

המראות הצובאות

פירוש אלשיך

לספר

זכריה

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ט

התוכן

3.....	פרק א
9.....	פרק ב
15.....	פרק ג
18.....	פרק ד
22.....	פרק ה
31.....	פרק ו
35.....	פרק ז
38.....	פרק ח
44.....	פרק ט
49.....	פרק י
52.....	פרק יא
58.....	פרק יב
63.....	פרק יג
67.....	פרק יד

אלשיך זכריה

פרק א

א בחדש השמיני בשנת שתיים לדרוש
 ה'ה דבר-ה' אל-זכריה בן-ברכיה בן-עדי הנביא לאמר :
 ב קצף ה' על-אבותיכם קצף :
 ג ואמרת אלהם כה אמר ה' צבאות
 שובו אלי נאם ה' צבאות ואשוב אליכם אמר ה' צבאות :
 ד אל-תהיו כאבותיכם אשר קראו-אליהם-הנביאים הראשנים לאמר כה אמר ה' צבאות
 שובו נא מדרכיכם הרעים (ומעליליכם) [ומעליליכם] הרעים
 ולא שמעו ולא-הקשיבו אלי נאם-ה' :
 ה אבותיכם איה-הם והנביאים הלעולם יחיו :
 ו אך דברי וחקי אשר צויתי את-עבדי הנביאים הלוא השיגו אבותיכם וישובו ויאמרו כאשר
 זמם ה' צבאות לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו :

ראוי לשים לב:

אל אומר (ב) קצף פעם שנית.

ועוד אומר (ג) ואמרת אחר שהתחיל לדבר אליהם כי אין גזירה בקודם, וכן בפסוק זה
 ואמרת וכו' יש יתורים ושנויי לשון.

ועוד מה ענין אומר (ה) אבותיכם איה הם.

ועוד איך מתקשר לזה אומר והנביאים הלעולם יחיו.

ועוד כי אלו היו בוטחים בנביאים ושומעים להם היה צודק לומר **הלעולם יחיו**.

ועוד מה הוא הלשון מיעוט הזה אומר (ו) אך דברי וחקי וכו'.

ועוד מה היה השגה זו שאומר השיגו אבותיכם.

ועוד למה יגיד מה שוישובו ויאמרו וכו'.

אמנם היה אפשר יחשבו כי אם היה קצף היה באבות כי על כן היה החורבן והגלות, ובכן אין
 על הבנים עתה אשמה וקצף ושלמים הם, ועל כן אם יאמר להם שישובו הלא יהיה כמו זר
 נחשב להם בשמעם, באמור כי אך צדיקים הם, על כן הקדים ואמר הן.

אמר כי (ב) קצף ה' על אבותיכם והגלם והחריב ארצם אך עדיין יש קצף גם עתה, וזהו
 שחזר ואמר קצף ואחר שהודיע כי לא היו נקיים מקצף, אחר הקדמה זו היחל בצוי התשובה

(ג) ואמרת אליהם כה אמר ה' צבאות שובו אלי כו'. (ד) אל תהיו כאבותיכם. שלא שמעו ולא הקשיבו אלי וראו מה היה להם, כי (ה) אבותיכם איה הם. כי ספו תמו מן בלהות משובותם, כלומר ולמה תעשו שיארע לכם כהם.

ושמא תאמרו כי אלו הנביאים היו נשארם היה תחת תוכחת, שעל שלא קבלו אבותם מהם מתו אך הנביאים גם הם מתו, לזה אמר אין סתירה לדבר ממה שהנביאים מתו כי והנביאים הלעולם יחיו, הלא במלאת מספר ימיהם מתו.

ושמא תאמר סוף סוף אחר שאלו ואלו מתו מי יוכיח שהאמת עם הנביאים ולא עם אבותיכם, הלא הוא כי (ו) אך דברי וחקי אשר צויתי את הנביאים לאמר לכם הלא השיגו את אבותיכם, ואם לא היה האמת עם הנביאים איך השיגום דבריהם.

ולא עוד אלא שגם הם הצדיקו עליהם את הדין וישובו ויאמרו, כי כאשר זמם ה' לעשות לנו, שהוא על פי הנביאים כדרכינו וכמעללינו ממש מכל מקום כן עשה, הרי שהזכירו דברי הנביאים אמת היה, שהיו התראות לפי מעשיהם ודרכיהם וכן היה להם, וא"כ ודאי אבותיכם הם האשמים, ואחר שאין לומר כמות זה כן מות זה קבלו תוכחת וראו, כי אבותיכם אשר לא שמעו ראו איה הם.

ז ביום-עשרים וארבעה לעשתי-עשר חדש הוא-חדש שבט בשנת שנים לדרוש היה דבר-ה' אל-זכריה בן-ברכיהו בן-עדוא הנביא לאמר :
ח ראיתי הלילה והנה איש רכב על-סוס אדם והוא עמד בין ההדסים אשר במצלה ואחריו סוסים אדמים שרקם ולבנים :
ט ואמר מה-אלה אדני ויאמר אלי המלאך הדבר בי אני אראך מה-המה אלה :
י ויען האיש העמד בין-ההדסים ויאמר אלה אשר שלח ה' להתהלך בארץ :
יא ויענו את-מלאך ה' העמד בין ההדסים ויאמרו התהלכנו בארץ והנה כל-הארץ ישבת ושקטת :
יב ויען מלאך ה' ויאמר ה' צבאות עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם ואת ערי יהודה אשר זעמתה זה שבעים שנה :
יג ויען ה' את-המלאך הדבר בי דברים טובים דברים נחמים :

ראוי לשים לב:

למה נאמר (ח) הלילה, מי לא ידע כי בחלום ידבר בו הוא יתברך.
ועוד מי היה האיש הזה כי לא פורש.

ועוד למה הראהו ה' שהיה רוכב על סוס אדום.

וכן שהיה עומד בין ההדסים אשר במצולה.

ועוד אומרו והוא שהיא תיבה מיותרת.

ועוד למה שאל (ט) מה המה אלה ולא שאל מה הוא האיש הרוכב על סוס אדום.

ואין לומר כי זה בכלל השאלה שא"כ את מי אמר מה אלה אדוני. אם אל האיש עצמו וקראו

אדוני אם כן לא שאל על עצמו, ואם אל מלאך הדובר בו כמו שאמר אחר כך **ויאמר אלי**

המלאך הדובר בי, גם פה היה לו לאמר ואומר אל המלאך הדובר בי.

ועוד, שאם בכלל השאלה הוא מי האיש הלזה **העומד בין ההדסים**, לא על זה באה לו

תשובה כלל,

ועוד אומרו אני אראך מה המה אלה היכן הראם לו.

ועוד מה שהשיב לו האיש (י) העומד בין ההדסים למה לא השיב לו המלאך הדובר בו.

ועוד, כי לא זה ולא זה לא הודיעו לו מה היו הסוסים ההם כי אם שליחותם.

ועוד אומרו אלה אשר שלח וכו', למה שלחם והלא הכל גלוי לפניו יתברך.

ועוד שאחר שה' שלחם למה לא ישיבו שולחם דבר כי אם אל **(יא) מלאך ה'.**

ועוד, למה עד כה קראו **איש** ועתה אומר **מלאך ה' העומד בין ההדסים.**

ועוד, כאשר ענה המלאך **(יב) עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם ואת ערי יהודה** ולא

אמר ואת ישראל עמך.

ועוד למה לא השיב יתברך אל המלאך הדובר בו כי אם אל (יג) מלאך הדובר בנביא.

ועוד מה הם הדברים הטובים דברים נחומים.

והנה הר' **יצחק אברבנאל** כתב כי **(ח) האיש רוכב על סוס אדום** הוא **אלכסנדרוס**, שהיה

רוכב על סוסו בוספאל שלא יכול זולתו לרכוב עליו, ואומרו **בין ההדסים** הוא שיכבש בבל

שסביבותיה הדסים או שיצאו לקראתו צדיקים בבואו לירושלם.

ואומרו **במצולה** שראה מיתתו שהיתה בבבל **ואחריו סוסים וכו'** והם מלכויות שירשו מלכותו,

ומפני שלא היו כגבורתו לא קראם בתואר איש כמוהו כי אם סוסים.

והנה הנביא שאל **(ט) למלאך הדובר** בו. שעניינו המשפיע עליו **מה אלה אדוני**, רוצה לומר

מה יהיה האיש הזה אשר אני רואה על הסוס ושאר הסוסים, והמלאך השיבו **אני אראך וכו'**,

רוצה לומר אתה זכריה בימך ובעיניך כי נער אתה, תראה את אלכסנדרוס ואת סוסו, ותראהו

עומד בין ההדסים ותראהו נטבע במצולה ומת, ותראה גם **הסוסים** שיבואו אחריו, מפני

שהיה עתיד כל זה להיות בל"ד שנים, והיה זכריה נער כמו שיאמר אחר זה דבר אל הנער

הלז, לכן הבטיחו שיראה בעיניו מה המה אלה, ואומרו **(י) ויען האיש העומד בין ההדסים** כי

הוא ענה וציוה בפיו קודם מותו, אלה אשר שלח ה' להתהלך בארץ ולמשול עליה, (יא) ויענו את מלאך ה' העומד בין ההדסים, עניינו ג"כ שבדרך העניה והרמת הקול, ענו ואמרו אל מלאך ה' כל העומדים בין ההדסים, ר"ל הנה התהלכנו בארץ כלומר משלנו בה וכבשנוה, (יב) ויען מלאך ה' ויאמר ה' צבאות עד מתי אתה לא תרחם, ראה הנביא כאלו המלאך הדובר בו כאשר שמע דברי מלכי האדמה, שהיתה הארץ לפנייהם יושבת ושוקטת, צעק אל ה' ואמר עד מתי וכו' ע"כ תורף לשונו.

והן אמת, כי אם היה הענין מתיישב בכתובים החרשנו, שהראה יתברך את הנביא אלכסנדרוס וסוסו בוספאל, ושכבש בבל ומת שם ושיצאו צדיקים להקביל פניו בבואו לירושלם, עם היותם דברים של מה לך ושל מה בכך.

ולא עוד אלא שהוא הפך המכוון, כי הוא כתב שעל שהראהו שלות המלכים צעק על צרת ישראל, והלא אדרבה הראהו מפלת אלכסנדרוס ושנחרב מלכותו הגדולה, אך גם בדברי הכתובים בלתי מתיישב:

א. כי האם לא רכב איש על סוס אדום זולתו.

ב. אומרו והוא עומד בין ההדסים שכבש בבל, והאם לא כבש אלא בבל והלא מלך בכיפה.

ג. האם אין עיר שהדסים סביבה אלא בבל.

ד. איך מדבר בבבל ומספר מה שיצאו לקראתו צדיקים כשהלך לירושלם.

ה. אומרו שעל שמת שם אמר מצולה, נמצא כאומרו בין ההדסים אשר במיתה שהוא משולל הבנה.

ו. אומרו שהסוסים הם המלכים אינו כמספרם, כמו שהרגיש הוא על פירושו.

ז. שפשט הכתוב הוא ששאל הנביא אל האיש הרוכב, והוא מפרש ששאל את הדובר בו ואינו כן כי עדיין לא נזכר.

ח. שאומר כי אומרו אני אראך הוא שבימיו יהיו המלכים ההם, ואם כן היה לו לומר ה' יראך אשר בידו נפש כל חי.

ט. שהוא נדרש ללא שאל, כי הוא שאל מה המה והוא השיב שיהיו בימיו.

י. אומרו ויען האיש וכו' שיענה אלכסנדרוס טרם מותו שאותם המלכים ה' שלחם למלוך.

יא. כי לפי זה הוה ליה למימר למלוך לא להתהלך.

יב. לפי דבריו מה ענין גווני הסוסים.

יג. אומרו ויענו את מלאך ה' העומד בין ההדסים ויאמרו התהלכנו בארץ, שנעשה כל אחד מהעומדים בין ההדסים שהם האיש הרוכב והסוסים אדומים שרקים לבנים, כאומרו את מלאך הנה משלנו וכבשנו והם דברים משוללי הבנה והפך הכתוב,

וגם אומרו שעל מה שראה **הארץ שוקטת** אחרי מלכויות שאחר אלכסנדרוס צעק על גלות ישראל, עתה אין לו שחר שלמה יקנא על מה שימשלו האומות אחר בנין בית המקדש, ולא על שלות האומות עתה בזמן החורבן וערי ה' שוממות.

אמנם לבוא אל הענין נקדים:

- א. כי נבואת זכריה היתה ע"י מלאך דובר בו.
- ב. כי לא היה מתראית אליו שכינה ואלו יצויר על צד הפלא שתתראה אליו יהיה דרך התלבשות כמראה איש ולא דרך רוחניות.
- ג. הנודע **מספר הזהר** כי לפעמים שכינה תקרא מלאך ה'.

ונבוא אל הענין והוא, כי הנה רז"ל אחד מהכתובים שאמרו מהם כי גלו לבבל שכינה עמהם, הוא פסוק **והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה**, כי מצולה היא בבל והדסים הם צדיקים.

הנה הורנו כי על השכינה ידבר ומהם נקח אל כוונת הכתובים, והלא כי הנה הנבואה הקודמת היתה, כי ישראל אז היו צריכים תשובה ליגאל, כי על כן נאמר להם **שובו אלי ואשובה אליכם**, אחרי זאת רצה הקדוש ברוך הוא לרחם על עמו ולשלוח שרפי קדש להתהלך בעולם, ולראות כל המלכויות בשלוח ושיגידו כך אל מידת הדין היא שכינה כדי שתתהפך לרחמים, ויאמר היטב בעיני ה' יהיו כל המלכויות בהשקט ולא ישראל, ואם הם חטאו יעשה בשביל ציון וירושלם שלא חטאו והם חרבות, וזה הוא שהראה לו הוא יתברך אל הנביא, שהיתה שכינה כמעט כיושבת על המשפט נגד ישראל, ולא היתה מתעכבת כי אם בזכות הצדיקים, ולולא מידת רחמים שעשתה המצאה לשלוח מלאכים להתהלך בארץ לא היה הדבר מתהפך לרחמים, וזהו **ראיתי הלילה**, כלומר הלילה הזה ראיתי דבר מחודש, כי נשתנה הלילה הזה לטובה מכל הלילות, והוא כי **ראיתי איש רוכב על סוס אדום** הוא שם אלוהים הוא שכינה, מה שבשאר לילות לא ראיתי כי אם מלאך וראיתיו רוכב על מרכבת דין, וזהו **סוס אדום** הוא מלאך מצד הגבורה ואודם הרוגז לעשות דין, על דבר הנבואה האמורה בסמוך.

ושמא תאמר ומי מעכב שלא יעשה הדין, לזה אמר **והוא עומד** מה שהוא עומד מלהלך במרכבת דין אשר הוא רוכב לעשות דין, הוא היותו **בין ההדסים** הם הצדיקים **אשר במצולה** היא בבל, כי שמה ישבו מזמן הגלות המלך יכניה, **ואחריו סוסים** הם מלאכים **אדומים** שהם **מכת גבריאלי**, שמצד הדין **שרקים** **מכת רפאל**, **לבנים** **מכת מיכאל** שמצד החסד, שגם המה אחריו לעכב הדין כאשר יבוא בס"ד.

או שיעור הכתוב **ראיתי הלילה**. דבר מחודש משאר לילות, כי **ראיתי איש** הוא האלוהים הוא שכינה **רוכב על סוס דין** ומי ראיתי, כי והוא כלומר לבדו בלי סוס **עומד בין ההדסים** הם הצדיקים מתחבר להם, והניח הדין כו' שהם בב"ד מוכרע כך **אדומים מצד הדין ולבנים מצד החסד ושרקים צד רחמים** שהוא מזוג להפשיר.

ובראות הנביא את השכינה בהתלבשות מראה איש, ערב אל לבו לדבר בו ולומר **אדוני מה אלה** שמעכבים אותך, **ויען המלאך הדובר בי** למה זה תשאל אל האלוהים, והלא אני הוא הדובר בך **ואני אראך**, כי אראה מה שידברו עם האיש ואראה ואגיד לך, אז מיד דבר האיש ואמר אני אגיד לך בעצמי מעתה, **דע כי אלה אשר שלח ה'** מידת רחמים **להתהלך בארץ** לראות ולהגיד לפני לעכבני.

וכן היה כי מיד **[יא] ויענו את מלאך ה' העומד בין ההדסים, התהלכנו בארץ והנה כל הארץ יושבת ושוקטת**. והיה למען ישיב **ויאמר מלאך ה'** הוא השכינה שם אלוהים העומד בין ההדסים, אך לא רוכב על סוס אדום כי כבר נהפך לרחמים, ויאמר אחר שכל הארץ כל מלכויותיה שקטים, למה **אתה** מידת רחמים **לא תרחם**, ואם אינך עושה בגין ישראל כי חטאו עשה ורחם **את ירושלים וערי יהודה**, וכבר כתבנו כי השכינה היא שם אדנות או שם אלוהים היא שכינה בהתראות לנביא, למען יעצר כח לראות מתלבש בתואר איש, אך בדבר אליה מלאכים מתראה להם דרך רוחני זך, על כן אמר **מלאך ה' העומד בין ההדסים**, והוא במה שכתבנו **מספר הזוהר** כי גם השכינה תקרא **מלאך ה'** אז **(יג) ויען ה' את המלאך הדובר בי דברים טובים דברים נחומים**, שיאמר אלי איך מתנחם על הרעה לעמו ומייעד להיטיב, ומיד אמרם לי.

יד ויאמר אלי המלאך הדובר בי קרא לאמר
כה אמר ה' צבאות קנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה :
טו וקצף גדול אני קצף על-הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה :
טז לכן כה-אמר ה' שבתי לירושלם ברחמים
ביתי יבנה בה נאם ה' צבאות (וקוה) [וקו] ינטה על-ירושלם :
יז עוד קרא לאמר כה אמר ה' צבאות
עוד תפוצנה ערי מטוב ונחם ה' עוד את-ציון ובחר עוד בירושלם:

וזוהו (יד) ויאמר אלי המלאך הדובר בי קרא לאמר. קנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה. למה שאר מלכויות שקטים והמה חרבים, וגם השקטים ושאננים (טו) קצף גדול אני קוצף על

השאננים, כי גם שראוי היה לישראל מה שעשו להם כי חטאו לי, הלא הוסיפו על רצוני, כי אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה.

(טז) **לכן כו'.** הנה כתבנו כי מן הדין לא היו כדאים לשוב ליבנות להם ביהמ"ק, כי אם מצד רחמים כהמצאת מידת רחמים כמפורש למעלה, אמר עתה **לכן שבתי לירושלם** לא על פי מידת הדין כי אם **ברחמים**, וגם זה בזכות ירושלם שלא חטאה לכן **ביתי יבנה בה**, אך שתרחיב ירושלם בלי שיעור הקודם, כאשר לעתיד לבוא זה לא יהיה כעת, כי אם **שקו ינטה על ירושלם** כמידתה בראשונה.

אמנם (יז) **עוד קרא** על העתיד לבוא מעתה בזמן הבית השלישי, כי **כה אמר ה' צבאות עוד תפוצנה ערי.** הם **ציון וירושלם** היו מתפזרות ומתרחבות **מטוב** הוא מהשפע הטוב הרוחני, כי כאשר **ניחם ה'** עתה בזמן בית שני על מה שהרחיב **את ציון** בבית ראשון, כך **ונחם ה' עוד את ציון** מאשר תחרב בחורבן בית שני, וכן **ובחר עוד בירושלם** כאשר בחר בה עתה לבנות בה בית שני.

פרק ב

א וַאֲשָׁא אֶת-עֵינִי וָאֶרָא וְהִנֵּה אַרְבַּע קִרְנוֹת :
 ב וְאָמַר אֶל-הַמֶּלֶאךָ הַדֹּבֵר בִּי מֶה-אֵלֶּה
 וַיֹּאמֶר אֵלַי אֵלֶּה הַקִּרְנוֹת אֲשֶׁר זָרוּ אֶת-יְהוּדָה אֶת-יִשְׂרָאֵל וִירוּשָׁלַם :
 ג וַיֵּרָאנִי ה' אַרְבַּעַה חֲרָשִׁים :
 ד וְאָמַר מֶה אֵלֶּה בָּאִים לַעֲשׂוֹת וַיֹּאמֶר לֵאמֹר אֵלֶּה הַקִּרְנוֹת אֲשֶׁר-זָרוּ אֶת-יְהוּדָה כְּפִי-אִישׁ
 לֹא-נָשָׂא רֹאשׁוֹ וַיָּבֹאוּ אֵלֶּה לְהַחֲרִיד אֹתָם לִידוֹת אֶת-קִרְנוֹת הַגּוֹיִם הַנִּשְׂאִים קֶרֶן אֶל-אֶרֶץ
 יְהוּדָה לְזָרוּתָהּ :

(א) ואשא את עיני וארא כו'.

הנה (א) **ד' קרנות** אלה יראה שהם ד' מלכויות ששעבדו את ישראל, והלא יקשה איך יאמר (ב) **אשר זרו.** כי עד כה לא זרו כי אם בבל ומדי וכבר ספו ובטלו.

ועוד אומרו אח"כ (ד) **לידות את קרנות הגוים הנושאים קרן אל ארץ יהודה לזרותה**, והלא בזמן ההוא השלשה קרנות לא היו בעולם כי אם האחרון.

ועוד שאומר **נושאים קרן** כי קרנות מבעי ליה למימר כי ד' המה.

ועוד שנראה כי את הארבעה יחרידו (ג) הד' חרשים.

ובאיזה זמן שיהיו אין ד' מלכויות יחד שיחרידום.

ועוד אומרו (ד) כפי איש לא נשא ראשו, לא נודע פי האיש שלא נשא ראשו מי הוא.

אמנם הנה בספר הזהר על פסוק שבשלהי נביא זה שאומר, כי לעתיד יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלם הקשו, כי כאשר יצבאו מבעי ליה, אלא שלעתיד יביא הוא יתברך את כל בני המלכויות אשר היצרו את ישראל בגליות, ואת כולם הבאים עם המלכות האחרון החפץ להצר עוד את ישראל, יגוף ה' לעיני כל ישראל אשר קבלו הצרה על ידם, ובדבר הזה נחה שקטה אצלי קושיא, אשר על דברי דניאל אשר לא זכרתי בה התירוץ הלז, בספרי אשר כתבתי הוא חבצלת השרון, הלא היא איך יאמר די אבן די לא בידין יהדק ויחשל ארבע מלכויות, דהבא וכספא ונחשא פרזלא וכספא, והלא בזמן ההוא דהבא וכספא ונחשא ספו תמו מן בלהות ואינם, ואיך תכהא אותם אבן די לא בידין, אך בדבר הזה יקום דבר, כי כל הארבעה מלכויות יהיו אז נגד ישראל לעזרת האחרון, והאבן ההוא תסיף ותדיק כל אילין מלכותא.

וזאת תהיה נבואת זכריה כי הראהו יתברך כי ד' קרנות הם ד' מלכויות אשר זרו את ישראל כל מלכות ומלכות בזמנו, יבואו באחרונה נגד ישראל לעזרת המלכות האחרון, והוא אומרו הנושאים קרן אל ארץ יהודה לזרותה, ואמר כי אז יקים ה' ארבעה חרשים לידות את קרנות הגוים השלש מלכויות הנושאים קרן הרביעי המנשאים אותו, להיות ארבעתם לזרות את יהודה והארבעה חרשים האלה יצדק בזה מאמרם ז"ל, שהם משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואליהו וכהן צדק, כי זכות ארבעתם תפילם ביד אבן די לא בידין, ואומרו כפי איש לא נשא ראשו שהם דברים כמשוללי הבנה.

אמנם הנה אין מי שהפליג בתוארי פיזור בישראל כהמן הרשע, שאמר עם מפוזר ומפורד בכל מדינות מלכותך, שהם שבע ועשרים ומאה מדינה כי זה כל העולם, והנה נבואת זכריה זו היתה קרובה אל מעשה המן כנודע, על כן בבוא הנביא להפליג במה שזרו המלכויות את ישראל, אמר אשר זרו כמאמר המן, שהוא שזרו אותם עד היותם עם מפוזר ומפורד בכל קכ"ז מדינות שהוא כל העולם, ולהיות כוונת המן בבואו להשמיד את ישראל בלשון הרע ההוא, ויהפך כי לא נשא ראשו כי אם את ראש בני ישראל, על כן לבלתי החשיבו להזכיר שמו קראו איש אשר לא נשא ראשו.

ושיעור הכתוב אשר זרו את יהודה כפי שהוא כמאמר איש לא נשא ראשו, הוא המן שהיא זריה עצומה מפוזר ומפורד בכל העולם.

ה ואִשָּׁא עֵינֵי וָאֶרָא וְהִנֵּה-אִישׁ וּבִידּוֹ חֶבֶל מִדָּה :
 ו ואמר אנה אתה הלך ויאמר אלי למד את-ירושלם לראות כמה-רחבה וכמה ארכה :
 ז והנה המלאך הדבר בי יצא ומלאך אחר יצא לקראתו :
 ח ויאמר (אלו) [אליו] רץ דבר אל-הנער הלז לאמר
 פרזות תשב ירושלם מרב אדם ובהמה בתוכה :
 ט ואני אהיה-לה נאם-ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה :

(ה) ואשא עיני וארא וכו'. פרק המוכר את הספינה דרש ר' חנינא, ביקש הקדוש ברוך הוא למוד את ירושלם במידה, אמרו מלאכי השרת רבש"ע הרבה כרכים נתת להם לאומות העולם ולא נתת להם במידה, ירושלם ששמך בתוכה וצדיקים בתוכה נתת להם (ו) במידה, מיד (ח) ויאמר אליו רוצ דבר אל הנער הלז, פרזות תשב ירושלם מרוב אדם וגו'.

עוד ארז"ל פרק הכונס, א"ר יצחק נפחא אמר הקדוש ברוך הוא אני הצתי אש בירושלם שנאמר ויצת אש בציון, אני עתיד לבנותה באש, שנאמר ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב, שלם ישלם המבעיר את הבערה, אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם מה שהבערתי, ועל פי דבריהם ז"ל אחשבה כיוונו לפרש מה ענין (ז) המלאך היוצא והמלאך האחר היוצא לקראתו. והוא כי רצה הקדוש ברוך הוא שירושלם לעתיד, תהיה גשמית בעלת מידה כאשר אמרנו למעלה, כי על זמן בית שני אמר כי קו ינטה על ירושלם, שלא תהיה אז רוחנית כי אם בעלת קומה ומידה, והנה עתה שעל העתיד ידבר מיד המלאך הדובר בזכריה, שהוא המלאך מיכאל או כיוצא בו, יצא ממחיצתו לומר לפניו יתברך למה יעשה כה לתת מידה, ומיד מלאך אחר יוצא לקראתו לעוזרו לאמר לפניו מה שארז"ל, ירושלם ששמך בתוכה וצדיקים בתוכה נתת להם במידה.

ומה שאמרו רז"ל שניהם אחשב בכוונתם שהוא שכיוונו מאמר ר' שמואל בר נחמני, כי ג' נקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא צדיקים ומשיח וירושלם:
 צדיקים כל הנקרא בשמי וכו',
 משיח דכתיב זה שמו אשר יקראו לו ה' צדקנו,
 ירושלם דכתיב ושם העיר מיום ה' שמה אל תקרי שמה אלא שמה,
 ובזה יאמר שמך בתוכה כי זה שמה וצדיקים בתוכה שגם שמך נקרא במ, היעלה על לב יקרא שמך הדבר אם לא על דבר רוחני וקדוש, ובזה תצדק אומרם וצדיקים בתוכה כי אינו הכרח, וגם אחר אומרו שמך בתוכה הוא כיהודה ועוד לקרא.

אז אמר המלאך ההוא (ח) למלאך הדובר בו **רוץ דבר אל הנער הלז** לאמר. שכבר נתבטל היות מידה בירושלם, כי **פרדות תשב ירושלם** בלי חומת בנין, כי לא תכילנה חומת אבנים **מרב אדם ובהמה בתוכה**, והיות כל בניינה רוחני הוא מאמר ר' יצחק נפחא שהזכרנו בפירוש.

עוד אמרו בפסיקתא וזה לשונם:

ארשב"ל אני וכל פמליא שלי נעשים לה חומה לירושלם לעתיד לבוא, ואני מצוה למלאכים לשומרה שנאמר על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים, וכי מאחר שהאש מוקף בה מי יכול להכנס לתוכה, ע"כ כלל דברי רז"ל. כי לשמור את ירושלם מהאויבים יהיה לה יתברך **חומת אש**.

ונבוא אל התכת הכתובים והוא, כי אחר אומרו כי **יהיה לה ה' חומת אש** לשרוף את הבאים ליכנס לה.

אמר שמא תאמרו: אם כן מה יהיה היתרון, כי הלא כל גדולת ירושלם היא להיות **בתוכה** הוא יתברך כנודע, ואם כן אחר שהוא יתברך יהיה החומה לשמור מה שבפנים, מה יתרון יהיה למה שבפנים על החומה, לזה אמר **ולכבוד אהיה בתוכה**, כי היתרון יהיה על דרך מאמרם ז"ל על פסוק הנה היום בא בוער כתנור כו', וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא וכו', שהוא כי השמש השורף הרשעים הוא מרפא ליראי שמו יתברך, על דרך זה יאמר, שאומר הוא יתברך (ט) **אני אהיה להם חומת אש** לשרוף הרשעים האויבים, אל תאמרו שכאשר ישרפו הנגשים אל החומה מאשי, כן יקרה לכל אשר יהיו אתי בתוכה שאני עימהם שם, כי לא כן הוא כי אם אהיה לשמור ולשרוף את האויבים בחוץ, לא אהיה כן ליושבים בתוכה שאני עימהם, כי אם שאדרבה **לכבוד להם אהיה בתוכה**, שיאירו באורי ויתעטרו ויתענגו ויתכבדו בי, וזהו **ולכבוד אהיה בתוכה**.

י הו' הו' ונסו מארץ צפון נאם-ה' כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם-ה' :
 יא הו' ציון המלטי יושבת בת-בבל :
 יב כי כה אמר ה' צבאות אחר כבוד שלחני אל-הגוים השללים אתכם
 כי הנגע בכם נגע בבת עינו :
 יג כי הנני מניף את-ידי עליהם והיו שלל לעבדיהם וידעתם כי-ה' צבאות שלחני :

(י) הו' הו' ונסו מארץ צפון כו'.

ראוי לשים לב אל הכפל.

ועוד על מה היא הניסה.

ועוד איך מתקשר זה אל הקודם.

ועוד אומרו **כי כארבע וכו'** בלתי צודק להיות נתינת טעם אל האמור,

ועוד למה חזר ואמר **(יא) הוי ציון המלטי יושבת בת בבל וכו'.**

ועוד אומרו **(יב) אחר כבוד שלחני** מה הוא הכבוד הזה ששלחו אחריו.

ועוד מי הוא האומר **אחר כבוד שלחני** אם הוא הנביא כמשמעו, האם אל הגוים שלחו יתברך ואם הוא אחר אין נזכר זולתו.

ועוד אומרו **(יג) וידעתם כי ה' שלחני** במה ידעו כי ה' שלחו.

וגם מה נשתנה ענין צרת בבל זו שיאמר שידעו כי ה' שלחו, מה שלא אמר כן בשום ענין אחר מהנוגעים אל ישראל, כאשר אמר בזה שהוא אל האומות, וגם הוא למען ינוסו מבבל ולא ילכדו אגבן, שיאמינו כי ה' שלחו וינוסו מעתה, איך נותן להם סימן ממה שיארע אח"כ שיהיו שלל לעבדיהם.

אך יהיה, כי המלאך אשר דבר אל המלאך הדובר בזכריה, אמר לו שיאמר לנביא **רוץ דבר אל הנער הלז פרזות כו'**, וגם אמור לו מאמר ה', כי אמר **ואני אהיה לה חומת אש ולכבוד לישראל אהיה בתוכה**, אמר עתה המלאך ההוא אולי לגודל הבשורה הזאת לא תאמינו כי ה' **שלחני**, לאמר הטובה והגדולה הזאת שתהיה לכם לעתיד, לכן אתן לכם סימן כי אומר לכם ענין שיהיה בקרוב, ובהתקיימו יהיה לכם לאות ולסימן גם על הקודם, והוא, כי הנה **הוי הוי** כי הוא כפול יהיה על בבל ויהיה כל כך בקרוב, כי יאות לכם כי תנוסו מיד וזהו **ונוסו מארץ צפון** פן תכוו בגחלתם.

ומה שאני מיצר עליכם ישראל הוא כי חשובים אתם לפני, כי הנה **(י) כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם**, וכמו שאמרו ז"ל כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי אפשר לעולם בלי ישראל, לכן אל תתאחרי מלנוס מבבל עד בא כפל ה**הוי**, כי אם בהתחיל **(יא) ההוי** הראשון שם את **ציון המלטי**, שאת **יושבת בת בבל** בל תלקי אגבה, ולמה אני סומך ענין זה אל הקודם, הלא הוא **(יב) כי כה אמר ה' כי אחר כבוד** שהוא אחר בשורת הכבוד שאהיה לישראל **בתוכה**, **שלחני אל הגוים** של בבל **השוללים אתכם**, יען **כי הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו**, **(יג) כי הנני מניף** כלומר מוכן ומניף מיד **את ידי עליהם וכו'**, וכן אמר אלי שעושה מיד אחר בשורת הכבוד **שלכבוד** יהיה לכם **בתוכה**, למען ע"י התקיים זה עתה לעיניכם תדעו, כי גם בבשורת הכבוד הגדולה והעצומה שהיה אחר סמוך, **ה' שלחני** ואמתית היא, וזהו אחר **כבוד וכו' וידעתם וכו'.**

יד רני ושמחי בת-ציון כי הנני-בא ושכנתי בתוךך נאם-ה' :

טו ונללו-גוים רבים אל-ה' ביום ההוא והיו לי לעם ושכנתי בתוכם
 וידעת כי-ה' צבאות שלחני אליך :
 טז ונחל ה' את-יהודה חלקו על אדמת הקדש ובחר עוד בירושלם :
 יז הס כל בשר מפני ה' כי געור ממעון קדשו :

(יד) רני ושמחי בת ציון וכו'.

הנה אמר ג' דברים:

א. כי כל עיקר האושר והיותו יתברך תוך ירושלם לא יהיה עתה בבית השני כי אם לעתיד, אך עתה לא יהיה כי אם שביתי יבנה בה.

ב. אמר כי כל מה שיטיב עתה אינו בשביל ישראל כי אינם כדאים, כי אם בשביל ציון וירושלם.

ג. כי במה שיראו מה שיפקוד בקרוב על מה שהצירה בבל את ישראל, תדעו כי גם נבואת ייעוד הכבוד העתיד אמיתית כי **ה' שלחני**, אמר עתה הנה כל זה הוא כל עוד שאין בכם אחדות, כי על כן הזכרתי אתכם בלשון רבים באומרי **וידעתם כו'**, אך אם תקנו אחדות ישתנו כולם לטובה.

ועל הא' אמר **רני**,

ועל השניה ושמחי והכל בלשון יחיד, כי הוא המכוון והוא את **בת ציון** הם **ישראל**, ופירש מה שאמרתי **רני** הוא **כי הנני בא**, כי לשון **הנני** הוא מוכן מיד שהוא עתה בבית השני הזאת **הנני** בעצמי ולא שכינה בלבד, כי אם גם השם הגדול ישתבח לעד שעליו ייעד למעלה על העתיד, באומרו **אהיה לה כו' ולכבוד אהיה בתוכה**, עתה ע"י האחדות תזכי אל הכבוד הגדול הזה מעתה.

ועל השנית אמר, ומה שאמרתי **ושמחי** הוא כי **ושכנתי בתוכם** שלא אעשה עיקר מהעיר שביתי יבנה בה, כי אם **ושכנתי בתוכם** בת ציון שהוא בתוך העם בקרבם כי היכל ה' המה. **ועל השלישית** אמר, הנה מה שאמרתי שיבחן טוב הייעוד העתיד במה שתראו בעת שאפקוד על אשר היצרו לך, עתה איני אומר כי אם שמעתה תראו הטוב העתיד בעצמו שתהיה ידיעה מיד בטובה עצמה, ולא בדבר אחר לאות ולראיה עליה.

והוא כי **(טו) ונללו גוים רבים אל ה' ביום ההוא**. ויקבלו על עצמם להיות **לי לעם** ועם כל זה לא אחשבם, כי אם **ושכנתי בתוכם** אך לא בתוכם, כי בכם לבד בחרתי ואז **וידעת** בפירוש כי **ה' צבאות שלחני אליך**, אל כל ייעודי הטובה האלה, והוא על האחדות כאומרו **אליך**, וגם הוא **אליך בת ציון** שהוא **ישראל**, ולא שלחני סתם כאמור למעלה, שהיה בשביל **ציון וירושלם** ולא בשביל העם, אך ע"י האחדות יהיה אליך ישראל ויהיה הטוב מתמיד לעולם.

(טז) ונחל ה' את יהודה חלקו. כי הוא חלקו כי חלקו ה' אמרה נפשו, מה שאין כן ציון וירושלם, והיה **על אדמת הקדש** ולא כאמור למעלה, שהיה העיר עיקר ואגבה ישראל, אך ע"י האחדות יתהפך כי יעשה עיקר מהעם ואגבו **ובחר עוד בירושלם**, ומפני שלא יבצר מלהיות תרעומת לכל הגוים הנלוים אל ה' והיו לו לעם, שיגעל בהם וישכון בתוך ישראל, לזה אמר **(יז) הס כל בשר מפני ה'.** שתקו והודו כי הטעם הוא **כי נעור ממעון קדשו**, והוא כי **קדש ישראל לה'** והנפש שבקרבתם היה מעון קדשו יתברך, כי בה הוא שוכן להיות היכל ה' המה, ועל כן ודומו כל בשר הם האומות, כי ההתעוררות לו יתברך הוא **ממעון קדשו** הוא מנפשות שבקרב ישראל, כי חלקו ומעונו הן מה שאין כן העכו"ם.

פרק ג

א ויראני את-יהושע הכהן הגדול עמד לפני מלאך ה' והשטן עמד על-ימינו לשטנו :
ב ויאמר ה' אל-השטן יגער ה' בך השטן יגער ה' בך הבחר בירושלם
הלוא זה אוד מצל מאש :
ג ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועמד לפני המלאך :
ד ויען ויאמר אל-העמדים לפניו לאמר הסירו הבגדים הצאים מעליו ויאמר אליו ראה
העברתי מעליך עונך והלבש אתך מחלצות :
ה ואמר ישימו צניף טהור על-ראשו
וישימו-הצניף הטהור על-ראשו וילבשהו בגדים ומלאך ה' עמד :

(א) ויראני את יהושע הכהן הגדול וכו'. אחרי אומרו שעם היות ישראל בלתי ראויים אם יהיה להם אחדות, זכות זה יגדיל טובם ולא יעכבו אשמותם, לזה אמר לראיה מעין זה, כי הנה **ויראני את יהושע הכהן הגדול** שהיה **עומד לפני מלאך ה'** מלמד עליו זכות, ולעומתו **השטן עומד על ימינו לשטנו** מלמד חובה, שהוא כמו שאמרו ז"ל שלא מיחה בבניו שלא היו הגונים שהושיבו נשים נכריות.

ועם כל זה **(ב) ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן, יגער ה' בך הבחר בירושלם.** כי מצד היותו יתברך בחר בירושלם מרחם עליו, והוא כי בחירתו יתברך בירושלם תלויה בהיות איש צדיק בה, כמאמר הכתוב **לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל ואבחר בדוד**, ואמר הטעם **שיגער ה' בך השטן** עם היות שיש קטיגוריא בפיר, הלא הוא יען נמצא בו זכות א' כי הוא **אוד מוצל מאש**, שקדש שם שמים כשהשליכו נבוכדנצר עם אחאב בן קוליא וצדקיה בן

מעשיה, כשאמר להם נבוכדנצר אם כנים אתם ואמת אתם מתנבאים, אשליך אתכם בתנור אש כאשר השלכתי לחנניה מישאל ועזריה, ובזאת תבחנו אם תנצלו, אמרו לו הם היו שלשה ואנו שנים, אמר להם קחו עמכם אחד, לקחו את יהושע ונתקדש שם שמים על ידו.

וע"י הצער שנצטער בדבר ויקדש בו הוא יתברך ראוי לינצל ולהגדיל טובו, עם היות כי **(ג) ויהושע היה כבר לבוש בגדים**. הם בגדים שבהם יורד לגיהנום מי שכבר נגזר עליו כנודע **מספר הזוהר**, ואמר שהצילו יתברך ע"י הזכות הנזכר, עם שכבר היה מוכן לידון ועומד לפני המלאך הממונה על כן, הבלתי מכונה למלאך ה' כראשון, ועם כל זה הצילו יתברך ולא בלבד צוה ואמר **(ד) הסירו הבגדים הצואים מעליו**. כי אם צוה להלביש אותו **מחלצות** הם בגדים אשר לנפשו ורוחו הנקראים בגמרא חלוקא דרבנן, שהם א' לנפש בגן עדן של מטה ממעשה המצוות, ואחד לרוח בגן עדן של מעלה מהכוונה ומחשבה הטובה.

והנה אין ספק כי בכלל **מחלצות** הוא **(ה) צניף לראש**. כמו שאר לבושים, ועלה על דעת זכריה שאחר שעון בניו היה המנגד, גם שהעביר מעליו עונו לא יזכה במחלצות לצניף שהוא כמו עטרה לראש, והוא כי הנה על פסוק **עטרת זקנים וכו'**, ארז"ל בבראשית **רבה**, האבות עטרה לבנים והבנים עטרה לאבות, ועל כן אחרי שבניו לא היו הגונים, לא יזכה למה שהבנים הטובים מעטרים את האב, ולא יושם באב צניף שהוא כעטרה אחרי שבניו אינם עטרה לו, על כן כמלמד סניגוריא אמר **ישימו צניף טהור על ראשו**, אחר שהעברת מעליו עונו והועיל לו בזכות המליץ טוב, **וישימו תחילה הצניף הטהור על ראשו** ואח"כ **וילבישוהו בגדים** הם חלוקי דרבנן, **ומלאך ה'** של רחמים **עומד** לטובתו, וכוונת הענין כמו שכתבנו שאפילו מי שעליו קטיגוריא, יעמוד לפעמים זכות אחד לכבות אשמות הרבה כאשר קרה ליהושע, וממנו יוקח ראייה על האחדות בישראל כמדובר.

וַיַּעַד מֶלֶאךָ ה' בַּיהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר :

זֶה-אֲמַר ה' צְבָאוֹת אִם-בְּדַרְכֵי תֵּלֵךְ וְאִם אֶת-מִשְׁמַרְתִּי תִשְׁמַר וְגַם-אֶתָּה תִּדְּיִן אֶת-בֵּיתִי וְגַם תִּשְׁמַר אֶת-חֲצָרִי וְנָתַתִּי לָךְ מֵהַלְכִים בֵּין הָעַמִּידִים הָאֵלֶּה :

ח שָׁמַע-נָא יְהוֹשֻׁעַ הִכְהֵן הַגְּדוֹל אֶתָּה וְרַעֲיָךְ הַיֹּשְׁבִים לִפְנֶיךָ כִּי-אֲנֹשִׁי מוֹפֶת הִמָּה

כִּי-הֲנִי מֵבִיא אֶת-עַבְדִּי צֶמַח :

ט כִּי הִנֵּה הָאֶבֶן אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֵי יְהוֹשֻׁעַ עַל-אֶבֶן אַחַת שִׁבְעָה עֵינַיִם הֲנִי מִפְתִּחַ פֶּתַחַה

נָאִם ה' צְבָאוֹת וּמִשְׁתִּי אֶת-עוֹן הָאָרֶץ-הַזֹּאת בְּיוֹם אֶחָד :

י בְּיוֹם הַהוּא נָאִם ה' צְבָאוֹת תִּקְרְאוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ אֶל-תַּחַת גֹּפֶן וְאֶל-תַּחַת תְּאֵנָה :

(ו) ויעד מלאך ה' ביהושע כו'. הנה מבלי נזכיר הערות הראויות להעיר, כי כלה מקשה נבאר הענין וכל איש חכם לב לבבו יבין, איך הדרך הלז מעלה ארוכת כל ההערות, והוא, כי אחרי אומרו כל אשר העלה יתברך את יהושע במעלה וכבוד הצניף הטהור על ראשו, הלא היה מקום יתחמץ לבו באמת, באמור אם כל כך החשיבני יתברך למה לא יתנני חי וקיים משרת לפניו בבית הזה אשר הוא יתברך בונה, ויהיה מתקיים בי כאשר עתיד הבית השלישי, שהכהן אשר ישרת שם לא יראה מות ויהיה קיים כבית ההוא, על כן בא ויאמר העדאה זו ע"י מלאך ה', וזהו **ויעד מלאך ה' ביהושע לאמר כה אמר ה'**, דע לך כי מלבד צדקתך אפילו אם עוד תשוב **(ז) ובדרכי תלך** הם דרכי חסידות זולת המצוות, שהוא מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא רחום כו'.

וכן **אם את משמרתי תשמור.** שהם חסידות יותר בכל מצווה משמרת למשמרתו יתברך, וגם **אתה תדין את ביתי** בלשכת הגזית, וגם תהיה כ"כ זכותך שתספיק לשמור **חצרי** בל יבוא במ טמא, שהוא שלא יחרב הבית הזה השני, לא יספיק כל זה להיותך חי וקיים כאשר אמר ישמש בשלישי, כי אם כל אושרך לא יהיה בעוה"ז כי אם בעולם העליון, כמעלת כל צדיק אחרי מותו, שהוא מתהלך מחיל אל חיל, מתעלס בהיכלי מלכו של עולם, וזהו **ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה**, הם שרפי קדש אלוהין קדישין, אך לא קיום בעוה"ז ובדרך לא איכפת לן אף אם נאמר שכבר היה מת יהושע, כי הלא יהיה שיעור הכתוב גם שראית את אשר העלתיך במעלה, אל תתמה איך לא העמדתיך חי וקיים בבית הזה, כי הלא אפילו אם נוסף על זכויותיך עוד, **בדרכי תלך** וגם היית עוד מוסיף כי **אתה תדין כו'**, לא יספיק להעמידך חי משרת בעוה"ז כי אם **שונתתי לך מהלכים** כמדובר, ואל תצטער על הדבר כי הלא גם הנביאים לא זכו כעת לכך, עד יבוא לעתיד מלך המשיח.

כי הנה **(ח) שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך.** שהם נביאים **כי אנשי מופת המה**, כד"א **ונתן לך אות או מופת**, כמו שדרשו מכאן סוף מסכת הוריות, שכהן גדול קודם לנביא **כי הנני מביא את עבדי צמח** הוא משיח שעולה צמח במספר מנחם, שהוא מנחם בן עמיאל שהוא לעתיד, כלומר, ואז יהיה הקיום התמידי בין לך בין לנביאים.

ושמא תאמר כי אין ראייה, שכמו שהנביאים שלפני גם הם אין להם האושר הקיים מעתה, שגם אני אדום ואיחל, כי הלא אני קודם להם במעלה כמו שכתבנו, שלמדו מכאן מסכת הוריות כ"ג קודם לנביא שאמר **אתה ורעיך**.

עוד אביא לך ראייה ממי שקודם לך שהוא זרובבל שהוא קודם, כאשר למדו מאומרו זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק, ועם כל זה שהיה יכול להתרעם על מה שהגדולה מתמדת העתידה לבן דוד, לא נתתי לו בזמן הבית הזה השני גם אתה תסבול.

וזוהו (ט) כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע. הוא זרובבל שניתן לפניו קודם אליו, כמו שכתבנו שנזכר קודם לו, על אבן אחת זו שבעה עינים הם ז' רועים, נותנים עיניהם תלויות לפני הקדוש ברוך הוא על אבן אחת, או זה או מזרעו שיבוא ויהיה הוא בן דוד חי וקיים מלך המשיח, ואדרבה הוא אסור בסוהר כמו שידענו מרז"ל, שהוא כאסור וכלוא על פתחה של העיר, עד שאני מפתח פתוחה של אבן זו הוא אבן די לא בידין, לתת לו רשות לפתח מאסרו לצאת ולבוא נאם ה'. כי ע"י נאם ה' יהיה פתוחה שיתן לו רשות, ועד מתי יהיה ולמה לא יהיה מעתה.

לזה אמר ומשתי את עון הארץ ההיא כו', והוא עד יוסר עון שנאת חנם מן העולם והיה זה שלום, שהוא כי על זה עתיד הבית השני שהיה נבנה אז ליחרב וכשיוסר העון ההוא, ויתקיים מקרא שכתוב ונתתי שלום בארץ, אז תבוא הגאולה והקיום לעד, והוא מאמר הנביא צום הרביעי וצום החמישי וכו' יהיה לבית יהודה לששון וכו', והאמת והשלום אהבו, ופירש איך יהיה זה הלא הוא, כי ביום ההוא נאם ה' יקראו איש אל רעהו להשתעשע באהבתו, אל תחת גפן ואל תחת תאנה כדרך רעים אהובים, כי תוסר ותבטל שנאה בין איש ובין רעהו.

פרק ד

א וישב המלאך הדבר בי ויעירני כאיש אשר-יעור משנתו :
 ב ויאמר אלי מה אתה ראה (ויאמר) [ואמר] ראיתי והנה מנורת-זָהָב כְּלָה וגְלָה על-ראשה
 וְשָׁבַעָה נִרְתִּיהָ עָלֶיהָ שְׁבַעָה וְשָׁבַעָה מוֹצָקוֹת לְנֹרוֹת אֲשֶׁר על-ראשה :
 ג וּשְׁנַיִם זִיתִים עָלֶיהָ אֶחָד מִימִין הַגְּלָה וְאֶחָד על-שְׁמָאלָה :
 ד וָאֶעַן וָאֹמַר אֶל הַמַּלְאָךְ הַדָּבָר בִּי לֵאמֹר מַה אֵלֶּה אֲדֹנִי :
 ה וַיַּעַן הַמַּלְאָךְ הַדָּבָר בִּי וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲלוֹא יָדַעְתָּ מַה הֵמָּה אֵלֶּה וָאֹמַר לֹא אֲדֹנִי :
 ו וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֵלַי לֵאמֹר זֶה דְּבַר-ה' אֶל-זָרְבָבֶל לֵאמֹר
 לֹא בְחִיל וְלֹא בְכַח כִּי אִם-בְּרוּחִי אֹמַר ה' צְבָאוֹת :
 ז מִי-אֶתֶּה הֵר-הַגְדוֹל לִפְנֵי זָרְבָבֶל לְמִישֹׁר וְהוֹצִיא אֶת-הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה תִּשְׂאוֹת חֵן חֵן לָהּ :
 ח וַיְהִי דְּבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר :
 ט יְדִי זָרְבָבֶל יִסְדּוּ הַבַּיִת הַזֶּה וַיְדִי תִבְצַעְנָה וַיְדַעְתָּ כִּי-ה' צְבָאוֹת שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם :

י כי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את-האבן הבדיל ביד זרובבל שבעה-אלה עיני ה' המה משוטטים בכל-הארץ :

יא ואען ואמר אליו מה-שני הזיתים האלה על-ימין המנורה ועל-שמאלה :

יב ואען שנית ואמר אליו מה-שתי שבלי הזיתים אשר ביד שני צנתרות הזהב המריקים מעליהם הזהב :

יג ויאמר אלי לאמר הלא ידעת מה-אלה ואמר לא אדני :

יד ויאמר אלה שני בני היצחק העמדים על אדון כל הארץ:

(א) וישב המלאך הדובר בי כו'. הנה לא פירש מה היא (ב) המנורה וגם לא מה היא הגולה שעל ראשה, ולא מה הן ז' נרותיה עליה, ולא מה הן הז' וז' מוצקות ולא הנרות אשר על ראשה, ואפילו המלאך הדובר בנביא לא פירש לו, כי אם שתמה ואמר (ה) הלא ידעת מה המה אלה, שהשיב ואמר שלא ידע הסתיר ממנו ואמר לו (ו) זה דבר ה' אל זרובבל כו'. ונדרש ללא שאל, ואף אם נאמר כי מה שאמר לו אחרי כן (י) שבעה אלה עיני ה', למה הפסיק בנתיים בד' או חמשה פסוקים שלא מהענין.

ועוד, כי לא כתוב (ב) המנורה ולא הגולה שעל ראשה ולא הז' וז' מוצקות.

עוד שנתרצה בתשובתו ולא חזר לשאול רק על (ג) ב' הזתים.

ועוד ראוי לשים לב אל כפל אומרו (ו) לאמר, וזהו דבר ה' אלי לאמר זה דבר ה' אל זרובבל לאמר.

ועוד אומרו לא בחיל וכו' איזה דבר הוא שיהיה לא בחיל ולא בכח.

ועוד אומרו (ז) מי אתה הר הגדול כי אנחנו לא נדע מי הוא זה ההר הגדול שעליו ידבר, וגם המלאך לא פירשו אל הנביא וגם הוא לא שאל עליו.

וגם איך יהיה לפני זרובבל למישור.

וכן אומרו והוציא את האבן הראשה מי הוא האבן ומי הוא המוציאה,

ומה הן התשוואות חן חן לה.

ומה הוא הסמיכות אשר לזה עם היות (ט) ידי זרובבל מיסדים את הבית ושידיו תבצענה.

ועוד אומרו וידעת כי ה' וכו' מי שם ספק בדבר, ואם יש ספק איכה נדע את הדבר אשר שלחו ה'.

ועוד אומרו (י) כי מי בז ליום קטנות מה הוא הסמיכות ומה הן הקטנות.

ועוד איך ישמחו וראו את האבן הבדיל, ומה היא האבן הזאת ומי שם אותה ביד זרובבל, ואיך מתקשר לזה ז' אלה וכו'.

ועוד אומרו (יב) ואען וכו' כי שנים שאל ממנו ואחד השיב, כי שאל (יא) מה שנים הזיתים האלה וכו' ושאל שנית מה שתי שבלי הזתים אשר ביד שני צנתרות הזהב, ולא השיב לו כי

אם **(יד) אלה שני בני היצהר**, ולא פירש אם שני בני היצהר הם השנים זתים או השתי שבלי זתים. ועוד מה הן **ב' צנתרות הזהב**, כי הנביא לא שאל עליהם וגם המלאך לא הגיד לו. ועוד ראוי לשים לב מי הם **שני בני היצהר** ואיך **עומדים על אדון כל הארץ**.

והנה יראה הרואה דעות המפרשים ודוחקי פירושיהם, והיותם בלתי נמשכים מראש ועד סוף, ורז"ל מפרשים קצת דברים ומשמיטים קצת בין דבר לדבר כדרכם, שצריך עזר מה' יתברך לדעת מה הוא דעתם במה שמניחים, ואיך ימשך כל הענין ואיך יותכו כל תיבות המקראות, לכן אמרתי אשא את ראש דרך רז"ל כאשר אמרו בפסיקתא כי **גוף המנורה הם ישראל**, ובו אמשיך יותר הענין מאשר יחנן לי ה', להמשיך הכתובים והתכתם מראש ועד סוף.

ואומרה כי אמר **(ב) ראיתי והנה מנורת זהב כלה**. הם **ישראל**, וקראם תואר זה אחשבה כי הראהו ישראל בזמן ביאת משיחנו, שיהיו כולם צדיקים בעלי אחדות והארת נפשותם כמנורה, שכל אבריה כוללים אחדותה והיא תואר אל ההארה, ועל הכשרון וטוהר לבם אמר **זהב כלה**, וגלה היא עטרת מלכם הוא מלך המשיח על ראשם, וזהו **וגלה על ראשה ושבעה נרותיה של המנורה** הם **נשמות האבות והאמהות**, שהן שבעה נרות של ישראל הן עליה של הגלה, מאירות על מלך המשיח.

ושמא תאמר, הלא הנרות אשר על ראשה של גלה היו בהן כמה בלתי טובים, שמשלמה ואילך היו נשמות בלתי כשרות, שנאמר בהן ויעש הרע בעיני ה' כאחז ואמון ומנשה ויהויקים, והלא מצדן יבוא עכוב השתלשלות שפע למשיח שיוצא מזרעם, לזה אמר **ז' ז' מוצקות** שפע לנרות **אשר על ראשה** של גלה, שהם **אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם**, שבעה אלה ושבעה שאחריהם שהם **עמינדב ונחשון שלמון בועז עובד ישי דוד**, ארבעה עשר אלה שהם שלשלת נשמות צדיקים נרות אלה מוצקות שפע קדושה, לנרות הן נשמות אשר על ראשה של גלה, הן הנשמות אשר משלמה ואילך להאיר אל עבר הנשמות הבלתי כשרות אשר בו הנרות, אשר על ראשה של גלה הן הנשמות הסמוכות עליה שמשלמה והלאה.

(ג) ושנים זתים. על המנורה **אחד מימין כו'** הם ב' משוחי שמן, אחד **משיח בן יוסף מימין משיח בן דוד**, ואחד **על שמאלה** הוא **אליהו** שהוא **פנחס** משוח מלחמה על שמאל משיח בן דוד, והנה היות המנורה ישראל לא נעלם מהנביא, אך על שאר דברים שאל **(ד) מה אלה**, אז **(ה) ויען ויאמר אלי לאמר** מה שראית גלה על ראשה אודיעך, כי הנה **(ו) זה דבר ה' כי אל זרובבל**. יאות **לאמר** עליו **זה**, כי הוא היה ראוי להיות **גלה על ראשה**, וזה **לא בחיל ולא בכח** שעל גבורתו היה ראוי לכבוש העולם, **כי אם ברוחי** שתרחף עליו.

ושמא תאמר, כי הלא חיל וכח צריך לתת נקמת ה' בהר עשו, כי הלא **(ז) לפני זרובבל למישור**. כי יאבד כל גבהותך עד תהיה למישור, אלא שאיני חפץ יהיה הוא בעצמו מלך המשיח, כי אם **והוציא מזרעו את האבן הראשה**, היא אבן די לא בידין הוא משיח ראש לישראל, באופן יהיו לה ע"י היות מזרעו של זרובבל ולא הוא עצמו, ב' **תשואות** של ב' חנות, **חן** מצד זרובבל שהוא יוצא ממנו **וחן** מצד עצמו, וזהו **תשואות חן חן לה** מה שאין כן אם היה זרובבל עצמו, שלא היה לו רק חן א' לפניו יתברך.

ובמה יודע איפוא כי ה' שלחני לדבר כל הגדולה הזאת על זרובבל כי היא גוזמא, על כן אמר הנה מיד **(ח) ויהי דבר ה' אלי לאמר**, הנה **(ט) ידי זרובבל יסדו הבית הזה** השני. ותראו כי **ידיו תבצענה** וזה יהיה לכם לאות אל היותו גדול לפני, ובזה וידעתם בהצלחתו זאת, **כי ה' צבאות שלחני אליכם** להנבא את כל הדבר הגדול שדברתי עליו.

ושמא תאמרו, כי לדעת ע"י סימן זה יאריך הזמן לא יודע מעתה, על כן אני אומר סימן קרוב מאד, כי הלא לבנין בית זה שענייניו קטנות מענייני בית ראשון, רוב העם ומה גם כל אשר ראו את כבוד הראשון מבזים אותו ועצבים בלבם, אמר הנה ראו **(י) כי מי** כל אשר הוא **בז ליום קטנות**. הוא הבית הזה השני, הלא תראו כי **ושמחו וראו את האבן הבדיל וכו'**, העצבים ההם בראותם אבן הבדיל, הוא שנוטים בקו לבנות הכתלים ביד זרובבל מיד ישמחו בלבם, ואיך ישמחו והם בוזים הבית הזה, אך אין זה כי אם באשר ה' עם זרובבל בראות בידו **אבן הבדיל**, יערה עליהם רוח שמחה ממרום, כי זה הוראה כי קדוש הוא לאלוהיו, והוא סימן שבו **וידעתם כי ה' צבאות שלחני אליכם**, לדבר עליו את כל הגדולה האמורה עליו.

והנה עד כה דבר על אומרו **וגלה על ראשה** שהיה ראוי יהיה זרובבל, אלא שגזרה חכמתו יתברך יוציא אותו מזרעו כמדובר, בא עתה לפרש מה שראה **ז' נרותיה** עליה, ואמר **ז' אלה עיני ה' כו'**, לומר מי הם אשר זכיותם מתפשטים בכל הארץ לקיימה אם לא האבות והאמהות, כי על כן הם נקראו הרים והאמהות גבעות עולם כנודע.

(יא) ואען ואומר מה ב' הזתים האלה וכו' (יב) ואען שנית. שאלה אחרת מה שתי שבולי הזתים שהם כשני אשכולות זיתים **ביד ב' צנתרות הזהב**, אשר הצנתרות **מריקים מעליהם הזהב**, והשיב מה שראית ב' זתים א' מימין הגולה וא' על שמאלה הם **(יד) ב' בני היצרה**. והוא מה שפירשנו למעלה שהם ב' משוחים בשמן, **משיח בן יוסף מימין המשיח ופנחס הוא אליהו** שהיה משוח מלחמה **משמאלו**, והשתי **שבולי זיתים** ששאלת מה הם, הם **העומדים על אדון כל הארץ** הם שני גדולים סמוכים אל השכינה, היא אדון כל הארץ הם **משה ודוד**, והוא כי הנה ארז"ל כי מי שהיה **רועה ישראל בראשונה** הוא ירעם באחרונה, ואין זה כי אם

שעל פיו ישק המשיח והוא ראש למשיחי כהונה, כדעת כמה תנאים ואמוראים גדולים בגמרא, שמשה שמש בכהונה כל ימיו אלא שלא נמשך לזרעו, אך מכלל המשוחים בשמן משחת כהונה היה.

והשני הוא דוד ראש למשיחי מלוכה, ושניהם יהיו עם מלך המשיח, כי גם דוד יהיה עמו, והוא מאמרם ז"ל פרק חלק וזה לשונו:

אמר רב יהודה אמר רב עתיד הקדוש ברוך הוא להעמיד להם דוד אחר, שנאמר ועבדו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם, הקים לא נאמר אקים, אמר ליה רב פפא לאב"י והא כתיב ודוד עבדי נשיא להם לעולם, כגון קיסר ופלגי קיסר, ופירש רש"י דוד אחר שעתיד למלוך עליהם כגון קיסר ופלגי קיסר ושני לו, כך דוד החדש מלך כדכתיב ודוד מלכם וכו' ודוד המלך שני לו, כדכתיב נשיא להם לעולם ולא כתיב מלך עכ"ל.

ומה שקראו דוד אחר הוא חלק נפשו בגלגול.

ואין זה כי אם שהמשיח אין ספק שהוא מנחם בן עמיאל, והוא כמו שאמרו ז"ל שנולד ביום החורבן והוא על פתחה של עיר, והוא בן דוד מזרעו וחלק נפשו, ובמקום אחר מצינו כי דוד עצמו הוא, כאמרו ודוד עבדי יהיה נשיא להם לעולם, אך אין ספק כי הכל אמת ושווים הם כמאמר הגמרא, ואיך ישמשו משה ודוד אלא ששניהם יהיו דבקים סמוכים על אדון כל הארץ, כי מלת על הוא סמוך כד"א ועליו מטה מנשה, והוא כי בזמן ההוא השכינה שהיא אדון כל הארץ תתאחד תמיד עם שם ההויה, באופן יתייחסו לשני צנתרות הזהב המריקים יחד השפע לעולם, וקרא לשפע הטוב זהב כד"א וזהב הארץ ההיא טוב, ואמר שיהיו משה ודוד ביד הב' צנתרות הזהב המריקים, משה ודוד בדברותם מעל הצנתרות השפע, להורות כי עם היות ב' צנתרות לא יחשבו, אמר יד לשון יחיד וזה אומרו של אדון כל הארץ, לרמוז האחדות כי אז יחד יהיו ב' המדות תמיד, וכוונת הענין, כי משה ודוד יריקו מהב' בחינות הדבקות זהב השפע בריבוי על המשיח, והוא יהיה בטיב עצתם ובהפלגת שפע עליו, המוציא והמביא את ישראל במהרה בימינו כי הוא נקרא מלך המשיח.

פרק ה

א וְאָשׁוּב וְאֶשָּׂא עֵינִי וְאֶרְאָה וְהִנֵּה מְגִלָּה עָפָה :

ב וַיֹּאמֶר אֵלַי מָה אַתָּה רֹאֶה

וַאֲמַר אֲנִי רֹאֶה מְגִלָּה עָפָה אֲרֻכָּה עֲשָׂרִים בָּאֵמָה וְרֹחֶבָה עֲשָׂר בָּאֵמָה :

ג ויאמר אלי זאת האלה היוצאת על-פני כל-הארץ
כי כל-הגנב מזה כמוה נקה וכל-הנשבע מזה כמוה נקה :
ד היוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל-בית הגנב ואל-בית הנשבע בשמי לשקר
ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת-עציו ואת-אבניו :

(א) ואשוב ואשא עיני ואראה וכו'. הנה יש מרז"ל והמתרגם פירשו עפה מעופפת ויש מרז"ל פירשו כפולה, והוא כי רבוע יהיה כפול תרגומו מרבע יהא עיף, ויצא להם בגמרא כי העולם אחד משלשת אלפים ומאתים בתורה, כי עשרים ארכה ורחבה עשר כפול הם ארבעים על עשרים, שהם ארבעים רצועות כל אחת ארבעים אמה אורך ברוחב חצי אמה, נמצא כל רצועה שמונים רבועים של חצי אמה שהיא זרת על חצי אמה, שהם שלשת אלפים ומאתים זרתות ונאמר **ושמים בזרת תכן**, הרי שכל העולם אחת משלשת אלפים ומאתים בתורה וזהו **(ב) עפה ארכה עשרים באמה ורחבה עשר באמה**, ואחשוב לסימן כי התורה מתחלת בבי"ת ומסימת בלמ"ד שהם ל"ב מאות, כי התורה היא שיעור זה על מציאות מעשה בראשית.

והנה ידוע כי יש אמה בת ששה טפחים ויש בת חמשה, אם זו היא בת חמשה נמצא הזרת שבו נברא העולם שהוא עשר אצבעות, ויהיה על עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, ואם היא באמה בת ששה יהיה כדעת חכמי האמת, וקצת מרז"ל במדרש שהעולם נברא בבי"ת שיכלול בזרת, שהוא י"ב אצבעות עשרה מאמרות והב' שנברא בה.

ולפי דרכם ז"ל אומרו (ג) זאת האלה אינו אומר על **המגלה עפה**, וא"כ ראוי לדעת על מי אמר **זאת האלה**, ואם על דבר אחר אומר **זאת האלה** ואינו חוזר אל האמור למעלה, אינו מקשר זה אל הקודם.

ועוד אומרו (ג) כי כל הגונב מזה מה ענין הגונב אצל האלה, ואם הוא על שע"י גניבה בא לכלל שבועה שלא גנב, הרי הוא אומר **וכל הנשבע מזה וכו'** ולשתוק מכל הגונב.

ועוד שבזמן הנביא עדיין לא נתקנה שבועת היסט,

ועוד מלת **מזה** באומרו **גונב מזה נשבע מזה** ממי הוא.

ועוד אומר כמוה מי היא זאת שגונב ונשבע הם כמוה.

וגם אומרו נקה מה הוא הנקיון הלז.

אמנם הנה בזמן הנבואה הזאת בהבנות בית שני, כבר חזר עסק התורה למקומו בעצם כנודע, כי החרש והמסגר וכל אנשי כנסת הגדולה, ומרדכי וחגי וזכריה ומלאכי וזרובבל ועזרא ונחמיה ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול וכל גדולי עולם הנלויים, הושיבו ישיבות והרבו תורה בישראל, וידוע כי התורה מקיימת העולם, והנה בזמן נבואה זו אבלה ארץ בהעדר טובה,

והיה על כי מפני אלה אכלה ארץ כמאמרם ז"ל, כי בעוון אלה היא שבועה אכלה ארץ, ואחשבה כי באשר ידענו כי כל עוון שאדם עושה נעשה ממנו מלאך רע, והוא המיסרו על העוון עצמו, כך עוון שבועה נעשה משחית נקרא אלה, והוא הבאה אל הנשבע וכלתו ואת עציו וכו'.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הראהו יתברך כמה גדול עונש השבועה לשקר, כי הלא ראה **מגלה עפה**. היא התורה שהיא **עשרים באמה ארכה ועשר באמה רחבה**, שהתפשט הכפל הוא ארבעים על עשרים שעולה שלשת אלפים ומאתים זרתות זרת על זרת, שהוא כי העולם אחד טפל אליה, כי שמים בזרת תכן נמצא העולם אחד משלשת אלפים ור' לתורה, כלומר שע"י כן ראוי שע"י זכות התורה נקל מאד הוא התקיים בה העולם, באופן שהלא תתמה באמור על מה תאכל כל הארץ מפני אלה, ולא תספיק זכות התורה להגין ולקיים העולם.

וזהו **(ג) ויאמר אלי זאת האלה** אשר אתה רואה **היוצאת על פני כל הארץ**. למה לא תגין התורה והתמיהא היא כי הנשבעים לשקר לא רבים יהיו, ואם בהם נאמר **לא ינקה ה'** יהיה בהם לבדם אך על השאר תגין התורה, וזהו שאמר **זאת האלה** אשר אתה רואה **יוצאת ופוקדת על פני כל הארץ**, ולא בפרטים הנשבעים כי מעט יהיו אל תתמה, כי דע איפוא **כי כל הגונב וכו'**, והוא כי הנה נראה כי לא נאמר כי לא ינקה ה', רק במי שחייבוהו ב"ד שבועה וישבע לשקר, אך אם חוץ מב"ד יאמר ראובן לשמעון משביעך אני ואמר אמן בינו לחברו, אין העונש כ"כ שלא ינקה לו ה', ושבועת ביטוי ג"כ אינו נמצא עושה כן במזיד, כי אם בשוגג ומביא קרבן, על כן אמר דע כי רבים יש לוקים כמו הנשבע בב"ד לשקר, שעליה נאמר **לא ינקה**, כי דע כי כל הגונב מזה שהוא מחברו זהו כמוה של שבועה, שנאמר בה **לא ינקה** והיה נקוי של זה, כלומר כי גם אליו לא ינקה ה', כי הוא נוגע בכבוד קונו כנשבע שגונב בלילה מיראת עיני בשר, ולא יתן אל לבו כי עיניו יתברך יחזו מה בחשוכא כמאמרם ז"ל, שעושה עין של מטה כאלו אינה רואה חלילה, וכן **כל הנשבע מזה** שאינו מושבע מב"ד, כי **נשבע מזה** חברו המשביעו לבדו ואומר אמן, כמוה של עיקר שבועה שהיא בב"ד, שנאמר בה **לא ינקה** כך יהיה הנקוי של זה, כלומר **שלא ינקה לו ה'**.

ושמא תאמר, כי גם שהגנב גם הוא נוגע בכבוד עיני כבודו, עם כל זה אינו דומה לנשבע לשקר שנאמר בו **לא ינקה**, כדי שיתקיים גם בו לא ינקה ה', לזה אני אומר כי גם שמצד עצמו אינו ראוי לכך, עם כל זה אחר שהוצאתי את **האלה** היא המשחית שנעשה **מעון שבועה** בפקוד על עון השבועה, על שנגע בכבוד שמי אז המשחית ההוא, **(ד) ובאה אל בית הגנב** גם הוא על כי גם הוא נגע בכבודי, וממנו יתחיל ואח"כ **ואל בית הנשבע בשמי לשקר**.

או שיעור הענין, כי לא ינקה במי שמיד מוציא שבועה לשקר, כשבועת העדות ושבועת הפקדון ושבועת שומרים ושאר שבועות התורה ושבועת ביטוי לשעבר, אבל להבא שבשעת שבועה לא נשבע לשקר אינו נכנס בכלל לא ינקה, לזה אמר **כל הגונב מזה** על דרך הכתוב למעלה **כמוה נקה, וכל הנשבע מזה** שמרבה הכל גם שבועת ביטוי להבא **כמוה נקה**.

והטעם כי אחר (ד) שהוצאתיה כבר **נאם ה'**. אינה מבחנת **ובאה אל בית הגנב** וגם **אל בית הנשבע בשמי לשקר**, כלומר גם שכעת אינו שקר כי אם לשקר, שהוא כדי לבא השקר כי הוא כבא השקר להבא, ואז **ולנה** המשחית ההוא **בתוך ביתו וכלתו**.

או יאמר, הנה **האלה היוצאת לפקוד עון השבועה** הנה היא **יוצאת** ופוקדת **בכל הארץ** משפטיו, ובאה אל **הגנב וכמוה בנשבע** בשמי **נקה** עונו ברוב יסורין, שהביא עליו **כמוה** של אלה נקה כעונש האלה שהוא גדול להנשבע ג"כ **כמוה**, נקה עם היות שאינו דומה עונש של זה עם הוא, כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין, וזהו **הוצאתיה נאם ה'** כי להיות שכאשר הוצאתיה היה נאם ה', שנתתי לה רשות תצא לפקוד, על כן הבחינה כי אם **ובאה אל בית הגנב** תחילה, עם היות בלתי ראוי לעונש הנשבע ואח"כ **אל בית הנשבע וכו'**, וקובע **ולנה בתוך ביתו וכלתו כו'**.

או יאמר, **ובאה אל בית הגנב** לפקוד ואח"כ **אל בית הנשבע כו'**, ולמה מניח את זה לאחרונה, מפני ששם עושה קבע כי **ולנה בתוך ביתו וכלתו כו'**, וזה יראה מרז"ל שלא אמרו שמה שאין האש אוכלת השבועה שהיא את עציו ואבניו, לא אמרו אלא בשבועה ולא בגניבה, ולפי זה המשחית משום דזוטר מליה דגנב אקדמיה, ואח"כ קבע ובא ולן ושכב בית הנשבע לשקר, כי שם עושה עיקר.

ה וַיֵּצֵא הַמֶּלֶאךָ הַדֹּבֵר בִּי וַיֹּאמֶר אֵלַי שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מָה הַיּוֹצֵאת הַזֹּאת:

ו וַאֲמַר מֶה-הִיא וַיֹּאמֶר זֹאת הָאִיפָה הַיּוֹצֵאת וַיֹּאמֶר זֹאת עֵינִים בְּכָל-הָאָרֶץ :

ז וְהִנֵּה כָּפֹר עֹפֶרֶת נִשְׂאת וְזֹאת אִשָּׁה אַחַת יּוֹשֶׁבֶת בְּתוֹךְ הָאִיפָה :

ח וַיֹּאמֶר זֹאת הִרְשָׁעָה וַיִּשְׁלַךְ אֹתָהּ אֶל-תּוֹךְ הָאִיפָה וַיִּשְׁלַךְ אֶת-אֶבֶן הָעוֹפֶרֶת אֶל-פִּיהָ :

ט וְאִשָּׁא עֵינֵי נָאֵרָא וְהִנֵּה-שְׂתִים נָשִׁים יּוֹצְאוֹת וְרוּחַ בְּכַנְפֵיהֶם

וְלִהְיֶנָּה כְּנָפִים כְּכַנְפֵי הַחֲסִידָה (וּתְשֻׁנָּה) [וּתְשֻׁנָּה] אֶת-הָאִיפָה בֵּין הָאָרֶץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם :

י וַאֲמַר אֶל-הַמֶּלֶאךָ הַדֹּבֵר בִּי אָנָּה הִמָּה מוֹלֶכֶת אֶת-הָאִיפָה :

יא וַיֹּאמֶר אֵלַי לְבָנוֹת-לֵה בֵּית בְּאָרֶץ שְׁנַעַר וְהוּכַן וְהִנִּיחָה שָׁם עַל-מִכְנֶתָה:

(ה) ויצא המלאך הדובר בי וגו'.

ראוי לשים לב אל אומרו (ו) **זאת האיפה היוצאת**. כי עדיין השאלה במקומה כי על האיפה יאמר מה זאת.

ועוד אומרו **ויאמר זאת עינים וכו'** למה חוזר ואומר **ויאמר**.

ועוד אומרו **עינים** והוא ליה למימר עיניה.

ועוד מה הוא (ז) **ככר העופרת** והיכן **נשאת** ומי נושאה.

ועוד אומרו **וזאת אשה אחת** מי היא זאת שעליה אמר שהיא **אשה אחת**.

ועוד מי זאת האשה.

ועוד למה היתה **יושבת בתוך האיפה**.

ועוד אומרו (ח) **זאת הרשעה**. ראוי לדעת מי היא הרשעה האשה או האיפה, אם היא

האיפה היא יושבת תוך האיפה, ואם היא האשה כבר היתה יושבת תוך האיפה, ואיך יאמר

עתה **וישלך אותה אל תוך האיפה**.

ועוד אומרו **וישלך את העופרת אל פיה** האם נדונה בשרפה.

כלל הדברים, כי סתומים וחתומים הדברים עד אין מבין מראש ועד סוף.

והנה בגמרא אמרו רז"ל על פסוק **ויזעקו אל ה' בקול גדול** האמור בעזרא שהוא בשם המפורש, אמרו:

מאי אמור אמר רבי יהודה ואי תימא ר' נתן, בייא בייא האי דאחרביה לבי מקדשא וקליה להיכלא וקטלינהו לצדיקי ועדיין קא מרקד ביננא, כלום יהבתא ניהלן אלא לקבולי אגרא לא איהו ולא אגריה בעינן, נפל פתקא מרקיעא אמת, אמרו ש"מ חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת, יתבו בתעניתא תלתא יומי וג' לילותא מסרוה ניהליו, נפק אתא כי גירא דנורא מבית קדש הקדשים, א"ל נביא היינו הא דכתיב זאת הרשעה, כיון דתפסו ליה אישתמיטי בינייתא ממזייה ורמא קלא, ואזיל קליה ד' מאה פרסי, אמרי היכי נעביד ליה, דילמא ח"ו מרחמי מן שמיא עליה, א"ל נביא שדיוה בדודא דאברא וחפיוה לפומיה באברא דשייב קליה שנאמר ויאמר זאת הרשעה וישלך העופרת אל פיה ע"כ.

והן אמת כי כלו מקשה מבלי העיר בו דבר, ועם שעוד נשוב אל ענין מאמר זה בס"ד, אגב אורחין פה נקצר ונעלה בו בס"ד אל ענין הכתובים, והוא, כי על פסוק **ויזעקו אל ה' בקול גדול** שפירשו שהוא בגדלו של שם המפורש, אמרו מאי אמור שהוצרך שם המפורש, לז"א שהיה על יצר הרע של ע"ז שהחריב ביהמ"ק שיסלקהו יתברך מהם, שאין חפצים בו ולא בשכרו, וע"י זה נפל פיתקא מן שמיא אמת, ומפני שאין מלת אמת צודקת רק לשלול שקר, אך לא תצדק להיות תשובת שאלתם, על כן אמרו שאין הענין משמעות התיבה כי אם

שחותמו יתברך אמת, ומשלח חותמו לומר שמסכים עימהם לסלקו מהם, ולא נתפייסו בזה כי אם שרצו שימסר ממש בידיהם.

ועל זה התענו ג' ימים עד דמסרו ניהליו לכפותו, ואז נפק גירא דנורא מבית קה"ק א"ל נביא היינו הא, ויהיה כי כאשר העמידו צלם בהיכל כביכול, שם קנה כח הטומאה דע"ז מקום שבו היה דוחק השכינה, כמו שאמרו באיכה רבתי על פסוק כי קצר המצע וכו' והמסכה צרה כשתי צרות וכו', על כן ע"י צומות ישראל לשימסר בידם כח טומאת יצה"ר וע"ז לשלא יחרב עוד ביהמ"ק על ידו, משם הוציא יתברך הכח שחל שם ממנו שהוא עיקר עוצם הכח ההוא, שעל כן עצר כח למשול גם במקום הקדושה.

והנביא הכירו ואמר זאת הרשעה, כיון שתפסו ליה ואישתמיט בינייתא דמזייה ורמא קלא ת' פרסי, הלא הוא, כי הן אמת שע"י יצה"ר דע"ז רובא דרובא נטמאו ונוקשו ונלכדו, אך לא יבצר שקצת ממנו כמלא שיער נשמת ונפרד ממנו ונעשה קדושה, והוא כי קצת צדיקים שהיה יצה"ר דע"ז מפתה אותם ונצחוהו ודבקו באלוהי אמת, אותו המעט נפרד מהטומאה שע"ז זכו זכות רב הצדיקים, מה שאין כן אם היה אותו היצה"ר לא היה מגרה בם.

וזכות אותו המעט עם שהיה כשיער, הנה היה נמצא בכל גבול א"י, שלא יבצר כי אין עיר שלא ימצא אחד או שנים שלא יכול להם זכו על ידו, וזהו ואזיל קליה ד' מאות פרסה על ת' פרסה שהוא גבול כל ארץ ישראל, אז אמר היכי נעביד לה דילמא ח"ו מרחמי מן שמיא עליה, על דבר כי רבים זכו על ידו אשר עמדו נגדו וכבשוהו כמאמר ספר הזוהר, שמדמה יצה"ר לשפחה שע"י שכן המלך לא נתפתה ממנה מחזיק טובה לשפחה, שע"י פתוייה זכה בנו לטובה רבה על שגבר נגדה, כך אם לא היצה"ר לא היה זוכה הצדיק וראוי להחזיק טובה ליצה"ר.

וזהו דילמא מרחמי עליה מן שמיא על אותם המעט צדיקים, שעצרו כח לנצחו זכו הרבה ע"י כך, על כן אמר להם נביא שדיוה בדודא דאברא, שהוא כי גם שמעט מזער צדיקים הועיל כמלא שער ממנו, הלא כל מציאות כח טומאת הע"ז הוא כעופרת כבד מכביד עב טיט על כל האדם, ועל כן בכח תפלותיכם שקעו את היצה"ר שלה בתוכה כנתונה תוך יורה, שידבק בתוך טומאתם ולא יעצר כח לצאת לפתות את אנשי קדש ישראל, כי ישקע בתוכה בל יצא עוד.

ושמא תאמרו, כי הלא יש לה מקום לפתוח פה כאמור, כי הלא כמה צדיקים קנו זכות על ידה, הם אשר בא לפתותם ולא נתפתתו, וע"י כן יהיה לו מקום לצאת מהשתקע מדוד טומאתה ליטפל עם אנשי קדש, לזה אמר חפיוה לפומיה באברא, שתסתמו פיו ע"י תפילתכם

וקדושתכם כעופרת, שהוא מעט מזער בשיער ממזייה היו קלים כנשר לימלט ממנה, הלא לכל ההמון היה כעופרת שהכביד עליהם עד האבידם, ובזה שייב קליה כי לא יוכל להרים קול לומר שיש זכות על ידו, כי אם יכנע וינמיך ושאיב קליה בגו גרמיה ויסכר פיו מלדבר, ועם היות זה הרמז לא נרחיב לומר שעשו כך בפועל להחזיק הרמז.

ונבוא אל ביאור הכתובים לפי זה, והוא כי אמר המלאך הדובר בנביא (ה) שא נא עיניך וראה היוצאת הזאת, ויאמר הנביא (ו) מה היא ויאמר זאת האיפה, היא ע"ז אשר מאז החורבן היתה כאשר בקרן זוית כל שבעים שנה של הגלות, שלא היו עובדי ע"ז ועתה יוצאת לחזור לפתות, והם דברי המאמר באומרו ועדיין קא מרקד בינינו ואפשר קרא לע"ז איפה לשתי סיבות:

אחת, שעולה צו ואין צו אלא ע"ז כד"א כי הוליל הלך אחרי הצו כנודע מרז"ל. **שנית,** למה שרוצה לומר אחר כך השליכו אל תוך טומאת הע"ז היא האיפה את היצה"ר, שלא כבשר בתוך דוד קורא אותה איפה שהיא מידה חלולה כמין דוד, **ויאמר זאת עינים בכל הארץ,** והוא כי היצה"ר שלה דומה לעין שלה המביט אל מי יצוד אליה, והנה הע"ז חלקיה רבים, יש עובדה בדבר שחייב מיתה, ויש בדבר שחייב לאו, ויש בדבר שחייב מדרבנן, והעין שלה הוא היצה"ר מביט באשר יוכל למי בדבר חמור ולמי בדבר קל, נמצא הע"ז הוא חלקים רבים ועין שלהם אחד.

וזוהו **ויאמר זאת עינים בכל הארץ,** כי היא עין ויצה"ר אחד של חלקים רבים, שוטט בכל הארץ להאבידם, ואומר **ויאמר** פעם שנית להיות כי הוא אמר ב' דברים באומרו **מה היוצאת הזאת,** שהוא היות דבר אחד שיראהו שנית שאותו הדבר הוא יוצא.

והנה פירש לו מציאות הדבר באומרו **זאת האיפה היוצאת,** ואחר כך בא לפרש מה היא היציאה, **ויאמר זאת עינים** הוא היצה"ר שלה הבטתו בכל הארץ שבא לרקד בין הכל, ואל תחשוב כי כבר ישראל עזבו הע"ז זה שבעים שנה, באופן שגם אם יבוא יצה"ר של ע"ז לא יוכל לנצחם ולהכביד עליהם, באופן שאדרבה ינצחוהו ויפילו הע"ז ארצה ויהיה להם לזכות, לזה אמר לו דע כי **(ז) והנה ככר עופרת** היא הע"ז הכבדה היא **נשאת** ומתחלת להעלות, ויהיה על אשר היו מתחילים להושיב נשים נכריות, ואל תתייאש לומר שאם כן לא נוכל לה, כי דע איפוא כי הנה **וזאת אשה אחת יושבת בתוך האיפה,** והוא כי הנה ע"י מה שויצעקו אל ה' בקול גדול בשם המפורש כמו שאמרו ז"ל, ואמרו בייא בייא האי דאחריב וכו' נפל פיתקא מן שמיא וכתוב בה אמת שהוא חותמו של הקדוש ברוך הוא שהסכים למה שאמרו, לא איהו בעין ולא אגריה בעין, וסילקו מהם וחזר למקורו הוא, תוך טומאת חלאת הע"ז ונסתלק מישראל.

וזוהי מאמר המלאך **וזאת אשה אחת יושבת תוך האיפה**, שהוא כי היצה"ר של הע"ז נמשלת לאשה מפתה, כבר נסתלקה מישראל ושובה למקומה והיא **יושבת תוך האיפה**, היא הע"ז הנקראת **איפה** כאשר כתבנו, אך אינה דבקה במקורה באופן שלא תצא עוד לפתות, כי אם כיושבת שיקל לקום, כי על כן כתבנו שעם שהודה להם הוא יתברך בחותמו שיסלקה וסילקו, לא נתרצו בכך והתענו ג' צומות עד שמסרו בידם ודבקוהו בשורש טומאתו בל יקום עוד, ופירש לו המלאך ואמר האשה אחת אשר אמרתי זאת הרשעה, אשר אין לבטוח בה אם לא יכניעוה וידבקוהו תוך טומאתה היא האיפה, על כן **(ח) וישלך אותה הנביא עם חבריו אל תוך האיפה**, והוא, כי בתחילה היתה **כיושבת תוך האיפה**, כדרך היושב במקום שהוא בלתי דבק במקום שיושב בו, דבקות עצמי כחלק ממנו שלא יקום משם, כי אם בלתי דבק ואפשרי לקום משם, אך עתה **וישלך אותה** את האשה הנז', **אל תוך האיפה** השלכה בכח לדבקה תוך האיפה, היא שורש טומאת הע"ז בל תהיה כיושבת כאשר הייתה.

וזוהי **וישלך אותה אל תוך האיפה**, היא דודא דאברא היא העופרת שהזכיר, שהיא תוך תוקף טומאתה בל תצא עוד, ולהיות שהיה מקום לומר שהלא נמצאו קצת צדיקים שזכו ע"י היצה"ר של ע"ז, שהוא ביניתא דמזייה שפירשנו שלכן היה אפשר דמן שמיא ירחמו עליו, שהוא טוב לקבולי אגרא, ובזה אפשר ירים קול לומר שיניחוהו לצאת ממקום שהושלך, לזה אמר **וישלך את אבן העופרת אל פיה**, כי לסכר פיה יושלך אבן העופרת, הוא כל רבים שהכביד עליהם כעופרת והאבידם, כי על ידי כח מה שהכבידה על כל ההמון יהיה כח בהזכיר זה, לסכר פיה שתשקע בל תקום עוד, כי רבים חללים הפילה ועצומים, כי אשר זכו על ידה וקבלו אגרא בטלים במעוטם.

(ט) ואשא עיני וארא וכו'. הנה רז"ל אמרו כי שתיים אלו הן חנופה וגסות הרוח, ואמרו כי עשרה קבין גסות הרוח ירדו לעולם תשעה נטלה עילם ואחת כל העולם, ומסיים דגסות הרוח ירדה לעילם ומשם אשתרבב לבבל, וזהו **(יא) לבנות לה בית בארץ שנער**.

ובזה נבוא אל ענין הכתובים:

בשים לב אם (ט) שתיים נשים הם חנופה וגסות הרוח ומהו הרוח שבכנפיהן.

ועוד אם השתיים הן עצמן חנופה וגסות הרוח (י) האיפה שמוליכות מה היא.

ועוד אם חנופה וגסות הרוח הן מוליכות, למה אמר האיפה שהיא אחת, ואם גסות בלבד היו מוליכות אשה אחת תספיק.

ועוד אומרו (ט) ולהנה כנפים ככנפי החסידה.

ועוד מה היא האיפה הזאת,

ולמה היתה **בין השמים ובין הארץ** שמורה שהיתה באמצע, שאם לא כן ודאי שהוליכה לבבל שיוליכוה בין הארץ ובין השמים, וכן מה צורך אומרו **והוכן והניחה שם**.

אך לבוא אל הענין נזכיר מאמר הגמרא על שני שכנים שהיה להם קטטה תמיד, עד שבא ר' מאיר לשכונתם ועשה שלום ביניהם, ושמע את קול השטן אומר ווי דאפקיה ר' מאיר מביתיה לההוא גברא, הנה למדנו שבמקום התמדת עון, שם קובע השטן הוא רוח טמא שנעשה בעון מושבו.

ונבוא אל הענין, בשום לב למה הוליו האיפה של **חנופה וגסות הרוח אל שנער** מלמקום אחר, וכי האם בידם הוא ללכת להחטיא אל מקום אשר יחפצו, אך אין זה כי אם שבמקום שהחלו לעשות עבירה והורגלו קצת בה, שם כח טומאת שורש העון ההוא הולך לקבוע שם בית דירה, ומן אז מתגדל כח העון ההוא שם עד בלי די, וזה יאמר, כי **הנה שתיים נשים** הן שתי כחות שורשי טומאת שתי עבירות, כי הן הן המסיתות את האדם לעשות כיוצא בהן, יוצאות לשוט בארץ להחטיא באשמותם, שהן כמאמר ז"ל **חנופה וגסות הרוח** שהוא להוליך האיפה לשנער, והענין כי היו מוליכות לחלק עשרה קבין מכל אחת, אלא שמוליכות ט' מכל א' למקום א', וא' בכל העולם כמו שאמרו ז"ל בגסות הרוח שט' ירדו לעילם ואחד בכל העולם, אלא שאח"כ אשתרבו מעילם לבבל, כאמרו **(י) אנה המה מוליכות וכו', (יא) לבנות לה בית בארץ שנער**. ולהיות שהיו שתי הנשים באות לעשות עיקר ב' עניניהם בבבל, לתת ט' קבין מחנופה וט' מגסות הרוח בבבל, ואחד מכל אחד בכל העולם, על כן קרא לט' קבין מזו וט' קבין מזו איפה, כי איפה היא שמונה עשר קבין, שאת הי"ח קבין ט' מכל אחד היו מוליכות לשנער, ולבל יאמר איש, מה ראו על ככה להוליך לשנער מאל מקום אחר, על כן אמר **ורוח בכנפיהם** כי לא על בחירתן הן מוליכות, כי אם **ורוח יש בכנפיהם** אשר הרוח ההוא מפריחן אל מקום שיהיה שמה הרוח ללכת, והוא כי רוח טמא אשר פעלו בעונות אלו בשנער, הוא מוליך שם עם האיפה לעשות שם קבע, כאמרו **לבנות לה בית** כאשר כתבנו, כי במקום שהיחל לימשך בו עון שם קונה הרוח רעה הנעשה בחטא ההוא בית דירה, ולהיות שם חלק תשע ידות יותר על כל העולם.

ואמר, אל תאמר הלא ב' מידות אלו **חנופה וגסות הרוח** נגדיות, כי זה מחניף ומגדיל את רעהו וזה מבזהו, כי לגסות רוחו יבזה את רעהו, לזה אמר דע כי לשתייהן יש בחינה שבה יהיו לאחדים, והוא, כי הנה להנה זו וזו יש להן **כנפים** להפריח ולהגביה את רעהו, זה בדברי חנופה וזהו מגדילו בדבריו כמלעיג עליו, ושניהם **כנפי החסידה** מראים לו כנפי הגבה למעלה את רעהו **כנפי החסידה**, שנקראת כך מפני שעושה חסידות עם חברותיה, כך כנפי

הגבהתו הם הוראת חסידות שכל ישעו שאוהבו להטיב לו ככנפי החסידה, שכל ישעה להטיב את חברותיה, כך מראים אלו חשיבות בדברי חנופתם.

והנה רעה חולה במידות הרעות האלה, כי יעלה לשמים חלילה כי יעלהו **בין הארץ ובין השמים**, שיהיו כבאמצע מה שבין ארץ ושמים, כלומר שיחדיו יהיו שוים לפני בעלי חונף וגסות הרוח ארץ ושמים, כי ישיתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ועל כן אמר ותשנה את האיפה שהעלה עד היות לפני בעליה השמים כארץ לדבר גם על השמים, וזהו בין וכו' ושאל **אנה המה מוליכות את האיפה**, כלומר האם ישלטו בבחירתם המידות המגונות האלו במקום אשר יחפצו, והשיב לו **לבנות לה כו'** הוא על כי שם כבר הוכן עון ענין האיפה, שהחילו במידות הרעות האלו כבר, ועל כן והניחה שם על מכונתה שקדמה, והוא מפורש מה שכתבנו באומרו **ורוח בכנפיהם**.

פרק ו

א ואֲשֶׁב וְאֶשָּׂא עֵינִי וְאֶרְאֶה
וְהִנֵּה אַרְבַּע מִרְכָּבוֹת יֹצְאוֹת מִבֵּין שְׁנֵי הַהָרִים וְהַהָרִים הָרִי נְחֹשֶׁת :
ב בַּמִּרְכָּבָה הָרִאשֹׁנָה סוֹסִים אֲדָמִים וּבַמִּרְכָּבָה הַשֵּׁנִית סוֹסִים שְׁחֹרִים :
ג וּבַמִּרְכָּבָה הַשְּׁלִישִׁית סוֹסִים לְבָנִים וּבַמִּרְכָּבָה הָרְבִיעִית סוֹסִים בְּרָדִים אֲמָצִים :
ד וְאֶעֱן וְאָמַר אֶל-הַמֶּלֶאךָ הַדֹּבֵר בִּי מֶה-אֵלֶּה אֲדֹנִי :
ה וַיַּעַן הַמֶּלֶאךָ וַיֹּאמֶר אֵלֶּי אֵלֶּה אַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם יֹצְאוֹת מֵהַתִּיבָב עַל-אֲדוֹן כָּל-הָאָרֶץ :
ו אֲשֶׁר-בָּהּ הַסּוֹסִים הַשְּׁחֹרִים יֹצְאִים אֶל-אֶרֶץ צָפֹן
וְהַלְבָּנִים יֹצְאוּ אֶל-אַחֲרֵיהֶם וְהַבְּרָדִים יֹצְאוּ אֶל-אֶרֶץ הַתִּימָן :
ז וְהָאֲמָצִים יֹצְאוּ וַיִּבְקְשׁוּ לִלְקֹת לַהֲתַהֲלֹךְ בָּאָרֶץ
וַיֹּאמֶר לָכֵן הִתְהַלְכוּ בָּאָרֶץ וְתִתְהַלְכֶּנָּה בָּאָרֶץ :

(ב) ואשוב וכו' במרכבה וכו'.

ראוי לשים לב מה ענין המרכבות האלה ומוצא הסוסים ושנוייהם, ומה השיב המלאך באומרו (ה) ד' רוחות השמים וכו', כי עדיין לא הודיע מה הם כי אין סוף לרוחות השמים.

ועוד כאשר אמר ענין (ב-ג) הסוסים השחורים והלבנים והברודים והאמוצים למה לא דבר ענין האדומים.

ועוד מה מעלה ומוריד לנו אם (ו) השחורים הולכים אל ארץ צפון, ואם הלבנים אל אחריהם והברודים אל ארץ תימן, ועל פי דרכנו נשים לב אל ה"א הידיעה אל התימן.

ועוד כי כאשר בשחורים ובברודים אמר צפון ותימן, למה בלבנים לא אמר לאיזה רוח כי אם אל אחריהם.

ועוד כי הראוי יאמר יצאו אחריהם ולא אל אחריהם.

ועוד כי ברודים אמוצים הם אחרים ומה היה שמחלק אותם באמור שהברודים יצאו אל התימן (ז) והאמוצים להתהלך בארץ. ועוד אומרו ויזעק וכו' למה החרידו בזעקה.

ועוד למה היוצאים דרך צפון הניחו את רוחו ולא היוצאים דרך התימן,

וגם למה הודיע אלוהים אותנו את כל זאת.

והנה רז"ל פירשו כי (א) ד' מרכבות אלו הן ד' מלכויות, סוסים אדומים היא בבל ששפכה כמה דמים בישראל, סוסים שחורים זה מלכות פרס ומדי שהושחרו פניהם של ישראל בגזרת המן, סוסים לבנים זו מלכות יון שהלבינו פני ישראל בחירופין ובגדופין, סוסים ברודים אמוצים זו מלכות אותם שגזרו גזרות כמה גוונים משונים זו מזו ע"כ.

ועל פי דבריהם נבוא אל ביאור הכתובים, והוא, כי הראהו יתברך ד' מחנות של ד' שרים המושלים בישראל מחנה שרו של בבל, והראהו חילו בדמות סוסים אדומים על הדם אשר שפכו בחורבן מישראל, להורות כי לא שכח דם עבדיו השפוך, שעל כן מראה חיל שרו אדומים כדם, ועל דרך זה האחרים כאשר נבאר בס"ד.

ואמר שיצאו מבין ב' ההרים הם הר ציון והר המוריה, וצאתם מבין שניהם הוא על כי הם הרי נחשת שנשתברו כנחשת בחורבן, ועל כן ששפך ה' בהם חמתו בא יתברך לרחם על העם כאשר יבוא הביאור.

וישאל הנביא (ד-ה) מה אלה אדוני ויאמר אלי אלה ד' רוחות השמים. שהוא ד' מלאכים הנקראים רוחות השמים ולא מלאכי אלוהים, כי אם היוצאות מהתיצב על ה' והוא הנודע כי כל כח רוחני הבא להצר לישראל מוציאים אותו ממחיצתו וכענין רוח נבות, ועל כן כשניתן רשות לארבעה שרים להצר לישראל, הוציאו מהיות מכלל מתיצבים על ה', ועל כן בשמוע הנביא שהרוחות האלו ארבעתן הן אשר הן יוצאות מהתיצב על ה', מיד לבבו הבין כי אין זה כי אם ד' שרים שיצאו לשעבד את ישראל, והראהו שאל ירך לבבם על המלכויות כי לא שכחם ה', כי אשר ראיתי מחנה שר בבל אדומים מאשר כשדים שפכו דמם.

הנה (ו) אשר בה הסוסים השחורים. הם פרס ומדי הנה יוצאים אל ארץ צפון, לנקום נקמת בני ישראל מאת הכשדים כאשר היה, ועל מה שהיצרו מדי אין צריך לומר כי מפורסם הוא, כי הושב גמולם בראשם ומבני ישראל לא מת אחד, ונהפוך היה אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם, אך על הגלות השלישי הוא יון שרבים חללים הפיל מישראל, אמר שגם על זה לא ידאגו, כי הלא הסוסים הלבנים שהלבינו פני ישראל הנה יצאו אחריהם, כי מה שיצאו להצר לישראל הלא יצאו על מי שהם אחריהם, הם ישראל שנשארים אחריהם שיתנם ה' ביד ישראל וימיתום, וישארו ישראל אחריהם כאשר היה ע"י החשמונאים, והברדים יצאו אל ארץ התימן היא ירושלים, כד"א הלוח ונסוע הנגבה וגם על זאת יש תקוה.

כי הנה (ז) והאמוצים. הם חלק ממשפחות אדום הבעלי אומץ, וכשיצאו להתהלך בארץ שהוא למשול בכל הארץ שימלך בכיפה, ויאמר לנו והתהלכו בארץ והוא כי עתידה אדום לשלוט בכל העולם ט' חדשים, ואז מדאגה מדבר פן יתעצבו ישראל בשומעם, פן יהיה קשה צאת ישראל מתוכם.

ח וַיִּזְעַק אֶתִּי וַיֹּדְבֶר אֵלַי לֵאמֹר רְאֵה הַיּוֹצֵאִים אֶל-אֶרֶץ צָפוֹן הֵנִיחוּ אֶת-רוּחִי בְּאֶרֶץ צָפוֹן :

ט וַיְהִי דְבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר :

י לְקוֹחַ מֵאֵת הַגּוֹלָה מִחֻלְדֵי וּמֵאֵת טוֹבִיָּה וּמֵאֵת יְדַעְיָה וּבָאֵת אֶתְּהָ בִיּוֹם הַהוּא וּבָאֵת בֵּית יִאשִׁיָּה בֶן-צִפְנִיָּה אֲשֶׁר-בָּאוּ מִבָּבֶל :

יא וְלִקְחַת כֶּסֶף-וְזָהָב וְעָשִׂית עֲטֹרוֹת וְשָׂמַת בְּרֹאשׁ יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-יְהוֹצָדָק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל :

יב וְאַמְרַת אֵלָיו לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת לֵאמֹר

הִנֵּה-אִישׁ צָמַח שָׁמוֹ וּמִתְחַתֵּיו יִצְמַח וּבָנָה אֶת-הֵיכַל ה' :

יג וְהוּא יִבְנֶה אֶת-הֵיכַל ה' וְהוּא-יֵשֵׁא הוּד וְיֵשֵׁב וּמִשָּׁל עַל-כְּסֹאוֹ

וְהָיָה כֹהֵן עַל-כְּסֹאוֹ וְעָצַת שְׁלוֹם תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם :

יד וְהָעִטֶּרֶת תִּהְיֶה לְחֹלֶם וּלְטוֹבִיָּה וְלִידַעְיָה וְלַחֲנַן בֶּן-צִפְנִיָּה לְזִכְרוֹן בְּהֵיכַל ה' :

טו וּרְחוּקִים יָבֹאוּ וּבָנוּ בְּהֵיכַל ה' וַיִּדְעַתֶּם כִּי-ה' צְבָאוֹת שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם

וְהָיָה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם :

על כן (ח) ויזעק אותי ויחרידני כדי לאמר ראה וכו'. לומר אל תצר צרה זו כי משכון גדול יש להם, כי הלא שכינה הנקראת רוח ה' היא בגלות כביכול, ואין לה נחת רוח עד יושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ומעתה אני אומר לך כי ראה היוצאים אל ארץ צפון, שהוא להפיל את הכשדים אשר הגלו את ישראל בצפון הוא בבל, הניחו את רוחי היא שכינה שהיתה שם בגלות, כי מצאה לה מנוח ע"י הפיל את המשעבדים בישראל, כך בגלות הזה עם שימשול

ממשל רב בכל הארץ אין פחד, כי הלא הנחת לשכינתו היא רוחו יתברך יעשה ה', בהפיל את המשעבדים בהם כאשר עשה בהפיל את הכשדים וגאל ישראל מידם.

(ט -י) **ויהי וכו' לקוח וכו'.** אחרי אומרו כי אם יתמהמה זמן הגאולה אחרונה לא נתייאש חלילה, גם כי ימשול **אדום** בכל העולם, כי משכון גדול יש לנו הוא היות השכינה בגלות כביכול, שודאי שיעשה לה יתברך נחת רוח להוציאה, ואגבה נושע גם אנחנו להחזיק הדבר, מעתה בא ויאמר יקחו **מאת הגולה ב' עטרות**, לרמוז כי עתה יהושע יהיה לו אחת וגם לעתיד בבית שלישי הקיים.

וז' (יא -יב) **ושמת בראש יהושע וכו' ואמרת אליו לאמר כה אמר ה' צבאות לאמור הנה איש צמח שמו.** אם נאמר כי צמח הוא זרובבל יצדק אומרו **ומתחתיו יצמח**, אך אם הוא מנחם בן עמיאל שעולה צמח כמספר מנחם, יאמר כי צמח זה למה נקרא צמח על שמתחתיו יצמח, שהוא כי הוא דוד וממקומו הוא בית לחם שם יצמח, והוא כי מנחם זה שנולד בעת שנחרב ביהמ"ק בבית לחם נולד כמפורש **באיכה רבתי**, ואמר כי **צמח** זה יעמוד **ובנה את היכל ה'.**

(יג) **והוא.** שהוא יהושע הנזכר **יבנה** גם הוא **את היכל ה'**, והוא הצמח הנזכר **ישא** עליו **הוד** שפע מלכות, **ומשל על כסאו** שלא יצטרך ללכת לכבוש מלכויות, כי אם יושב על כסאו ימשול, כי אליו יבואו מאפסי ארץ ויהושע הנז', גם הוא יהיה **כהן על כסאו ועצת שלום תהיה בין שניהם** הנזכר **צמח ויהושע הכהן הגדול.**

ושמא תאמר למה נעשה לו עטרות מעתה אם כסא כהונתו היא לעתיד.
לזה אמר (יד) **והעטרות תהיה.** עתה **לחלם ולטוביה ולידעיה ולחן בן צפניה לזכרון**, על מה שיהיה לעתיד **בהיכל ה'.**

ושמא תאמרו מה מועיל היותם **לזכרון** מעתה, ומה אות יהיה לנו מעתה להאמין שיהיה לו כן כי שלחך ה' לבשורה זו, הלא הוא כי הנה עתה בבנין בית השני הזה תראו בו.

(טו) **ורחוקים יבואו ובנו בהיכל ה'.** ובראותכם שאצדק בזה וידעתם כי אצדק בענין שאמרת מבשורת יהושע כי ה' שלחני, וזהו **ורחוקים וכו' וידעתם כי ה' שלחני אליכם**, אך בזאת כי **תשמעון בקול ה'** שאם לא כן גם זאת לא תהיה, וזהו **והיה וכו'** לומר והיה זה האמור, **אם שמעו תשמעו** על מנת שתשמעו **בקול ה' אלוהיכם.**

פרק ז

א ויהי בשנת ארבע לדריוש המלך היה דבר-ה' אל-זכריה
בארבעה לחדש התשעי בכסלו :
ב וישלח בית-אל שראצר ורגם מלך ואנשיו לחלות את-פני ה' :
ג לאמר אל-הכהנים אשר לבית-ה' צבאות ואל-הנביאים לאמר
האבכה בחדש החמשי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים :
ד ויהי דבר-ה' צבאות אלי לאמר :
ה אמר אל-כל-עם הארץ ואל-הכהנים לאמר
כי-צמתם וספוד בחמישי ובשביעי וזה שבעים שנה הצום צמתני אני :
ו וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האכלים ואתם השתים :
ז הלא את-הדברים אשר קרא ה' ביד הנביאים הראשנים
בהיות ירושלם ישבת ושלוה ועריה סביבתיה והנגב והשפלה ישב :
ח ויהי דבר-ה' אל-זכריה לאמר :
ט כה אמר ה' צבאות לאמר משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את-אחיו :
י ואלמנה ויתום גר ועני אל-תעשקו ורעת איש אחיו אל-תחשבו בלבבכם :
יא וימאנו להקשיב ויתנו כתף סררת ואזניהם הכבידו משמוע :
יב ולבם שמו שמיך משמוע את-התורה ואת-הדברים אשר שלח ה' צבאות ברוחו ביד
הנביאים הראשנים ויהי קצף גדול מאת ה' צבאות :
יג ויהי כאשר-קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע אמר ה' צבאות :
יד ואסערם על כל-הגוים אשר לא-ידעום
והארץ נשמה אחריהם מעבר ומשב וישימו ארץ-חמדה לשמה :

(א) ויהי בשנת ארבע לדריוש כו'.

ראוי לשים לב שאומר היה דבר ה' אל זכריה ואינו אומר מה היה הדבר ה', כי אם שמספר ששלח (ב) לבית אל שראצר כו' לחלות את פני ה'.

וגם לאמר אחר שגלו ועתה היה זמן הקבוצ שוב ה' את שבות עמו, ואיך יאמר והארץ נשמה מעובר ומשב וששמו ארץ חמדה לשמה.

ועוד שכל זה לשון עבר ולא ייעוד זכריה על בלתי שומעם דבריו.

אמנם הנה אל בית אל שלח שראצר ואגבו רגם מלך ואנשיו מבבל ב' דברים:

אחת, לחלות בבית הנבנה את פני ה' יחוס על הנשארים בבבל בל יהיה עליהם קצף. **שנית, לשאול אם עתה שהיחל בנין בית שני אם יבכה על הראשון כיון שחסרו מהשני חמשה דברים, או אם ימנע על שנבנה עתה, ולא שאל על שביעי ועשירי ורביעי, על כי על שלש אלה מספיק לבטלם הבנין הלז, אך אולי גם יספיק גם לט' באב החמור מכולם, שהיה בו החורבן וגם הוכפלו בו צרות, וגם כי בו קבע הוא יתברך בכיה לדורות על עון מרגלים, ועל כן שאל על הבכי ולא על הצום.** והשאלה הראשונה שלח לאמר אותה אל הכהנים שיחלו פני ה', וזה אומרו **לחלות את פני ה'** זה הוא **(ג) לאמר אל הכהנים** כי הם משרתי ה', אך מה ששלח לאמר **אל הנביאים** היא השנית, וזהו **ואל הנביאים לאמר** הוא **השליחות השני, שהוא האבכה** מפני שהם תקנו ארבע הצומות, ולהיות שבכלל הנביאים הוא זכריה בא אליו דבר ה' ששייב.

והשיב לו הנביא הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים, שהוא כי קום עשה לבכות לא יעשה, אך **הנזר** בשב ואל תעשה מאכול ושתה יעשה, וזה לא בחיוב כי אם כאשר אני זכריה **עשיתי זה כמה שנים,** מאז מצאנו חן בעיני המלכים לבנות בית המקדש שהוא זמן שלום, כי אז רצו אין מתענים ואני רציתי להנזר והתענות כן תעשה גם אתה, ותשובה זו היה דבר ה' אל הנביא לאמר.

ושיעור הכתובים ויהי בשנת וכו' היה דבר ה' אל זכריה ומה היה הדבר הלא הוא, על כי **(ב)** שלח **בית אל שראצר וכו'.** הב' שאלות **(ג) לאמר א' לכהנים וא' לנביאים** ועל שאלה לנביאים השיב זכריה דבר ה', שהיה לאמר לשלח **הנזר כאשר עשיתי וכו'.**

(ד) ויהי דבר ה' צבאות אלי לאמור כו'. הנה כתבנו ששלח הנביא תשובה לבלתי בכה רק צום, אמר עתה הוא יתברך ללמד את כל הארץ, כי הצום וגם אם ילכו אליו הספד לא בלבד בט' באב כי אם גם בצום גדליה, שאז ג"כ נכבית גחלת הנשארה, ולא בלבד עתה שהוא זמן בנין הבית, כי אם גם מה **(ה) שצמתם וספוד.** זה ע' שנה של חורבן אינו מועיל, כי אינכם מבחינים לדעת על איזו בחינה תבכו, והוא, כי יש בחינת חורבן הבית וחורבן ציון וירושלם, ובחינת חללי ישראל ובחינת הגלות, ויש בחינה עולה על כולן, והיא גלות שכינה וכבוד ה' המחולל בגוים חלילה, והנה הבוכה וצם על צרת ישראל או על חורבן ערי קדשו יתברך לא יחשב לו לזכות, כי הוא על הספד עצמו ועריו, אך הבכי הראוי ומקובל ברצון הוא על גלות שכינה וחלול כבודה, כי עליה נאמר **שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה.**

וזה מאמרו יתברך **כי צמתם וספוד וכו' הצום צמתוני אני,** האם היה הצום על עצמי, וזה **דקדק באומרו אני,** כי אני נאמר על השכינה, כד"א **ואני בתוך הגולה** שנאמר על השכינה

שבגלות, וכאשר אתם טועים בצום גם כן אתם טועים במצוות התלויים באכילה ושתייה, שהוא לענג שבתות וימים טובים.

כי הלא (ו) **כי תאכלו וכי תשתו**. לא היה לכם לכוין להאכיל את הגופים, כי אם אל הנפשות שהוא בכוונת המצוה, ולשמח הנפש יתירה חלק אלוה עליון כמשמח אורח קדוש, אך לא כן אתם עושים, כי אינכם מאכילים את נפשותיכם כי אם את גויותיכם, כי הלא **אתם** שהוא עצמיכם **האוכלים ואתם השותים** להנאת הגוף ולא לרצון יהיה לכם.

ואל תאמרו, כי עתה שלמים אתם ואינכם צריכים לצום על החורבן, כי מה שעבר כבר מאי דהוה הוה ומה נצום עתה, ואם על העתיד אין פחד כי צדיקים אנחנו ולא חטאנו, דעו כי (ז) **הלא את הדברים אשר קרא וכו'**, והוא מאמר הרמב"ם ז"ל, כי מה שאנו מתענים על החורבן שכבר עבר, לא על העבר כי אם למען ניתן אל לבנו, כי גם מעשינו עתה כמעשיהם אז, ונצומה לעורר תשובה לשוב, בל ישוב יבוא עלינו כאשר בא עליהם אז, וזה יהיה פה מאמרו יתברך, אל תאמרו הלא הצום על החורבן הראשון שעבר, כי הנה מעשיכם עתה כמעשיהם בזמן השלום, ולא שתו לב על התוכחת וראה מה היה להם, כלומר גם אתם בשלותכם הזהרו וצומו לעורר הלבבות, כי **הלא את הדברים אשר קרא ה' ביד הנביאים הראשונים בהיות ירושלם יושבת ושלוה וכו'**.

ח ויהי דבר-ה' אל-זכריה לאמר :

ט כה אמר ה' צבאות משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את-אחיו :

י ואלמנה ויתום גר ועני אל-תעשקו ורעת איש אחיו אל-תחשבו בלבבכם :

יא וימאנו להקשיב ויתנו כתף סררת ואזניהם הכבידו משמוע :

יב ולבם שמו שמיר משמוע את-התורה ואת-הדברים אשר שלח ה' צבאות ברוחו ביד

הנביאים הראשנים ויהי קצף גדול מאת ה' צבאות :

יג ויהי כאשר-קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע אמר ה' צבאות :

יד ואסערם על כל-הגוים אשר לא-ידעום

והארץ נשמה אחריהם מעבר ומשב וישימו ארץ-חמדה לשמה :

הוא אשר (ח) **ויהי דבר ה' אל זכריה לאמר**. גם עתה, ועל כן לא אמר היה דבר ה' אלי כי אין זכריה המדבר כי אם המלאך הדובר בו תמיד, שאומר **הלא את אשר קרא ה' לנביאים הראשונים** היה גם לזכריה לאמר.

ומה שאמר לזכריה הוא, דע כי (ט) **כה אמר ה' צבאות וכו'.** ע"י הנביאים הראשונים לישראל **לאמר משפט אמת שפטו וכו' (י -יא) ואלמנה ויתום כו'. וימאנו להקשיב וכו' אל הנביאים ההם, ויתנו כתף סוררת וכו'.**

(יב) **ולבם שמו שמיר משמוע וכו'.** ביד הנביאים הראשונים באופן כי ויהי קצף גדול וכו' ואז היה מאמרו יתברך אליהם.

כי (יג) **כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע.** זהו שיעור הכתוב ויהי, כי מה שהיה הוא כי לשון זה שהוא **כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע,** וזהו מה שאמר להם ה' צבאות ע"י נביאים הראשונים, וסוף מאמר ה' היה להם אמור (יד) **ואסערם על כל הגוים אשר לא ידעום.** והיו סיבה לבלתי שומעם כי **והארץ נשמה אחריהם** כשגלו **מעובר ומשב** וישימו ע"י החורבן **ארץ חמדה לשמה,** כלומר ועל כן גם אתם אל תבטחו בשלותכם, וצומו והתעוררו לשוב מאשר לא טובים מעשיכם בל יקרכם כהם.

פרק ח

א ויהי דבר-ה' צבאות לאמר :
 ב כה אמר ה' צבאות קנאתי לציון קנאה גדולה וחמה גדולה קנאתי לה :
 ג כה אמר ה' שבתתי אל-ציון ושכנתי בתוך ירושלם
 ונקראה ירושלם עיר-האמת וכה-ה' צבאות הר הקדש :
 ד כה אמר ה' צבאות
 עד ישובו זקנים וזקנות ברחבות ירושלם ואיש משענתו בידו מרב ימים :
 ה ורחבות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחבתיה :

(א -ב) ויהי וכו' כה אמר וכו'. הנה מד' בחינות קנאתי לציון. אחת שהיא לא חטאה ולקתה וזהו קנאתי לציון קנאה גדולה,

והבחינה השנית היא, כי אלו היתה החימה שנשפכה עליה קטנה היתה רעה אחת, אך תכפל על שהיתה החימה גדולה כד"א כלה ה' חמתו כו' ויצת אש בציון, ועל זה אמר וחימה גדולה, שהוא היות החימה גדולה במ זאת קנאתי לה על כן.

(ג) **כה אמר ה' כבר שבת אל ציון**. עתה בבית שני וזה בכל תחום ציון, אך בירושלם ושכנתי במה שהוא תוך ירושלם הוא אמצעה הוא בית המקדש, אך לא גם כללות הר המוריה, אמנם כאשר יבוא זמן **שונקראה ירושלם עיר האמת** שבני ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, אז **הר ה' צבאות** יקרא שגם שם הגדול זה ישרה בו, מה שעתה הוא **הר הקדש** הוא הר המוריה.

ושיעור הכתוב כאשר **ונקראה ירושלם עיר האמת** אז ונקראה **הר ה' צבאות**, מה שעתה הוא **הר הקדש** בלבד.

(ד) **כה אמר ה' צבאות עוד ישובו זקנים וזקנות וכו'.** אחרי אומרו מה שישבו לעתיד תוך ירושלם, היה מקום לומר כי לא יחזיק טובה ירושלם על כך, כי הלא הבחירה חפשית ומי יודע אם יוסיפו ישראל לחטא, וכמקרה בית שני יקרה גם כן לשלישי, לזה אמר **כה אמר ה' עוד ישובו זקנים וזקנות**, והנה ארז"ל:

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן, עתידים צדיקים שיחיו את המתים, נאמר כאן ואיש משענתו בידו וכתוב ושמע משענתי על פני הנער, הרי פירשו שעל היותם צדיקים ידבר הכתוב, ויהיה להבטיח את ירושלם שלא תחרב עוד, כי אז יהיו צדיקים והדין עמהם, שאם לא כן מאי רבותא שיהיו צריכים משענת, והלא טוב היה לומר שבלי משענת ירצו ולא ייגעו אך הוא שיחיו מתים.

ועל פי דרכם אף אנו נאמר בשום לב אל אומרו (ה) **שימלאו ילדים וילדות רחובות עיר משחקים**. והלא אין זה שבח כי הלא אמרתי מהולל, אך יאמר אל תעצבו ציון וירושלם פן ישובו ישראל לכסלה בזמן הבית השלישי, ויחרבו כאשר בראשון ובשני, כי הלא הזקנים וזקנות יהיו צדיקים מחיים מתים כולם כאלישע הנביא, שהיה במשענתו מחיה מתים, כמו שאמרו ז"ל שהחיה גחזי כלב מת במשענת, ועל כן לא החיה בו הנער אחרי כן, ואחשבה שבלי גזרה שוה יאמר הענין, והוא, שיהיה איש משענתו בידו מאיזה דבר הוא המשענת ומה ענינו, הלא הוא מרוב ימים שהיא משענת מעשות בו רוב ימים, שהיא להחיות בו המתים שהיא מסוגלת רוב ימים, על ידי צדקת הנשענים בו, ואפילו הילדים וילדות הנמצאים רחובות עיר מלאים מהם יהיו משוללי יצה"ר, כי יהיו **ילדים וילדות משחקים** ולא יתגרה בהם יצה"ר, כי אם ישחקו שחוק בעלמא בטוהר לב, באופן שציון וירושלם לא ייראו מבחירת העם היושב בה, כי יהיו זקניהם צדיקים גמורים ובחורים משוללי יצה"ר כמדובר.

או שיעור הכתוב ורחובות עיר ימלאו מהזקנים וזקנות ילדים וילדות, שעם היות זקנים וזקנות לא תעצרם הזקנה מלהוליד בריבוי, ויהיו מורם מהם כיוצא בהם משוללי יצה"ר כבקודם.

ו כה אמר ה' צבאות

כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם-בעיני יפלא נאם ה' צבאות :

ז כה אמר ה' צבאות הנני מושיע את-עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש :

ח והבאתי אתם ושכנו בתוך ירושלם

והיו-לי לעם ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה :

(ו) כה אמר ה' צבאות כי יפלא כו'. הנה אומרו שבעיניו יתברך יפלא ממנו דבר הלא כמו זר נחשב, כי לא איש אל שיפלא ממנו, ולפי דעת חכמי האמת על פסוק עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, הם מלאכים הנקראים עיני ה', אפשר לומר כי עליהם יאמר פה להם **יפלא**.

ועל דרך הפשט יאמר, כי אחרי אומרו עוצם צדקת ושליטת יצה"ר מדורו של משיח, מה שאין כן בדורות אלו, הלא יפלא בעיני כל ישראל איך ישנה העולם, כי גם שיאמינו כי ודאי עיני ה' המה צופות אשר יהיה, הלא יאמרו כי ידיעתו מכרעת לבלתי יתהפך מחמת הבחירה, על כן אמר דעו איפוא כי אין ידיעתי מכרעת, כי אם שכאשר **יפלא בעיני שארית העם הזה, גם בעיני** הרואות מה שיהיה **יפלא**, כי הידיעה לא תכריח באופן שבהיות הבחירה חפשית ונשאר הדבר אל הטבע, וטבע האדם לימשך אחר יצרו **גם בעיני יפלא**, אשר יוכלו אז להכניע יצרם טרם הסירי לב האבן מבשרם, ועל כן ארבה זכותם.

(ז-ח) כה אמר וכו' והבאתי אותם וכו'. אפשר יאמר, מה שאמרתי **והיו לי לעם** יהיה באמת בכל לב, ומה שאהיה להם לאלוהים יהיה **בצדקה**, שלא אנכה מהם זכות מה שקבצתם רק בתורת צדקה.

או יאמר כי יש הפרש בין חסד לצדקה, כי החסד הוא חנם והצדקה היא לחיים קצת לקבל טובה, אמר כי אז שיהיו לי לעם לא יצטרכו שאהיה להם לאלוהים במידת חסד כי אם באמת ובצדקה.

ט כה-אמר ה' צבאות תחזקנה ידיכם השמעים בימים האלה את הדברים האלה מפי הנביאים אשר ביום יסד בית-ה' צבאות ההיכל להבנות :

י כי לפני הימים ההם שָׁכַר האדם לא נהיה ושָׁכַר הבהמה איננה

וליצא ולבא אין-שלום מן-הצר ואשלח את-כל-האדם איש בָּרְעָהוּ :

יא ועתה לא כִּימים הראשנים אני לשארית העם הזה נאם ה' צבאות :

יב כי-זרע השלום הגֶּפֶן תתן פְּרִיהָ והארץ תתן את-יבולה והשמים יתנו טלם

והנחלתי את-שארית העם הזה את-כל-אלה :

**יג והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית יהודה ובית ישראל
כן אושיע אתכם והייתם ברכה אל-תיראו תחזקנה ידיכם :**

(ט-י) **כה אמר ה' וכו' כי לפני הימים ההם וכו'.** אמר הלא תאמרו מה בצע לנו עתה בבנות בית שני, כמה שתבשרנו כל גודל הטוב אשר תפליא לעשות בשלישי, הלא הוא כי **כה אמר ה' צבאות תחזקנה ידיכם** עתה, **השומעים בימים האלה את הדברים האלה**, שיהיו בשלישי **מפי הנביאים אשר שמעתם ביום יוסד בית ה'** הוא **ההיכל להבנות**, כי תראו טוב רצונו להרבות טובכם, אל תדאגו על שאינכם רואים הטוב הגדול ההוא שבביאת משיחנו, כי הוא כל כך יקדימו צרות, שתאמרו יתי משיחא ולא אחמיניה, כי הלא לפני הימים ההם של ביאת משיח שהזכרנו ירבו צרות, כי **שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה, וליוצא ולבא אין שלום מן הצר** הידוע כחבלי משיח, **ואשלח את כל האדם איש ברעהו** כמשתלח להשחיתו, כלומר, לכן די לכם כעת טובה שאשפיע לכם יתירה על הקודמת בימים שעברו **(יא) כי עתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה.** שישארו מעט מהרבה כי על כן ארחמם.

והוא **(יב) כי זרע השלום הגפן תתן פריה וכו'.** והוא בימים הראשונים היה ממעט מזונות על אשמותם ועתה ארבה אותם, והענין כי למה שיודע אלוהים אחרית דבר מראשיתו, כי היה גלוי לפניו יתברך שהיה עתיד הבית שהיו בונים עתה ליחרב על שנאת חנם, על כן כאב את בן ירצה עשה הכנה מעתה שיהיה שלום ביניהם, והוא, כי הנה ארז"ל שהשבע הוא סיבת השלום, שעל כן מי שרוצה יהיה שלום בביתו ירבה מזונות, שנאמר **השם גבולך שלום חלב חטים ישיבעך**, נמצא שפרי של רב תבואות הוא שלום, כי ברכת המזונות היא זרע שפריו שלום, וזה יאמר, **כי זרע השלום** אזרע שהוא **הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם**, וע"י השלום הנז' שהוא פרי הזרע הנז' לא תגלו עוד כי הארץ לא תעזב מכם, כי אם **והנחלתי** דרך נחלה שהיא קיימת **את כל אלה הנז'** האילנות והארץ והשמים, וכל שכן הוא שלא יגלו מארצם וזה לכם האות.

כי **(יג) והיה כאשר הייתם וכו'.** והוא ענין ר' עקיבא וחבריו, שראו שועלים הלכו בהר ציון ובכו ור' עקיבא היה משחק, אמרו לו אנו בוכים ואתה משחק, אמר להם על כן אני משחק, כי כאשר נתקיימה נבואת הרעה תתקיים הטובה, ועל דרך זה יאמר פה הוא יתברך האות הזה לכם לבטחון הטובה העתידה, כי **והיה כאשר הייתם קללה בגוים** שנתקיימה נבואת הרעה כן אקיים נבואת הטובה, כי **כן אושיע אתכם והייתם ברכה**, ובכן ע"י סימן זה **אל תיראו**, כי אם **שתחזקנה ידיכם** בתקות הטוב וע"י מה שנתקיים הפכו.

יד כי כה אמר ה' צבאות

כַּאֲשֶׁר זָמַמְתִּי לְהִרְעֵ לָכֶם בְּהִקְצִיף אֲבִיתֵיכֶם אֲתִי אָמַר ה' צָבָאוֹת וְלֹא נִחַמְתִּי :
טו כֵּן שַׁבְּתִי זָמַמְתִּי בַּיָּמִים הָאֵלֶּה לְהִיטִיב אֶת-יְרוּשָׁלַם וְאֶת-בֵּית יְהוּדָה אֶל-תִּירָאוֹ :

(יד) כי כה אמר ה' וכו'.

הנה ממאמר ירמיה למדנו, כי על הרעה ינחם ולא על הטובה, ואיך פה ישוה המידות.
 ועוד כי כאומרו **זממתי להרע לכם** כך הוה ליה למימר **(טו) שבתִי זממתי להטיב לכם**, ולא לשנות ולומר **את ירושלם ואת בית יהודה**.
 ועוד, כי על הרעה לפעמים על איזה זכות מתנחם ולא כן על הטובה.

אמנם כיון לומר אל תיראו אולי תקטרג מידת הדין על כל ייעודי הטובה כי דעו לכם כי **כאשר זממתי להרע לכם וכו' ולא נחמתי**, כי על רעה אין קטרוג מידת הדין, כך כאשר **זממתי להיטיב** לא תקטרג, כי הלא אזכיר תחילה את ירושלם שאין עליה קטרוג, כי לא חטאה ואגבה ואת בית יהודה, לכן **אל תיראו** מהקטרוג.

טז אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ
דַּבְּרוּ אִמֶּת אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ אִמֶּת וּמִשְׁפַּט שְׁלוֹם שְׁפֹטוּ בְּשַׁעְרֵיכֶם :
יז וְאִישׁ אֶת-רֵעֵת רֵעֵהוּ אֶל-תַּחֲשְׁבוּ בַלְבַּבְכֶם וּשְׁבַעַת שֶׁקֶר אֶל-תֹּאחֲבוּ
כִּי אֶת-כָּל-אֱלֹהֵי אֲשֶׁר שָׁנַאתִי נֹאֵם-ה' :

(טז) אלה הדברים אשר תעשו וכו'.

הנה מהראוי יאמר משפט אמת או משפט שלום, אך אומרו **אמת ומשפט שלום** אין לו הבנה.
 ועוד אומרו **(יז) את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם**. כי הלא מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה.

ועוד היעלה על לב יאהבו **שבועת שקר**, שיצטרך לומר **ושבועת שקר אל תאהבו**. אך יאמר, **דברו אמת איש את רעהו** ועל ידי כן הדיינים **אמת ומשפט שלום שפטו**, והוא כי אחת משני דרכים המשפט, או **דין אמת** או **פשרה הנקראת משפט שלום**, והנה אם הבעלי דינים ידברו שקר איש אל רעהו, לא יבוא משפט אמת ולא משפט שלום, כי אם דרך משל יתבע ראובן משמעון מנה שחייב לו, ושמעון בשקר יכפור הכל והדיין ישפוט שכופר בכל פטור, אינו משפט אמת לפי האמת, ומי גרם זה הטוען ודובר את חברו שקר, וההיקש בדרכים כזה אין מספר, וכן גם פשרה של שלום לא תבוא, שאם יתבע לחברו אלף זהובים בשקר, והדיין יעשה פשרה בחמש מאות אין שלום ביניהם, כי לא ישקוט שמעון בשלמו חמש מאות זהובים חנם, כי יחם לבבו כי רב מאד הפסדו, מי גרם לו אם לא השקר, מה שאין כן אם לא היה תובע רק מה שחושב בלבו הוא אמת, וכן חברו לא יהיה ההפרש ביניהם כי אם מועט, ועל ידי כן תהיה

בפשרה שלום וזהו **דברו אמת וכו'**, ובזה **אמת** שהוא **דין אמת** וגם **משפט** של **שלום** הוא בצוע **שפטו בשעריכם**, ועל דרך זה **איש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם**, שהוא לחשוד אף את הבלתי כי אם להתנהג בתמימות, ומזה ימשך כי **ושבועת שקר אל תאהבו**, שאם תהיו חושבים רעה על חבריכם הלא ישבעו להכזיב מחשבתכם והוא שקר, נמצא שאתם אוהבים שבועת שקר בהיותכם סיבה וחצי העון יהיה עליכם.

יח ויהי דבר-ה' צבאות אלי לאמר :

יט כה-אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי-וצום השביעי וצום העשירי

יהיה לבית-יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים והאמת והשלום אהבו :

כ כה אמר ה' צבאות עד אשר יבאו עמים וישבי ערים רבות :

כא והלכו יושבי-אחת אל-אחת לאמר

נלכה הלוך לחלות את-פני ה' ולבקש את-ה' צבאות אלקה גם-אני :

כב ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את-ה' צבאות בירושלם ולחלות את-פני ה' :

כג כה-אמר ה' צבאות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשנות הגוים

והחזיקו בכנף-איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם :

(יח-יט) כה אמר ה' וכו'.

הנה ראוי לשים לב, מה ענין אומרו **אמת ושלום** יותר מכל שאר תורה ומצות? ויתכן יאמר, כי למה שאין קלקול נתקן אם לא בהפך סיבת קלקולו, והוא כי הלא צומות אלו על חורבן בית המקדש היו, וידוע כי בית ראשון על **ביטול תורה** הנקראת **אמת** נחרב, כמאמרם ז"ל ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודת אלילים ועל גילוי עריות ועל שפיכת דמים ולא ויתר על ביטול תורה, וכן בית שני ידוע שנחרב על שנאת חנם, ולכן להתהפך לעתיד הצומות למועדים טובים, צריך שסיבות החורבנות לא תהיינה עוד, על כן אמר **צום הרביעי וצום וכו'** **יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה וכו'**, אך בזאת שהאמת היא **התורה** שעל העדרה נחרב בית ראשון, **והשלום** שעל העדרו נחרב השני **אהבו**.

או יאמר והוא נכון יותר, והוא, כי הנה ארז"ל בב"ר כי כשבא הקדוש ברוך הוא לברא את האדם נעשו מלאכי השרת כתין כתין וחבורות חבורות וכו', חסד אומר יברא שגומלים חסדים, אמת אומר אל יברא שכלו שקרים, צדק אומר יברא שעושה צדקות, שלום אומר אל יברא שכלו קטטות, הה"ד **חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו**, מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל אמת והשליכה לארץ וכו', נמצא כי מארבע כתות השתים מנגדות, ואלו יתקנו ישראל את המנגדות יתבטלו כל המנגדים, ויהיו כל הכתות בעוזרם להפליג טובם, ובזה יאמר, **צום**

הרביעי וכו' יהיה לששון וכו' אך בזאת שתתקנא כי את אויביכם מנגדיכם תשלימו אתכם, וזהו **והאמת והשלום אהבו**.

(כ-כא) **כה אמר וכו' והלכו יושבי וכו'**. אמר עוד יבוא זמן **אשר יבואו עמים כו' והלכו יושבי אחת אל אחת לאמר נלכה הלוך**, כלומר לאטנו **לחלות תחילה את פני ה'** ואחר כך **לבקש את ה'** שימצא לנו שיתן מה שנשאל ממנו, ומשיבה האחרת ואומרת **אלכה גם אני**.

(כב) **ובאו עמים אחרים וכו'**. ויאמרו שוטים הם אלו שהולכים לחלות תחילה ולבקש אח"כ את ה' שימצא להם, אך אנו לא נעשה כן כי אם תחילה **לבקש את ה'**, שימצא לנו לשאלה שנשאל ואחר כך **לחלות את פני ה'**, אך זה יהיה בתחילת הזמן העתיד, אמנם בימים ההמה שיתפרסם הטוב לישראל, אפילו לא יערבו אל לבם לומר שילכו לבקש את ה' או לחלות את פניו, כי אם לידבק עם ישראל שאגבן יהיה אליהם קצת רחמים.

וזוהו (כג) **בימים ההמה אשר יחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם, כי שמענו אלוהים עמכם**.

או **שיעור הענין**, כי יהיו ג' דעות, **עמים** שיאמרו **לחלות** ואח"כ **לבקש את ה'**, **ועמים אחרים** שיהפכו כמדובר **לבקש** ואח"כ **לחלות**, **ועמים אחרים** שיאמרו לישראל אשר בעריהם הבאים לירושלם **נלכה עמכם, כי שמענו אלוהים** הוא שכינה **עמכם** גם בארץ אויביכם, ובכן בהלוות אליכם ייטיב לנו ואומר עתה הנביא.

פרק ט

א מִשָּׂא דְּבֶר-ה' בְּאַרְץ חֲדָרָךְ וּדְמִשְׁק מִנְחָתוֹ כִּי לֵה'

עֵין אָדָם וְכָל שְׂבִטֵי יִשְׂרָאֵל :

ב וְגַם-חֶמֶת תִּגְבַּל-בָּהּ צָר וְצִידוֹן כִּי חֲכָמָה מָאֵד :

ג וַתֵּבֶן צוֹר מִצּוֹר לָהּ וַתִּצְבֹּר-כֶּסֶף כְּעֶפֶר וַחֲרוּץ כְּטִיט חוּצוֹת :

ד הִנֵּה אֲדֹנִי יוֹרְשָׁנָה וְהִכָּה בָּיִם חִילָה וְהִיא בָּאֵשׁ תֵּאָכַל :

ה תֵּרָא אֲשַׁקְלוֹן וְתִירָא וְעֵזָה וְתַחֲלִיל מָאֵד וְעֶקְרוֹן כִּי-הוֹבִישׁ מִבֶּטֶה

וְאֵבֶד מֶלֶךְ מַעֲזָה וְאֲשַׁקְלוֹן לֹא תִשָּׁב :

ו וַיֵּשֶׁב מִמְזַר בְּאֲשֶׁדוֹד וְהִכְרַתִּי גֵאוֹן פְּלִשְׁתִּים :

ז והסרתי דמיו מפיו ושקציו מבין שניו ונשאר גם-הוא לאלהינו והיה כאלף ביהודה ועקרון
 כיבוס:
 ח וחניתי לביתי מצבה מעבר ומשב ולא-יעבר עליהם עוד נגש כי-עתה ראיתי בעיני :

(א) הנה משא דבר ה' אשר אמר שיחזיקו בכנף איש יהודי כו'. ויקרבו יהיה בארץ חדרך
 ודמשק, אין צריך לומר כי הלא שם תהיה מנוחתו, כמאמרם ז"ל כי ירושלם עד שם תגיע, כי
 לה' עין אדם, כלומר מה שאמרתי שאטיב עם האומות, הוא כי לה' הבטת אדם, כי האדם
 המביט אל ה' לה' הוא וארצה בו, גם שרוב שאר גוים אמאס בהם אך בישראל לא כן, כי אם
 וכל שבטי ישראל הם לה', שלא יקרב קצת וירחיק קצת כאשר בגוים, כי אם לה' הם כל
 שבטי ישראל, ויחשוב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח.

וגם (ב) תגבל בה גבול ארץ ישראל וכן צר וצידון כי חכמה מאד לבלתי המלאת מחורבנה
 של ארץ ישראל אקרבם כי לא עשו כצור, שלא נתמלאה אלא מחורבנה של ארץ ישראל.
 (ג) שותבן צור מצור לה. לבל יוכלו לה להציל מלואה ותצבר כסף כעפר וכו', אך (ד) הנה ה'
 יורישנה לישראל והכה וכו'.

וממנה (ה) תרא אשקלון ותירא ועזה כו'. בל יקדם כצור, ואשר יגורו יבוא למו, כי ואבד מלך
 מעזה ואשקלון לא תשב, אך באשדוד אשאר פלשתי נגיד ומצוה. וזהו (ו) וישב ממזר
 באשדוד. והוא כי כל פלשתי נקרא כן, כמאמרם ז"ל את כסלוחים ואת פתרוסים אשר יצאו
 משם פלשתים, שהיו שני משפחות והיו מחליפים נשותיהם ויצאו מהם פלשתים, וזהו וישב
 ממזר באשדוד אך לא יהיה נצב מלך, כי הלא והכרתי גאון שהוא מלכות פלשתים, וטעם
 שאשאירוהו הוא כי הנה ישוב אל ה' שיתגייר.

וזהו (ז) והסירותי דמיו מפיו ושקוציו מבין שניו. ויקבל תוכחת באופן שונשאר גם הוא
 לאלוהינו וגם לא אמשילו באדר מלכות רק שררה קלה, כי והיה כאלוף ביהודה בלבד, אך
 עקרון שעיקר כל שורשי פלשתים ממנה כיבוס יושב ירושלם, שעקרו דוד לגמרי ממנה ולא
 השאיר גם אחד.

(ח) וחניתי לביתי מצבה וכו'. הנה בהיות ירושלם בחורבנה, כל עובר עליה ישום וישרוק
 שמח לאד כנפוח משמחת לבו, וידוע כי השמח בפיד משנאו הקדוש ברוך הוא משיב ממשנאו
 אפו, אמר הוא יתברך וחניתי לביתי מחמת צבה ונפח מעובר ומשב, שהיה בטנו צבה מרוב
 שמחה, וע"י כן לא יעבור עליו נוגש, והטעם הוא כי עתה ראיתי בעיני.

ולבוא אל הענין, נזכירה מאמר רז"ל שלהי מדרש חזית, שרמי קראי אהדדי, כתיב עיני ה' אל צדיקים וכתיב הנה עין ה' אל יראיו, ומתרץ, כי כשאין הדור ראוי מביט ומשגיח ביראיו בעין אחת, וכשהוא ראוי מביט בשתים, ויהיה הענין, כי כשאין הדור הגון בלתי מביט רק בהבטת עין הרחמים ולפעמים תקטרג מידת הדין ותשנא צבו, אך כשהדור ראוי מביט ומשגיח בהם בשתים במידת הדין ובמידת הרחמים, כי גם מידת הדין מסכמת ומתהפכת לרחמים, כמאמר רז"ל אשריהם הצדיקים שמהפכים מידת הדין לרחמים, וזה יאמר פה, מה שאמר שלא אניח לעבור נוגש, אל יקשה בעיניכם לומר, כי הלא אפשר שמידת הדין תקטרג, כי הלא **עתה ראיתי** והשגחתי **בעיני**, הם שני העינים שהם מידת רחמים ומידת הדין, שהוא ענין עיני ה' אל צדיקים, ששתי הבטותיו יתברך שוים לטובה והוא כי אז יהיה הדור ראוי, כענין רז"ל תרוץ השני כתובים כמדובר.

ט גילי מאד בת-ציון הריעי בת ירושלים

הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על-חמור ועל-עיר בן-אתנות :

י והכרתי-רכב מאפרים וסוס מירושלם ונכרתה קשת מלחמה

ודבר שלום לגוים ומשלז מים עד-ים ומנהר עד-אפסי-ארץ :

יא גם-את בדם-בריתך שלחתי אסירך מבור אין מים בו :

יב שובו לבצרון אסירי התקוה גם-היום מגיד משנה אשיב לך :

יג כי-דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים

ועוררתי בניך ציון על-בניך יון ושמתיך כחרב גבור :

יד ויהוה עליהם יראה ויצא כברק חצו ואדני יהוה בשופר יתקע והלך בסערות תימן :

טו ה' צבאות יגן עליהם

ואכלו וכבשו אבני-קלע ושתו המו כמו-יין ומלאו כמזרק כזויות מזבח :

טז והושיעם ה' אלהיהם ביום ההוא כצאן עמו כי אבני-נזר מתנוססות על-אדמתו :

יז כי מה-טובו ומה-יפיו דגן בחורים ופירוש ינובב בתלות:

(ט) גילי מאד בת ציון כו'.

הנה בזוהר כתוב כי אומרו **עני ורכב על חמור** פירושו עני מזכויות ישראל, ובמה יסמך לבוא לישראל באי זו זכות, הלא הוא בזכות יגעי תורה המשולים ליששכר חמור, וזהו **ורוכב כו'** סמיכותו במה ישען וירכב הוא על חמור.

ועדיין צריך לדעת לפי זה מה הוא **עיר בן אתנות**, אך לפי זה יבואר הכתוב כך, **גילי מאד בת ציון וכו'**, כי **הנה מלכך** הוא מלך המשיח **יבוא לך**, כי מצד עצמו אין לו עכוב כי **צדיק ונושע הוא**, אך הוא **עני** כעני מממון שהוא מדבר שחוץ ממנו, כך הוא עני מזכויות ישראל, אז

במה ירכב ויסמך לגאלם, הלא הוא על זכות יגעי תורה כחמור הוא יששכר, שהיה חמור גרם החכמים ומורי הוראות, וגם על זכות תינוקות של בית רבן, שהן הבל שאין בו חטא. וזהו **ועל עיר בן** רבותיו הנמשלות ל**אתונות**, ועל ידי זכות תורה לא בחרב ולא בחנית ימשול בעולם.

וזוהו (י) **והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלם ונכרתה קשת מלחמה. רק ודבר שלום לגוים** ועם כל זה **ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ**, אך אין זה כי אם בזכות התורה כאמור.

ושמא תאמר הלא ממצרים נגאלו בזכות ברית מילה שנמולו בקרבן פסח, ולמה אמרתי בזכות תורה, דע איפוא כי הן אמת כי (יא) **גם את בדם בריתך וכו'**, והוא דעת ר' מתיא בן חרש **במכילתא**, כי גם דם ברית עם דם פסח גאלם ממצרים, ואם כן מה שאמרתי שצריך זכות תורה הלא הוא, על כי שם היה **בור אין מים בו**, שלא היה להם תורה המשולה למים, כי לא ניתנה עדיין על כן אינה מעכבת, אך אחר נתינתה היא העיקר שבה תלויה הגאולה.

לכן (יב) **שובו לבצרון אסירי התקוה**. הוא מבצר ומעוז שלכם הוא התורה, אתם **אסירי התקוה** של הגלות האחרון.

ושמא תאמר, כי זה אי אפשר כי איך יתפרנסו, לזה אמר מה שהשיב ירמיה לבני דורו על זה, שאמר להם שיתעסקו בתורה ואמרו לו שאיך יזונו, והראה להם צנצנת המן ואמר להם הדור אתם ראו, כי במדבר שהיו עוסקים בתורה היה יתברך נותן להם מן מן השמים, וכן ארז"ל שיעשה יתברך כן לישראל לעתיד, וזה יאמר פה **שובו** למה שהוא **בצרון** ומעוז לכם היא התורה ליגאל, ואל תתאנה על המזונות כי הלא מגיד משנה, שהוא המן שנתתי לך פעם אחת **אשיב אותו לך**, ויקרא כה כמו שאמרו ז"ל למה נקרא גד שהיה מגיד על ספק בן ט' לראשון או בן שבעה לאחרון, כי המקום שהיה העומר יתר משם היה הולד, וכן בקדושי ספק וכן בעבד של מי הוא היה המן מגיד.

ועוד היה למן כי היה לחם משנה בכל ערב שבת, ועל היות יתר משנה על אשר ילקטו יום יום יקרא משנה, ועל כן על שתי אלה יקרא **מגיד משנה**, ואמר שאם ישובו לתורה, המן ישיב להם כמאז כאשר ייעדו רז"ל, שיהיה מן לעתיד לישראל כמדבר, ודומה לזה אעשה קודם זמן הגאולה האחרונה בגלות יון.

והוא, כי הלא הדרך הנהוג הוא (יג) **כי דרכתי לי יהודה קשת**. באמור ליהודה ידך בעורף אויבך, וכן **קשת מלאתי אפרים**, אך בזמן יון לא עשיתי המלחמה על ידי אלה, כי אם **ועוררתי**

בניך ציון הם תופסי התורה המתייחסים לתורה, **כי מציון תצא תורה** הם החשמונאים אשר יורו משפט ליעקב ותורה לישראל **על בניך יון, ושמתוך את בניך ציון** שהיא התורה **כחרב גבור**, הנה כי זכות רב הוא לנצח ולמשול על ידה, כי מכאן ראייה על מלך המשיח כאשר אמר. ועליו חוזר ואומר **(יד) וה' עליהם יראה**. שהוא תופסי התורה אשר המשיל לחמור, ואז ה' הנראה עליהם מבלי חרב בידם, **יצא כברק חצו** של ה' שעליהם להרוג האויבים, **ואדני אלוהים בשופר יתקע** לכשיבואו האובדים והנדחים.

או יאמר **וה' עליהם וכו'**, והוא כי ה' שורה על ישראל עמו אך אינו נראה על ראשם, אך ה' שהוא עליהם יראה כנתן דצועיתא וקרני בהיקת אורו יתברך המתפשטים כחצים, יצא עד למרחוק כמו הברק, **ואדני אלוהים בשופר יתקע והלך קולו בסערות תימן**, שירעיש ברוח סערות תימן שהוא רוח סערה גדולה, ע"ד אומרם ז"ל שאלמלא מלאך הנקרא נץ, יאבר ויפרוש כנפיו להעמידו לא היה העולם יכול לסובלו, וע"י ההרעשה ההיא גוים יבואו מאפסי ארץ נגד ישראל, להצר להם בחבלי משיח.

(טו) וה' צבאות אשר על ראשם **יגן עליהם** תחילה, ואחר כך זאת אעשה להם להרבות שלמותם, שע"י כן לא יוכלו למו אויביהם, והוא מאמר עמוס הנביא להרבות להם מאכל ומשקה, באומרו **ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במושך הזרע, ביום ההוא יטפו ההרים עסיס וכו'**, והוא כי הרעב וצמא לא יעצור כח לקנות שלמות, כי אימת מות תבעתנו כי טובים היו חללי חרב מחללי רעב, אך ע"י מאכל ומשקה ייטב לבו ויהיה נכון לתורה ולתעודה ולהשגה, וזהו **ואכלו** וע"י כן יוכלו להשתלם והתפלל עד שלא יצטרכו יגן ה' עליהם בחסדו, אלא שבזכותם יכבשו **אבני קלע**, שהאבן שישים האויב תוך כף הקלע תשאר כבושה תוך הקלע, לא תוכל לצאת ע"י זריקת המקלע.

וזהו **ואכלו וכבשו אבני קלע** וכאשר ישתו יין ישמח לבם ויהמו דברי תורה, כמאמר הגמרא הבו לדדדקי חמרא כי היכי דלימרו, וכאומרו כי יין עולה שבעים וסוד עולה ע', וכשזה נכנס זה יוצא כי נכנס יין יצא סוד, וזה יאמר **ושתו** ועל ידי מה שישתו מיד יהיו הומים ומדברים מה שהוא **כמו יין** הוא **סוד**, שהוא כמו יין בגמטריא, כי זה ע' כמו זה כי יכנס יין ויצא סוד, והיין ההוא ירצה לפני הקדוש ברוך הוא כדם קרבן לה', כי מעת ימלאו הכוס יהיה לפניו יתברך כמזרק הידוע, והוא של קבלת הדם של קרבן כמזרק שמתקדש בו, וזהו **ומלאו כמזרק** ושותי היין **כזיות מזבח** של קרבן צבור, שנותנים ד' מתנות על ארבע קרנות, כי שולחן שאמרו עליו דברי תורה, כאלו אכלו משולחנו של מקום.

(טז) והושיעם ה' אלוהיהם וגו'. הנה אמר שני דברים:
א', שה' צבאות יגן עליהם.

ב', כי כאשר יאכלו וישתו שישפיע להם טובה אז יהיו צדיקים גמורים, כאמרו **ואכלו וכו'** כמדובר, אמר מה שאמרתי **שה' יגן עליהם** תחילה באיזה זכות ייטיב להם, הלא הוא כי **והושיעם ה' אלוהיהם כצאן עמו**, כלומר, תדע למה יושיעם הלא הוא כי **כצאן** הם **עמו**, כי כאשר הצאן אם אין להם רועה יתעו ויאבדו, כך הם כענין כד רגיז רעיא על ענא עביד לנגדא סמיתא, אך אלו אין להם רועה, **כי אבני נזר** הם תופסי התורה שעליהם כתר תורה, וכן הכהנים שיש עליהם נזר אלוהיהם, הם **מתנוססות** ומתגאות מלרעות את העם **על אדמתו**, באופן שאין על העם אשמת דבר על העדר כשרונם.

ומה שאמרתי שכשאתן להם שיאכלו יכשירו מעשיהם, וכשישתו יין יהמו ויאמרו סוד התורה הלא הוא, כי דע איפוא **(יז) כי מה טובו** של העם שייטיב לבם בו ותתישב דעתם לעשות טובה, **ומה יפיו** לתת צהילות פנים ושמחה להתלהב לדבר דברי תורה, כי הנה מה שאמרתי מה טובו הלא הוא **דגן בחורים**, שע"י שבע ייטב לבם מעודם בחורים לעבוד את ה', ומה שאמרתי **מה יופיו** הוא היין, כי **ותירוש ינובב** אפילו **בתולות** המתביישות מלדבר, ומה גם עתה תלמידים שישקום חמרא כי היכי דלימרו.

פרק י

א שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עשה חזיזים ומטר-גשם יתן להם לאיש עשב בשדה :
 ב כי התרפים דברו-און והקוסמים חזו שקר וחלמות השוא ידברו הבל ינחמון
 על-כן נסעו כמו-צאן יענו כי-אין רעה :
 ג על-הרעים חרה אפי ועל-העתודים אפקוד
 כי-פקד-ה' צבאות את-עדרו את-בית יהודה ושם אותם כסוס הודו במלחמה :
 ד ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה ממנו יצא כל-נוגש יחדו :
 ה והיו כגברים בוסים בטיט חוצות במלחמה ונלחמו כי ה' עמם והבישו רכבי סוסים :
 ו וגברתי את-בית יהודה ואת-בית יוסף אושיע
 והושבותים כי רחמתים והיו כאשר לא-זנחתים כי אני ה' אלהיהם ואענם :
 ז והיו כגבור אפרים ושמח לבם כמו-יין ובניהם יראו ושמחו יגל לבם ביהוה :

(א) שאלו מה' מטר וגו'. הנה בפרשו הב' דברים אמר, כי מה שריחם ה' על עמו היה, על כי אם טעו אין עליהם אשמה גמורה, יען כי הם כצאן אשר בהעדר רועה שינהגם יאבדו, בא ופירש אין כך הוא האמת, כי הלא נסו נא ושאלו מה' מטר בעת מלקוש, ותראו כי גם בהיות

חום, כח ה' **עושה חזקים ומטר גשם** אפילו בשביל **איש** שיש לו **עשב בשדה**, אם הוא כדאי יעשה למענו.

(ב) **כי התרפים אשר בטח העם כו'.** לא כן, כי אין צריך לומר שלא יתנו מטר, כי אם שגם מה שדברו הוא **און, והקוסמים חזו שקר וכו'**, ובראותם כי הלכו אחרי ההבל, ואשר בראותם כך ינחמו הקוסמים והחולמים בדברים, הכל יכירו כי **הבל ינחמון, על כן נסעו** מלכת אחרי התרפים והקוסמים וחולמים **כמו צאן**, ושב אל ה' באופן כי היה בלתי ראוי לרחם את העם הזה, אך **יענו** ויאמרו העם **כי אין רועה**, ושעל כן תעו עד ראותם בפירוש כי כל זולת ה' הוא הבל, וזהו **יענו כי אין רועה**, ובזה פירש מה שאמר למעלה כי יושיעם ה' על היות כצאן עמו.

(ג) **על הרועים חרה אפי וגו'.** הנה יש שופטים ויש בעלי ממון וכח להעמיד גזרות הרועים, ואם אין מעמידים משפט הרועים לא תתקיים גזרתם, כמאמרם ז"ל על פסוק **ויהי דוד עושה משפט וצדקה וכו' ויואב על הצבא**, למה היה דוד עושה משפט ע"י שהיה יואב על הצבא, שהיה שוטר לשבר מתלעות אשר לא יקים את משפט דוד, באופן שיותר יאשמו הבלתי מחזיקים ביד הרועים, ועל כן אמר **על הרועים חרה אפי** אך לא אפקוד, אמנם **על העתודים** החזקים אשר כח בהם להחזיק ביד הרועים **אפקוד** בפועל, כי הלא **פקד ה' צבאות את עדרו** והיו בו ב' שלמויות:

א', זכויות עד גדר שלא יירא אפילו ממלחמת בעלי בחירה, **כסוס** אשר **הודו** הוא **במלחמה** כך ישראל היה הודם במלחמה, כי ישמחו בה בבטחם כי זכותם תצילם, או **כסוס** אשר **הודו במלחמה**, כי כל הכנות ותיקוני עדיו שהם הודו הוא במלחמה, כך היו שלמים ישראל ככל שלמיותיהם, ולשמא יחטאו ויהיו פושעים בהם נוגשים את העם.

על כן עשה יתברך (ד) **שממנו פנה ממנו יתד.** שהוא ממנו מלך שהוא ראש פנה, וממנו גם כן **יתד** שהם נתלים בזכותם הנמשלים ליתד שתולים בו הם החכמים שופטי ישראל, וממנו השוטרים הם המחזיקים גזרותם, וע"י הכנות אלה מישראל **יצא כל נוגש יחדו**, הוא כל נוגש את ישראל שע"י שופטים ושוטרים יבערו מישראל כל רשעים יחדו, שלא יצטרכו לבערם א' אחד פן יתחברו יחד נגד ישראל, כי אם שבהיות אחדות של שופטים ושוטרים אפילו על רשעים רבים כאחת, יוכלו להוציא מתוכם כאשר ה' אתם ולא יראו.

(ה) **והיו כגבורים בוסים וכו'.** חוזר לענין ראשון שאמר שה' יושיעם לעתיד, שהוא נגד האויבים בחבלי משיח, אמר, כי הן אמת שבתחילה יהיו ישראל בצער נגד אויביהם, **כגבורים בוסים בטיט חוצות במלחמה** אך לא יכנעו כי אם **ונלחמו כי ה' עמם, והובישו רוכבי סוסים** הם האויבים.

כי אז (ו) **וגברתי את בית יהודה**. הוא משיח בן דוד ואת בית יוסף הוא משיח בן יוסף **והושבותים**, והנה דרך אנשים, שבהקניט איש את מי שגדול ממנו כמלך או שר וירחיקנו ממנו, ואח"כ יפייס את המלך וירחמנו שלא ירחמנו בכל לבו, כי לא יבצר ממנו שיזכור את אשר הקניטו עד גדר הרחיקו מלפניו, אמר הוא יתברך **ורחמתיים** ולא אזכיר אשמותם אשר עליהם הרחקתיים, כי אם **יהיו כאשר לא זנחתיים**, כי יהיו הם לי כאשר הם אשר לא זנחתיים, אשר לא חטאו לי מעולם, **כי אני ה' אלוהיהם**.

ולא עוד אלא **שואענם** שלא אעשה כנוהג שבעולם, שמתפלל איש על צרתו לפני הקדוש ברוך הוא, ומקבל תפילתו ומבטל צרתו אך אינו מדבר עמו, עונה אותו ואומר לו שמעתי תפילתך ותקנתי צרתך, כי אם מתקן הצרה בלבד, אך גדולה מזו היא לדבר עמו שהיא נבואה אל רוח הקדש, אמר כי אז לא בלבד ירחמם כי אם שגם יענם וידבר בם, כי זו גדולה מההצלה מן הצרה וז"א **ואענם**.

(ז) **והיו כגבור אפרים וכו'**. הנה קבלנו מרבותינו, כי **משיח בן אפרים** יתחיל להלחם כגבור אך יפול במלחמה, ואח"כ שהשם יחיייהו ויקימנו ינקום נקמת ה' באויבי ישראל, וזה יהיה ענין הכתוב **והיו כגבור אפרים** כאשר יתחיל משיח בן אפרים להצליח במלחמה, שאז **ושמח לבם** אך **כמו יין** שאין שמחתו מתמדת רק בעוד שלא הפיג יינו מעליו כל כך, שמחת לבם לא תמשך ותתמיד, כי ימות משיח בן אפרים תוך המלחמה, אך אח"כ **בניהם יראו** קימתו **ושמחו** ואז לא יגל לבם במשיח כי הלא נפל פעם אחת, כי אם **יגל לבם בה'** שהחיייהו באמור כי בו יתברך יבטחו, כי הוא הקיים והמציל ואין זולתו.

ח אֲשֶׁרֶקָה לָהֶם וְאֶקְבָּצֵם כִּי פְדִיתִים וְרַבּוֹ כְּמוֹ רַבּוֹ :
ט וְאֶזְרְעֵם בְּעַמִּים וּבְמַרְחָקִים יִזְכְּרוּנִי וְחִיו אֶת-בְּנֵיהֶם וְשָׁבוּ :
י וְהַשְׁבוֹתִים מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֲשׁוּר אֶקְבָּצֵם וְאֶל-אֶרֶץ גִּלְעָד וּלְבָנוֹן אָבִיָּאֵם וְלֹא יִמָּצָא לָהֶם :
יא וְעָבַר בֵּינִם צָרָה וְהָפָה בֵּינִם גָּלִים וְהִבִּישׁוּ כָל מְצוּלוֹת יָאֹר
וְהוֹרֵד גֹּאֲוֹן אֲשׁוּר וְשָׁבֹט מִצְרַיִם יִסּוֹר :
יב וְגִבְרִתִּים בִּיהוָה וּבְשִׁמוֹ יִתְהַלְכוּ נָאֵם ה' :

(ח) **אשרקה להם ואקבצם וגו'**. הנה קודם קבוצ לבית שני היו מפוזרים בשבע ועשרים ומאה מדינה, ועליהם יאמר הנה עתה **אשרקה להם ואקבצם**, שאעורר לבם כמו רגע שע"י שריקה **ואקבצם כי פדיתים מגלות מדי, ורבו כמו שרבו** בבית ראשון אך לא יתמידו, כי אחרי כן

בחורבן בית שני אשוב (ט) ואזרעם בעמים ובמרחקים יזכרוני. ויתנו לב לשוב ולא בקרוב כי אם יחיו ויגדלו את בניהם ושובו אחר כן (י) והשיבותים מארץ מצרים כו'.

(יא) ועבר בים צרה. לאשור, אויבים דרך ים וסימן כי כח רוגז בא עליהם, הוא כי יתרעש הים ועשה גלים יתירים על הנהוגים, וזהו והכה בים גלים, כי בצאת ישראל מאשור תבוא על אשור רעה, וכן והובישו כל מצולות יאור מצרים שמתברכת ממנו, באופן שמצרים ואשור שיצאו ישראל מהם יפלו, והורד גאון אשור ושבת מצרים יסור.

(יב) וגוברתים בה' וכו'. יאמר מאמרנו על פסוק מגדל עוז שם ה', שהוא ההפרש שיש בין הנשגב במגדל עוז של אבני גזית וחזק בכלי מלחמה בתוכו לנשגב בשם ה', כי הנשגב ומתגבר במגדל עוז, אין משגבו רק עודנו אסור בתוכו כנתון בבית הסוהר, אך הנשגב בשם ה' יכול לצאת ולרוץ אנה ואנה אפילו למרחקי ארץ והוא נשגב, וזהו מגדל עוז שם ה', אך לא כמגדל בנין כי שם הוא ככלוא ולא יצא, ובשם ה' ירוץ לכל מקום ונשגב, וזה יאמר וגוברתים בה' כי זה טוב מהתגבר במגדל כי הלא בשמו יתהלכו מה שאין כן במגדל בנין, כי לא ישגב אם יתהלך כי אם עודנו עצור ואסור בתוכו.

פרק יא

א פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך :
 ב הילל ברוש כי-נפל ארז אשר אדירים שדדו
 הילילו אלוני בשן כי ירד יער (הבצור) [הבציר] :
 ג קול יללת הרעים כי שדדה אדרתם קול שאגת כפירים כי שדד גאון הירדן :

(א) פתח לבנון דלתיך וגו'. נבואה זו היא על חורבן בית שני, והתנבא מעתה למען הטות אזנם למוסר להכשיר מעשיהם, בל יבטח לבם בבית הזה כי ידעו כי עתיד הוא לישרף, אולי ע"י טוב מעשיהם יחדשו יתברך כאשר עתיד בשלישי, והיחל ואמר כמדבר עם הבית המקדש הנקרא לבנון, פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך, כלומר אל ירע לך בית המקדש אשר לא חטאת כי לבלתי יכלו ישראל, ועוד לא יבנה כבוד הבית השלישי הגדול, צריך תאכל אש בארזיך לתת לישראל שארית בארץ.

(ב) הילל ברוש כי נפל ארז וגו'. באבות דר' נתן אמרו:

הילל ברוש כי נפל ארז זה בית המקדש, שנאמר ותאכל אש בארזיך ולא פירשו מי הוא הברוש.

עוד אמרו:

**אשר אדירים שודדו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים, שהיו בוכים וסופדים.
הלילו אלוני בשן זה משה אהרן ומרים,
כי ירד יער הבציר זה בית קדש הקדשים
(ג) קול יללת הרועים וכו'. זה דוד ושלמה,
קול שאגת כפירים וכו' זה אליהו ואלישע ע"כ.**

ויתכן יאמר, כאשר ידענו כי רם על גדולת בית שני היה בית ראשון, וידמה ההפרש כמגובה הברוש לגובה הארז, שאם הראשון כגובה ארזים גובהו השני כגובה ברושים, ועל כן אמר **הילל** וספוד בית שני, כי נפל הראשון שגדולו ממך כי אינך טוב ממנו, כי אם הארז נפל מה יעשה הברוש, כלומר ואל תתיאש מלנפול גם אתה, והוא כמוכיח את המתייאשים מן הפורענות, ולא ישיתו לזכור את ה' ואשר חטאו לו, וישובו עדיו יתברך אשר נפילת הארז היתה, על אשר **אדירים שודדו**, שאם לא היה יתברך מחריב הבית היו מתים כל שונאי ישראל ועתה שודדו בלבד.

וזוהו **כי נפל ארז** אשר על ידי נפילתו **אדירים שודדו** ולא כלו, כי כלה ה' חמתו במה שויצת **אש בציון**, ומי יתן ובחורבן ביהמ"ק היו נצולים שאר מקומות ואנשים, אך **הלילו אלוני בשן** פן בכם יעלה הכורת אחר **שירד יער** הבציר, כי ככלותם לכרות מיער הבציר שכבר ירד, יבוא לכרות מאלוני בשן, שהוא, כי בעוד שהיה ביהמ"ק קיים, היה בית המקדש מוכן ליבצר וללקות בעד ישראל, אך עתה שירד עד שבוצרים תמיד שם העונות, הלא יוצרכו לכרות אנשים גדולים לכפר בעד הדור, וזהו **הלילו אלוני בשן כי שודד יער הבציר** של העונות הוא ביהמ"ק, כמאמר רז"ל והנה טוב היה ישיתו לב אל חסרון ביהמ"ק, על שהיה בציר של העונות ויתקנו מעשיהם, אך אוי לנו כי **(ג) קול יללת הרועים** רועי ישראל הזקנים שמילליו, אינו על קלקול הדור ועל העדר תיקון העונות, כי אם על **כי שודדה אדרתם**, הוא אדר הוא שררתם כי הוא כד"א אדר מלכות, וכן **קול שאגת הכפירים** הם הבחורים בהעדר ביהמ"ק אינו על כבוד שמים ועל תיקון העולם, כי אם על **כי שדד גאון הירדן** שהוא מלוי שטופו ברבוי מימיו, שהנמשל הוא על שטופו של הון ועושר שחסר ע"י החורבן.

ד כה אמר ה' אֱלֹהֵי יִרְעָה אֶת-צֶאֱן הַהֲרָגָה :
ה אֲשֶׁר קָנִיחַן יִהְרֹגן וְלֹא יֵאָשְׁמוּ וּמִכְרִיחַן יֹאמַר בְּרוּךְ ה' וְאֵעָשֶׂר וְרַעֲיָהֶם לֹא יִחְמֹל עֲלֵיהֶן :

ו כי לא אחמול עוד על-יִשְׁבִּי האֶרֶץ נֶאֱמַר-ה' וְהִנֵּה אֲנִי מֵמַצִּיא אֶת-הָאָדָם אִישׁ בְּיַד-רֵעֵהוּ
 וּבְיַד מֶלֶכוֹ וְכָתַתּוּ אֶת-הָאֶרֶץ וְלֹא אֲצִיל מִיָּדָם :
 ז וְאַרְעָה אֶת-צֹאן הַהֲרָגָה לִכְן עֲנִי הַצֹּאן וְאֶקַּח-לִי שְׁנֵי מִקְלֹת לְאֶחָד קָרָאתִי נָעַם וְלְאֶחָד
 קָרָאתִי חֲבָלִים וְאַרְעָה אֶת-הַצֹּאן :
 ח וְאֶכְחָד אֶת-שְׁלֹשֶׁת הָרָעִים בְּיָרֵחַ אֶחָד וְתִקְצַר נַפְשִׁי בָהֶם וְגַם-נַפְשָׁם בְּחִלָּה בִּי :
 ט וְאָמַר לֹא אֶרְעָה אֶתְכֶם
 הַמֶּתָה תָּמוּת וְהַנִּכְחָדָת תִּכְחַד וְהַנִּשְׁאָרוֹת תֹּאכְלֶנָּה אִשָּׁה אֶת-בֶּשֶׂר רְעוּתָה :
 י וְאֶקַּח אֶת-מִקְלִי אֶת-נָעַם וְאֶגְדַּע אֹתוֹ לְהַפִּיר אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת-כָּל-הָעַמִּים :
 יא וְתִפְרַר בְּיוֹם הַהוּא וַיֵּדְעוּ כֵּן עֲנִי הַצֹּאן הַשְּׁמֵרִים אֲתִי כִּי דָבַר-ה' הוּא :
 יב וְאָמַר אֲלֵיהֶם אִם-טוֹב בְּעֵינֵיכֶם הִבּוּ שְׂכָרִי וְאִם-לֹא חֲדָלוּ
 וַיִּשְׁקְלוּ אֶת-שְׂכָרִי שְׁלֹשִׁים כֶּסֶף :

(ד) כה אמר ה' אלוהי וגו'. הנה פרשה זו רבו הערותיה מתיבותיה, והנה הרואה דברי המפרשים שנוייהם ושנויי שנוייהם בהבנת פסוקים אלו, בעניינם ובזמן אשר בו ידברו ובקשר והמשך כל הענין, הלא יהיה נבון לברור לו דרך ישרה מתוך כללותם, אשר יאמר כי הוא זה מסולק דוחקים, ונמשך אחר משך הענין מראש ועד סוף.

אמנם אשר נתן ה' בלבנו כעת הלא הוא, כי לא על זמן עבר ידבר כי אשר כבר עבר מאי דהוה הוה, אך מפסוק **פתח לבנון דליתך** כבר כתבנו, והוא מרז"ל כי **על שרפת בית שני** ידבר, ועל זה דברו כל הכתובים עד כה, ועודנו מדבר על הזמן ההוא שאחר החורבן.

ולבוא אל הענין, נזכירה מאמרו יתברך אחר מעשה העגל, שאמר **הנה מלאכי ילך לפניך כו'**, ששם כתבנו כי ההפרש שבין היותו יתברך בעצמו רועה את עמו, לבין היותו רועה ע"י מלאכו או איש נביא, כי בהיות יתברך הרועה אז גדול עונם מנשוא, מה שאין כן בהיותם תחת יד שלישי, כי על כן נאמר **רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך**, אך משה געל בדרך ההוא ויאמר, **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה כו'**, ונתן טעם ואמר, הן אמת כי בהיותך עם עמך גדול עונם ומעותדים לפקידה עצומה, אך לעומת זה כי אתה עמך הסליחה מה שאין כן ברועה זולתך, כד"א **כי לא ישא לפשעכם**.

ונבוא אל הענין, והוא בשום לב אל אומרו יתברך אל זכריה הנביא (ד) **רעה את צאן ההריגה**, שלא יצדק רק על זמן החורבן ומן הוא והלאה, אם כן איפוא, איך יאמר יתברך לזכריה בזמן בנין הבית שירעה את צאן ההריגה, שאם על הריגת חורבן ראשון כבר עבר, ואם על חורבן שני שאחר זמן זכריה ת"ק שנה, איך ירעם והוא חלף עבר מן העולם.

אך לזה נשים לב, שאינו אומר כה אמר ה' אלי כי אם ה' אלוהי, אך הוא כי לא אליו יאמר שירעה, כי אם שמדבר על העתיד כאלו כבר היה, והוא, כי כה אמר ה' אלוהי אל אחד ממלאכיו, מעתה איני חפץ לרעות בעצמי את צאן הנותרות מהריגת חורבן בית שני פן אכלם בהעותם, כי אם רעה אתה אותם, והוא מעין אשר עשה במדבר באומרו הנה מלאכי ילך וכו'. ולמה קראתים צאן ההריגה, יען כי בזמן החורבן הם מעותדים כ"כ להרג, עד (ה) שקונים מיד השבאים יהרגום ולא יאשמו בעונותם, ומוכריהם לא נמנעו מלהורגן מפני שהיו חסים עליהם, כי אם ליהנות ב' הנאות:

א', משמחתם בהריגתם ע"י הקונים,

שנית, מאשר מתעשרים בדמי מכירתם וזהו ומוכריהם יאמרו ברוך ה' שהרגום קוניהם, וגם כי ואעשיר בדמי מכירתם אך מה אעשה כי ורועיהם לא יחמול עליהם.

ושמא תאמר ארעם אנכי שאחמול עליהם הוא קשה, שכבר יצא נאום מפי (ו) שלא אחמול עליהם, וזהו כי לא אחמול עוד וכו', כבר הוא נאם ה' כי יצא נאם מפי כבר, באופן שהנני ממציא את האדם איש ביד רעהו שירעבו, וביד מלכו הוא מלך הגוי המושל ומשתעבד בו וצר לי עליהם, כי הלא וכתתו את הארץ ולא אציל מידם, כי אין לבטל בחירת האדם כנודע, כי על כן אין צרה כצרת הנפל ביד אדם, על כן שבתי מהניח אותם כי אם לרעות אותם בעצמי, כי חס אני בשביל העניים שבהם.

וזהו (ז) לכן עניי הצאן, והוא כי הלמד היא למד בעבור, ואומרו לכן הוא בשבילכן עניי הצאן.

ושמא תאמר, איך אעשה פן רגע אחד אעלה בהם ואכלם, הלא הוא כי ואקח לי שני מקלות כמשענות לישראל בידי, והן נשיא בא"י וריש גלותא בבבל, שהם הנאמרים באמת בכתוב לא יסור שבט מיהודה, הוא ראש גולה שבבבל שמכה בשבט, ומחוקק מבין רגליו הוא נשיא שבארץ ישראל, לאחד הוא הנשיא קרא נועם שמנהיג בנעימות תורה, שעל ידם היא כל תורת ישראל כנודע, והוא משענת זכות תורה, ולאחד הוא ריש גלותא קרא חובלים מפני שחובלים במקל לבלתי שמור תורת חכמים, ואז ע"י סמך זכות שני מקלות אלו וארעה את הצאן.

נמצא שנמשל הוא יתברך לרועה עדרו, שיש מקלות בידו שבהם רועה את הצאן, כך הוא יתברך היה רועה את ישראל באמצעות נשיא וריש גלותא, והנה נמשך זה עד רבינו הקדוש, אך בסילוקו נעדר זכות בישראל, ולהיות שבזמן רבי היה אנטונינוס מלך בארץ ישראל ומטיב

לישראל שבארץ ישראל, וקרבתו היה מלך פרס ומטיב לישראל שבבבל ושלשתן מתו בירח אחד.

(ח) וזהו **ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד**, והם דברי רז"ל **בילמדנו** וזה לשונם:
 ד"א ואכחיד שלשת הרועים זה רבינו ואנטונינוס וקרבתו מלך פרס שמתו בירח אחד.
 וקרא עליהם ואכחיד שלשת הרועים בירח אחד עכ"ל.

והענין כי להיותו יתברך הרועה גודל חומר אשמותם לפניו כאשר כתבנו, כי בהיותו הוא יתברך הרועה יגדל חומר העונות על כן קצף על ישראל ויסלק יחד שלשה מטובי ישראל, ואחר כך שהיו כמעותדים ומופקדים לכל צרות אז **ותקצר נפשו בהם**, כי בצרתם הגדולה לו יתברך צר, **וגם נפשו בחלה בי** כי נכאבה נפשו בשבילי כאמור איך קצפתי בהם.

או שיעור הכתוב, כי אז שקצפתי וסילקתי הרועים המטיבים להם, גם נפשי היא שכינה כנודע קצרה מהגיע השתלשלות השפע בהם, וצר לה בדבר גם נפשו בחלה בשבילי.

או יאמר מה אעשה כי אם (ט) **אומר לא ארעה אתכם**. הלא תאבדו כי **המתה תמות והנכחדת** בקצרות שנים **תכחד** ואין מרחם בזכותו **והנשאות תאכלנה כו'**, והנה כל אלו צרות מות, וטוב טוב היה שעבוד המלכות גם שידחוק יותר מדאי, אך זכות תורת נשיאים אשר בא"י המה, היה מעכב שליטת שעבוד היתר, והיה מתקיים פסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו וכו', שפירשו ז"ל שהשביע הקדוש ברוך הוא את האומות שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי, אך בראותו יתברך, כי טוב טוב היה לישראל השעבוד, ממה שהמתה **תמות והנכחדת תכחד** ושיאכלו איש בשר רעהו, על כן גדע המעכב השעבוד הוא הנשיאות מא"י, שנגדע קודם לרבנות ריש גלותא שבבבל כנודע.

וזהו (י) **ואקח את מקלי את נעם ואגדע אתו**. שביטל רבנות הנשיאות, ולמה עשה כך כדי **להפר את בריתי אשר כרתי את כל העמים**, שהוא מה שהשביעם שלא ידחקו הגלות יותר מדאי, כי ע"י מה שגדע בחרי אף קרן הנשיאות, היה מקום לתת שליטה יתירה לעמים כמדובר.

ושמא תאמר, כי הלא למעלה אמרתי שבשביל **עניי הצאן**, שהם העניים שבעם אהובי ה', הייתי רועה את כל העם, ואיך עתה השלטתי ביותר את העמים על כל ישראל, והלא עניי הצאן יראו ויתמהו ויבואו להרהר אחר מדותיו יתברך, בין על גדיעת קרן הנשיאות בין על הגדלת השעבוד, ויתנו לב לשוב מאחרי ה' ולומר, כי עזב ה' את הארץ חלילה ויתנה לחצונים

ולא מן ה' הוא זה, לזה אמר אין פחד מזה, כי הלא אחר שביום ההוא שנגדע הקרן היתה שליטת החצונים.

(יא) ותופר ביום ההוא. מיד הוכרה להם ההשגחה, כי מיד **וידעו כן עניי הצאן השומרים** ומקוים **אותי** בלבם שארעה אותם, **כי דבר ה' הוא** בהשגחה ולא עזב הארץ חלילה, והוא, כי הלא ראו כי בעוד שכתר הנשיאות מדגל התורה היה במקומו, לא גדלה שליטת הגוים כי אם ביום שנגדע ידעו, כי אין זה רק מה' יתברך שהסיר המגן לאשמת העם, באופן שלא היה פחד שיבואו להרהר.

אז **(יב) ואומר אליהם,** הלא אתם שומרים ומיחלים אותי שארעה אתכם, אם זה טוב בעיניכם שארעה אתכם הבו שכרי, ואם לא תרצו שארעה אתכם חדלו ואעזבה אתכם, אז **וישקלו את שכרי שלשים כסף** הם שלשים צדיקים שבכל דור, שע"י כן אין פחד כליה ח"ו בישראל, וכל זה הנעים במליצה כאלו היה מדבר אתם ושואל ומשיב, והוא, כי הוא יתברך לדורות אחרונים הכין שלשים צדיקים להביא בכל דור, כמאמרם ז"ל על פסוק **כה יהיה זרעך** מנין יהיה, ומה שהודיע הוא יתברך לזכריה הנביא את כל זאת, הלא הוא כי על ידו יוכן הדבר בל ימוט, והוא כי הנה יש קושי גדול מאד והוא, איך יבטיח הוא יתברך בשלשים צדיקים שלא יחסרו בכל דור, והלא אם כן לקחת הבחירה מהם, ואם נאמר, כי מפני תיקון העולם יוצר הכל יבחר נשמות אשר לקדושתן לא יבואו לידי חטא, או שיהיו אתם לשמור רגליהם ממכשול עון, הלא לזה שיעשה כן הוא יתברך בענין זה בלבד מפני תקון העולם, צריך זכות רב או תפלת צדיק רשום.

על כן הודיע אלוהים אותנו, כי זכות זכריה הנביא בן נביא, ובן בנו של נביא בתפלתו היא שעמדה.

יג ויאמר ה' אלי השליכהו אל-הימצר אדר ה'יקר אשר יקרתי מעליהם

ואקחה שלשים הכסף ואשליך אתו בית ה' אל-הימצר :

יד ואגדע את-מקלי השני את החבלים להפך את-האחזה בין יהודה ובין ישראל :

טו ויאמר ה' אלי עוד קח-לך כלי רעה אולי :

טז כי הנה-אנכי-מקים רעה בארץ הנכחדות לא-יפקד הנער לא-יבקש והנשברת לא ירפא

הנצבה לא יכלכל ובשר הבריאה יאכל ופרסיהן יפרק :

יז הוי רעי האליל עזבי הצאן חרב על-זרעו ועל-עין ימינו

זרעו יבוש תיבש ועין ימינו כהה תכהה:

זה מאמר הכתוב כי **(יג) ויאמר ה' אלי השליכהו** את הכסף. שהוא צדקת השלושים נקי מסיגי עון **אל היוצר**, שתשליך יהב צדקתם אל היוצר יתברך, כי יוצר הכל יכול לעשות דבר זה, להביאם באופן שלא תקלקלם הבחירה.

ואל תאמר, מה אני שבתפילתי תעשה הדבר הגדול הזה, כי הלא חשוב אתה כי אתה **אדר היקר אשר יקרתי** והחשבתי **מעליהם** של כל ישראל, כי זכותך מחופפת עליהם כאדר יקר אשר יקרתי מעליהם, באופן כי תפילתך תסכון הרבה, ואומר הנביא כן עשיתי, כי **ואקחה שלשים הכסף ואשליך אותו** בתפילה **בית ה' אל היוצר** כמדובר.

(יד) ואגדע את מקלי השני כו'.

ראוי לשים לב אל ה"א יתירה באומרו **את החובלים**, מה שלא אמר למעלה את מקלי את הנועם, אמנם הנה כפי אשר סופר מענין ריש גלותא שבבבל, שנמשך עד דורות אחרונים עד שנעשה קלקול בשררתם, ע"י ריב לשונות וגדל פירוד הלבבות אז נגדעה השררה ההיא. וזה יאמר **ואגדע את מקלי השני**, לא את חובלים שהיה לחבל את עושי רשעה, שהיו רודים במקל לקיים **לא יסור שבט מיהודה**, כי אם **את החובלים** הידועים שהיו חובלים ומכים **להפר את האחזה**, שהיו מכים כדי להכעיס ולהפר אחות העם **בין יהודה**, הם בני ריש גלותא וסיעתם שמבני יהודה הם, **ובין ישראל** הם שאר ההמון ע"י לשון הרע ושנאת חנם, ואז מסרם ה' ביד רועה אוילי להשחית בהם בעוונותם. וזהו אומרו **(טו) ויאמר ה' אלי עוד קח לך וכו'.** לרמז **(טז) כי הנה אנכי מקים רועה כו'.** ולא ינקה גם הרועה ההוא כי הנה **(יז) הוי רועי האליל וכו'.**

פרק יב

א משא דבר-ה' על-ישראל נאם-ה' נטה שמים ויסד ארץ ויצר רוח-אדם בקרבו :
ב הנה אנכי שם את-ירושלם סף-רעל לכל-העמים סביב
וגם על-יהודה יהיה במצור על-ירושלם :
ג והיה ביום-ההוא אשים את-ירושלם אבן מעמסה לכל-העמים
כל-עמסיה שרוט ישרטו ונאספו עליה כל גווי הארץ :

(א) משא דבר ה' וגו'.

הנה אומרו דבר ה' ואומרו **נאם ה'** אחד הוא ולמה הוכפל.

ועוד אומרו בקרבו והראוי יאמר בקרבה, כי הארץ נקבה היא וגם עליה היה הצודק יותר מאומרו בקרבה.

ועוד כי תוארים אלו אין להם יחס עם הענין שמפסוק השני והלאה. אך רצה להגיד בשם ה' אשר אמר שיהיה לעתיד מאשר יציל יתברך את ירושלם, ואשר הטיב ה' לישראל עמו ואשר יכרית את עצביהם אשר הם מפלאות תמים דעים, ויען כי כעת יהיו כל אלה **נאם ה'** בלבם ואין ראיה מוצאת ע"כ קודם כל דבר הקדים הקדמה.

ואמר אל ימעט בעיניכם **נאם ה'** אשר יצא מפיו, כי דע אפוא כי בריאת שמים וארץ והאדם לא היו רק בנאם ה' בלבד, ולכן גם כל אשר אגיד שהוא גם הוא דבר ה' היו יהיה ולא יפול דבר ארצה, וזה אומרו **משא דבר ה' על ישראל** שהוא כל העתיד לומר בפרשה זו, ואעפ"י שהוא כעת דבר ה' בלבד אל ימעט דברו בעיניך, כי הלא נאם ה' שהוא דבורו לבדו היה **נוטה שמים ויוסד ארץ, כי בדבר ה' שמים נעשו**, כי הנאם עצמו היה המתפשט ומהוה, כי הבל פיו עצום ורב פועל ועשה כאומרו וברוח פיו כל צבאיו.

וזה מאמרם ז"ל באומרם **בעשרה מאמרות נברא העולם**, ולא עוד אלא **שנאם ה'** הוא **יוצר רוח אדם בקרבו**, שיוצר רוח רוחני בקרבו של אדם גשמי, והוא מאמר הסבא **בספר הזוהר**, כי כשהאדם מזדווג עם אשתו מתהווה רוח רוחני במעי האשה מאיכות רוחו, שעל כן במותו בלא זרע נוצר מאותו רוח המקשקש במעיה בעלה הראשון על ידי זווג היבם, ועל כן הבן הנולד הוא בעלה הראשון עצמו, עם שלא יבצר שגם יערה עליו רוח ממרום נפש עליונה ככל ילדי העברים.

כלל הענין, כי בבטן המלאה דנקראת גם היא אדם יוצר דבר ה' רוח אדם, וזהו **יוצר רוח אדם בקרבו** של אדם היא בקרב האשה הנקראת אדם, כד"א **זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם**.

(ב) הנה אנכי שם את ירושלים וגו'. שם את ירושלם כוס תרעלה **לכל העמים וגם על יהודה** שבתוכה, והוא כי **יהיה במצור שצרים על ירושלם**, כי לא יבצר צער מתחולל לאשר תוך המצור.

(ג) והיה ביום ההוא וגו'. ממשל את **ירושלם לאבן מעמסה**, אשר לגודלה כל הבא להעמיס אותה עליו **ישרט** ולא יוכל להעמיסה, על כן יתקבצו רבים להגביה בין כולם למען יוכלו לה, ככה כל עם ועם יראה בעיניו הלחם בירושלם כיחיד, הבא להעמיס עליו **אבן מעמסה**, על כן יתאספו כל הגוים יחד עליה באומרם שעל ידי כולם יוכלו לה, וזה אומרו **והיה וכו' אשים**

בלבם **את ירושלם כאבן מעמסה** אשר כל עם לבדו שיבאו להעמיסה יזוקו, וזהו **כל עומסיה שרוט ישרטו**, על כן **ונאספו עליה כל גויי הארץ**, באומרם שעל ידי כולם יוכלו להעמיס משא מלחמתה ולנצחה.

ד ביום ההוא נאם-ה' אכה כל-סוס בתמהון ורכבו בשגעון ועל-בית יהודה אפקח את-עיני וכל סוס העמים אכה בעורון :
ה ואמרו אלפי יהודה בלבם אמצה לי ישבי ירושלם ביהנה צבאות אלהיהם :
ו ביום ההוא אשים-את-אלפי יהודה ככור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר ואכלו על-ימין ועל-שמאל את-כל-העמים סביב וישבה ירושלם עוד תחתיה בירושלם :

ראוי לשים לב, למה לא ערב שלשת המכות ולומר **(ד) אכה כל סוס בתמהון ובעורון ורכבו בשגעון**, ולא יפסיק בין שני מכות הסוס במכת רוכבו ובפקיחת עיני כבודו יתברך **על בית יהודה**.

ועוד כי אמרו **סוס העמים אכה בעורון** הוא מיותר, כי מי לא ידע שעליהם ידבר, **וגם מה** היא פקיחת עיניו יתברך.

ועוד אמרו (ה) אמצה לי לשון יחיד **ויושבי ירושלם** לשון רבים. וגם הענין משולל הבנה.

ועוד אמרו (ו) ככור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר למה נאמרו שני משלים.

ועוד שממעט בשני כי בראשון שבו עצים הרבה תגדל המדורה מלפיד יחידי.

ועוד אמרו וישבה ירושלם עוד תחתיה בירושלם, כי איך תשב ירושלם בירושלם.

וגם מה ענין מלת **עוד**.

אמנם יאמר, כי **(ד) יכה כל סוס בתמהון** כי מאור ירושלם יתמהו הסוסים ויסוגו אחור ואת **רוכבו בשגעון**, שיכה את סוסו להחזירו מאשר שב אחור ולא ישכיל כי לא על חנם שב אחור, ובשגעון ינהג להכותו עד שידלג ויפיל רוכבו.

ואז בהשאר הסוסים בלא רוכבים אגדיל האור העליון **על בית יהודה**, נמשך מהנקראים עיני ה' למעלה, הן ב' מדות הבטתו בעולם שהם **חסד ודין**, ככתוב אצלנו על הבנת דברי רז"ל על פסוק **עיני ה' אל צדיקים**, וכל כך תהיה ההארה שעל ידה **כל סוס העמים** יכהו עיניהם כעין אדם בהביטו בניצוץ השמש שיכהו עיניו ויתעור, וזהו **וכל סוס העמים אכה בעורון**, ועם כל זה אמר שאין צריך לומר ישראל כי אם שגם סוסיהם לא יתעורו בה, כי אם **סוס העמים** ולא הזכיר רוכביהם כי אינם כמדובר.

או ענין הכתוב מעין זה, כי תחילה מאור הבלתי רב מאד יתמהו הסוסים וישתגעו רוכביהם ממראה עיניהם אשר יראון קרון אור בעיניהם, ואחר כך יגדל האור כי יפקח עיניו יתברך להמשיך אורם מבהיקתן עד שיוכו כל סוס העמים כבקודם.

ואמר כי אז בראות (ה) אלופי יהודה. הם גדולי צדיקים שבהם יאמרו אמצה לי כו', כי בעונותם לא יחזיקו טובה זו לעצמם כי אם אל העם יושבי ירושלם, כי יאמרו האומץ שיש לי הלא הוא היות יושבי ירושלם בה' צבאות אלוהיהם.

ואז (ו) ביום ההוא ע"י זכות מאמרם זה אשים את אלופי יהודה. באש לשרוף את העמים וזה בהדרגה והוא בכלל רז"ל ידוע, כי גם שהנצחון תלוי בכשרון יתוסף עד בלי די ע"י האחדות כמפורסם בדברי רז"ל.

וזה יאמר הנה בצדקתם יהי תחילה ככיוור עצים שהיא כירה שיש בתוכה עצים דולקים וקראה כיור לשון זכר, על כי על כירה שאין בה שפיתת ב' קדרות, כי אם בעלת שפיתת קדירה אחת הנקרא כופח בלשון חכמים ידבר, והענין לומר כי העצים הדולקים תוך כופח עם היותם רבים, להיותם תוך אויר כלי בית קבול אחד, אין אשו מתפשט הרבה לשרוף על ימין ועל שמאל, כאשר הפיד אש שבעמיר שאינו תוך כלי, כי אז אין דבר יעצרנו מתפשט לאכול גדיש או הקמה או השדה, ואמר כי תחילה על צדקתם על שאינם בעצם בעלי אחדות כי אם מתייחסים לעצים הרבה, תדמה שליטתם בגוים לעצים דולקים תוך כיור שאין דולקים הרבה, באשר בחינת רבויים בתוך לבם, אך אחר כך שיקנו אחדות עצום שידמו לעץ אחד דולק, שהוא לפיד אחד יהיו כלפיד בין העומרים חוצה, שהולך ושוּרף ימין ושמאל ואין מעכב, ככה יאכלו על ימין ועל שמאל את כל העמים כו' ואז וישבה וכו'.

והוא ענין מאמרנו על פסוק ירושלם הבנויה כעיר וגו', שהוא, כי יש ירושלם העליונה והיא רוחנית וירושלם למטה בנויה באבנים, וכשאנו עושים רצונו של מקום, אין ירושלם של מטה משוללת משל מעלה בכל גבולה, וזהו ירושלם אותה שהיא הבנויה היא הגשמית, הלא היא כאלו עיר שחברה לה שהיא העליונה היא יחדו מחוברת עמה פה, וזה יאמר הוא יתברך וישבה אז ירושלם העליונה עוד במקומה כאשר בתחילה בירושלם התחתונה.

ז והושיע ה' את-אֱהִלִי יְהוּדָה בְּרֵאשִׁיָּהּ

למען לא-תגדל תִּפְאֶרֶת בֵּית-דָּוִד וּתִפְאֶרֶת יֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם עַל-יְהוּדָה :

ח בַּיּוֹם הַהוּא יִגַּן ה' בְּעַד יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם

וְהָיָה הַנִּקְשָׁל בָּהֶם בַּיּוֹם הַהוּא כְּדָוִד וּבֵית דָּוִד כְּאַלְהִיִּם כְּמֶלֶךְ ה' לִפְנֵיהֶם :

(ז) והושיע ה' את אהלי יהודה וגו'. הלא אם לא היתה תשועתם אלא אשר במצור תוך ירושלים, הלא יתפארו בני יהודה שהם הושיעו את עצמם ולא ה' פעל, ועל כן מה עשה הוא יתברך, תחילה הושיע האהלים שהניחו בני יהודה חוץ לעיר, כאשר המה לפני האויבים אשר במצור, כי אז יודו כל הרואים כי ה' לבדד הושיבם, ומזה יוציאו גם לנצולים תוך העיר כי את הכל עשה ה', וזה אומרו **והושיע ה' את אהלי יהודה בראשונה** ולמה עשה כך ולא הניחם לאויבים בהיות אהלים מאין אדם, הלא הוא **למען לא תגדל תפארת בית דוד וכו' על יהודה** שלא תהיה תפארתם על יהודה לומר שהוא עשה ההצלה והנצחון, כי עתה על ידי הציל ה' ראשונה אהליהם, יודו הכל כי כאשר ישליו אהלים לשודדים כך הנצחון לכל אשר בעיר הוא יתברך עשה אותו.

(ח) ביום ההוא יגן ה' וגו'. הפסוק הלז משולל הבנה ואחשוב יאמר כי **ביום ההוא** כל כך יהיו חביבים יושבי ירושלים לפניו יתברך, כי לא ישמרם על ידי מלאך ודומה לו כי אם על ידי שמו הגדול, וזהו **יגן ה' בעד יושב ירושלים**, ולמה יאהבם כל כך הלא הוא על שלמותם, כי הנה **הנכשל** במכשול חטא בזמן ההוא יהיה **כדוד** בענין בת שבע, שכל האומר דוד חטא אינו אלא טועה, כמדרגת מכשול דוד יהיה אשר יקרא אז נכשל וחוטא, **ובית דוד** השלמים שאין בהם מי שיקרא נכשל יהיו **כאלוהים** שהוא כמשה, שנאמר בו **הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלוהים**.

ופירש מה שאמרתי **כאלוהים** הוא **כמלאך ה'** אשר **לפניהם** של ישראל, הוא מי שנקרא מלאך ה' הולך לפניהם, והוא מאמר הכתוב **וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים**, ואז"ל הוא משה ששלחו ויוציאנו.

ושיעור הכתוב ובית דוד כאלוהים שפירושו **כמלאך ה' לפניהם**, ולא אמר ובית דוד כמלאך ה', מפני שאם כן לא יובן רק שיהיה כמלאך א' ממלאכי השרת ולא כמשה ששקול כששים רבוא מלאכי השרת, ואם לא היה אומר אלא באלוהים היה נראה הנקרא אלוהים ממש ואי אפשר, על כן אמר **כאלוהים** והוא הנקרא אלוהים שהוא **כמלאך ה' לפניהם** הוא משה.

ט וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא אֲבָקֶשׁ לְהַשְׁמִיד אֶת-כָּל-הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל-יְרוּשָׁלַם :

י וְשִׁפְכְתִי-עַל-בֵּית דָּוִד וְעַל יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם רוּחַ חַן וְתַחֲנוּנִים

וְהִבִּיטוּ אֵלַי אֶת אֲשֶׁר-דָּקְרוּ וְסָפְדוּ עָלָיו כְּמִסְפַּד עַל-הַיְחִיד וְהִמְר עָלָיו כְּהִמְר עַל-הַבְּכוֹר :

יב בַּיּוֹם הַהוּא יִגְדַל הַמִּסְפָּד בִּירוּשָׁלַם כְּמִסְפַּד הַדְּרָמוֹן בְּבִקְעַת מִגְדוֹן :

יג וְסָפְדָה הָאָרֶץ מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת לְבָד

מִשְׁפַּחַת בֵּית-דָּוִד לְבָד וּנְשִׂיהֶם לְבָד מִשְׁפַּחַת בֵּית-נָתָן לְבָד וּנְשִׂיהֶם לְבָד :

יג משפחת בית-לוי לבד ונשיהם לבד משפחת השמע' לבד ונשיהם לבד :
יד כל המשפחות הנשארות משפחת לבד ונשיהם לבד:

(ט) **והיה ביום ההוא וגו'.** אמר שיבקש להשמיד את כל הגוים ובל יעכב איזה עון אשר ימצא בישראל, על כן (י) **ושפכתי על בית דוד רוח חן.** בעיני האפשריים לקטרג על ישראל, וגם **רוח תחנונים** שידעו להתחנן לפני קונם לרחם על ישראל, בל יהיה עכוב להשמיד את כל הגוים הבאים עליהם,

ועוד שלישיית אעשה והיא, כי **והביטו אלי** שיתלו עיניהם אלי בתשובה שלימה, בראותם **אשר דקרו** הוא **משיח בן יוסף**, שאז"ל שיקבל על עצמו כל אשמות ישראל, ויהרג אז במלחמה לכפר בעד, באופן שיחשב כאלו ישראל דקרו אותו כי בחטאם מת, ועל כן למען יחשב להם לכפרה שלימה יעשו תשובה והביטו אליו יתברך, באמור כי אין זולתו למחול כמתאבלים על אשר מת בעונם, וזהו **והביטו אלי את וכו'** שהוא עם **אשר דקרו** המוטל לפנייהם, ולמען תגמר הכפרה במיתתו צריך יבכו ויספדו עליו, על כן **וספדו עליו כמספד על היחיד והמר וכו'.**

ואמר שיפליגו כל כך **(יא) כמספד הדרמון כו'.** כתרגומו, שהוא כמספד אחאב בן עמרי דקטל יתיה הדרמון בן טבריון, וכמספדא דיאשיו בר אמון דקטל יתיה פרעה חגירא **בבקעת מגידון**, ולהיותו כפרה על כל ישראל אנשים ונשים, על כן כל **(יב) משפחה ומשפחה** יספדוהו ומפני הצניעות יהיו בכל משפחה **(יג -יד) נשיהם לבד.** כמו שאמרו ז"ל.

פרק יג

א ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד ולישבי ירושלם לחטאת ולנדה :
ב והיה-ביום ההוא נאם ה' צבאות אקרית את-שמות העצבים מן-הארץ ולא יזכרו עוד
וגם את-הנביאים ואת-רוח הטמאה אעביר מן-הארץ :
ג והיה כ-ינבא איש עוד ואמרו אליו אביו ואמו ילדיו
לא תחיה כי שקר דברת בשם ה' ודקרהו אביו ואמו ילדיו בהנבאו :
ד והיה ביום ההוא יבשו הנביאים איש מחזינו בהנבאתו
ולא ילבשו אדרת שער למען כחש :
ה ואמר לא נביא אנכי איש-עבד אדמה אנכי כ-אדם הקנני מנעורי :

(א) ביום וגו' והיה וגו'. הנה כל טובתנו בעוה"ז נכלל בהיות לנו חירות משעבוד מלכויות וחירות ממלאך המוות, והנה ידוע כי שעבוד מלכויות הוא לנכות עונות במקום גיהנום. **עוד כתוב אצלנו** במקומו, כי חירות ממלאך המוות תלוי בהעדר זוהמת נחש.

עוד כתבנו, דם נדת האשה מתהוה מזוהמת נחש כמפורסם ליודעים, ועל כן אם היינו זוכים כשפסקה זוהמתנו על הר סיני שלא היה עון העגל, היה לנו חירות משעבוד מלכויות, כי במקום שאין עונות אין שעבוד לנכותם, וגם הפתח המקור ההוא יהיה בשביל נדה שלא יהיה נדות, כי נטהר מזוהמת נחש אשר הוייתנו ממנה, הוא דם הנדות שממנו מתהוה הולד כנודע, על כן בהתעבר האשה דמה נפסק מלידך כי נשאר להוות הולד, אך כאשר נזכה ליפסק הנדות יבולע המוות, כי לא נתהוה מזוהמת הנחש, וזהו **ולנדה** כי יועיל הפתח המקור בשביל הנדה, שלא יהיה עוד נדה כי תפסק הזוהמה, ויהיה לנו גם חירות ממלאך המוות.

כלל הדברים, שיהיה **מקור נפתח** לסלק חטאת ולסלק נדה, שהוא להיות משעבוד מלכויות וממלאך המוות, כי למ"ד **לחטאת ולנדה** הן למ"ד בעבור, וכאשר בישראל תגדל הקדושה על ידי מה שיערה עליהם רוח ממרום, גם לאומות מ"ה יועיל לסלק טומאת העצבים, כי יהפך לעמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה'.

וזהו **(ב) אכרית את שמות העצבים מן הארץ. וגם את הנביאים** נביאי השקר, על ידי מה שמערה עליהם **רוח טומאה** מכחות טמאים השורה עליהם, אז יתבטלו על ידי שנאת רוח הטומאה, הכולל כל הכחות טומאה השורים על נביאי השקר, וזהו **וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ**, וכל כך יתחזקו ישראל בהעדר נבואת שקר, על ידי סלקו יתברך את רוח הטומאה מן הארץ, שאם יבוא איש להיות בודה מלבו שקר, לאמר כה דבר לי ה' והוא בלתי מוכן לנבואה, או שאומר דבר שלא על פי התורה **(ג) יאמרו אליו אביו ואמו לא תחיה כי שקר דברת בשם ה'.** ולא יחוסו ולא יחמלו עליו כי אם **ודקרוהו וכו'.**

(ד) והיה ביום ההוא. כל כך יוכשר הדור כי ישובו אל ה' בתשובה שלימה, עד כי הנביאים החוזים חזיונות שקר, על ידי רוח הטומאה אשר היתה תחילה בארץ, על ידי תשובה שלימה ישיגו נבואה אמיתית מאת ה', ואז מראותם קדושת נבואת האמת יבושו מחזיונות ראשונים הכוזבים, כי ילבשו בושות בשית לבם איך הלכו בחשיכה כל בחורותם, וזהו **והיה ביום ההוא יבושו הנביאים**, הידועים **איש מחזיונו** של שקר, **בהנבאתו** עתה נבואת אמת, ומפני הבושה לא יאמרו עתה שהם נביאי אמת פן יזכרו להם ימים ראשונים, ועל כן **אדרת שער** שהוא מלבוש נביא בימים ההם, בין נביאי האמת בין נביאי השקר **לא ילבשוהו למען כחש**, שהוא למען יוכלו להכחיש ולומר, **(ה) לא נביא אנכי.** וזהו **למען כחש** ואמר **לא נביא אנכי וכו'.**

שהנביאים שהיו חוזים תחילה חזיונות שקר עתה ישתנו לטובה להנבא אמת, ויהיה להם בושה בעצמם על העבר כמדובר, שבשוש איש מחזיונו הראשון בהנבאתו עתה נבואת אמת, וגם תהיה להם יראה פן אחר שהוחזק תחילה בנביא שקר, אם יבוא עתה ויאמר נבואת אמת, לא יאמינו ויאמרו **כי שקר** הוא אומר בשם ה', **ודקרוהו** כענין האמור בסמוך, לכן יכחישו ויאמרו כי **לא נביא** הוא, ולכן פן יתפשוהו בבגדו אם ילבש אדרת שער שהוא מלבוש נביא, על כן **לא ילבשו אדרת שער למען כחש**, לשיוכל להכחיש ולומר **לא נביא אנכי**, ולהיות שדרך מתנבאים לצאת השדה להתבודד, על כן לבל יתפשוהו בזה אומר כי **עובד אדמה** הוא ועל כן יוצא השדה, וזהו **לא נביא אנכי כי עובד אדמה אנכי**, ואל תתמהו למה בחרתי אומנותו של קין שהיה עובד אדמה, כי הלא **אדם הקנני** עשאני כקין מנעורי להיות עובד אדמה כמוהו.

או יאמר, אל תתמהו אם תפסתי אומנות זה, כי הלא **אדם הקנני** אדמה **מנעורי**, ומאז הורגלתי לעבוד אדמתי, ועל כן לא אוכל לעזוב אותה.

ו ואמר אליו מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הכיתי בית מאהבי :

ז חרב עורי על-רעי ועל-גבר עמיתי נאם ה' צבאות

הך את-הרעה ותפוצין הצאן והשבתי ידי על-הצערים :

ח והיה בכל-הארץ נאם ה' פי-שנים בה יכרתו יגועו והשלשית יותר בה :

ט והבאתי את-השלשית באש וצרפתיים כצרף את-הכסף ובחנתיים כבחן את-הזהב

הוא יקרא בשמי ואני אענה אתו אמרתי עמי הוא והוא יאמר ה' אלהי:

(ו) ואמר אליו וכו'. הנה רז"ל למדו דין בהכאות מלקות ארבעים מפסוק זה, יראה כי קבלו כי בזה הכתוב מדבר, ויהיה לפי דרכנו כי דרך נביאי השקר המטפלים באלילים להתגודד כמשפטם, ולהכות עצמם על גביהם בין אצילי זרועותם, על כן אומרים איך לא נביא אתה, ומה **המכות האלה בין ידיך**, אם לא שנביא השקר אתה ומכים אותך לע"ז כמשפטם, על כן משיב ואומר נהפוך הוא, כי המכים המכות ההם אינם אוהבי, כי אם שונאי המסירים אותי מאחרי ה' חלילה, אך המכות האלה הם אשר **הוכיתי בית מאהבי** בית דין הצדק, אשר החזירוני בתשובה והכוני מלקות ארבעים על אשמותי אשר חטאתי לה'.

(ז) **חרב עורי על רועי וגו'.** הנה ידוע כי השכינה נקראת **חרבו של הקדוש ברוך הוא הנוקמת נקם ברית**, ועליה נאמר **חרב לה' מלאה דם כו'.**

ונבוא אל הענין, אומר הוא יתברך אל חרבו עורי לפקוד על רועי וכו', והוא כי ידוע שאין הקדוש ברוך הוא מפיל אומה עד שמפיל שרה תחילה, ומדבר על זמן הגאולה האחרונה,

ואומר אל חרבו **חרב עורי** תחילה **על רועי** הוא שרו, וקראו **רועי** כלומר רועה שהוא שלי, כי גם השר שהוא רועה של אותם שלו יתברך הוא, כי יוצר הכל הוא יתברך, ואחר כך **על** מלכו שבארץ כי הוא **עמיתי**, כי ישראל שהם עבדי הם לו לעבדים שהוא כחבר לי, והנה יש לאותה אומה אחדות מה, ומדתו יתברך להאריך לבעלי אחדות, על כך הך הרועה ואחר כך **ותפוצין הצאן** ויהיה באומתו פירוד, ואז **והשבותי ידי על הצערים** הם המון העם שתחתיהם, שהם צעירים בערך השר והמלך שעליהם.

(ח) **והיה בכל הארץ נאם ה' וכו'.** הנה ארז"ל כי **השלישית** האמור פה הם **ישראל** שהם בני אחד משלשה האבות.

ונבוא **על פי מאמרם זה אל כוונת הכתובים**, והוא, כי כל השבעים אומות נתערבו בשתיים הם **אדום וישמעאל**, ואין נזכרות בשם כי אם שתיים **וישראל** כמפורסם, ויהיה הענין כי כולם בטלו זולתי השלשה, הנמשכים משלשה האבות, **ישמעאל מאברהם, ועשו מיצחק וישראל מיעקב**, וזה מאמר הכתוב **והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים**, כי בכל כללות הארץ לא יש רק פי שנים כישראל, שהם שני שלישים **אומה שמאברהם, ואומה שמיצחק** שהם על **פי שנים בשלישית** שהיא **ישראל**, ואמר כי אז **השתיים** ההם **יגעו יכרתו, והשלישית** היא **ישראל יותר בה** ולא כולם כאחד.

כי אם (ט) **שוהבאתי את השלישית באש.** בחבלי משיח, ואז **וצרפתים** על ידי נסיון **כצרוף את הכסף**, והוא כי יש שני מיני נסיון לצדיקים:

אחד להביאם בסכנה אשר ילחמו ביצרם הרע, עד ינקו אותו בהכניעם אותו מכל סיג וחלאת בחינת יצר הרע, והוא משל הפשתני האמור ברז"ל **בבראשית רבה**, על פסוק **ה' צדיק יבחן** כי הוא יתברך שעם יודעו תעלומות לב הצדיק, מביאו לידי נסיון לטהרו מכל סיג, והוא **כצרוף את הכסף** להסיר את סיגיו ממנו, כד"א **הגו סיגים מכסף**.

ויש בחינה שנית, והיא **למען הודיע ה' את צדקת הצדיק בעולם** מביאו בנסיון מפורסם, למען פרסם צדקתו לכל והוא משל בעל הקדרות, שמכה בבריאות להודיע לרואים כי שלמות הם ויקנו אותם, והוא **כבחון את הזהב** באבן בוחן להראות מדרגת ירקות הזהב ההוא הנראה באבן, ששפין בה הזהב אם עמוק מראהו אם לאו.

ובכן על הבחינה האחת אמר **וצרפתים כצרוף את הכסף**, ועל השנית אמר **ובחנתים כבחון את הזהב** שהוא בחבלי משיח, כי לא ישליט יתברך את האויבים לגמרי בישראל כי אם לצרוף ולבחון, ובעמדם בנסיון וימסרו עצמם ינצלו, כי **הוא יקרא בשמי** שאצילנו **ואני אענה אותו** ולא יצטרך להרבות בתפילה, כי

אם לקרא ולומר **ה' אלוהי**, והטעם כי הנביא הושע התנבא בשם ה', ואמרתי ללא עמי עמי אתה והוא יאמר אלוהי, אומר עתה הוא יתברך הנה אז הגיע זמן שאמרתי עמי הוא, ובכן אין צריך כי אם שהוא יאמר **ה' אלוהי**.

פרק יד

א הנה יום-בא לה' וחלק שילך בקרבך :
 ב ואספתי את-כל-הגוים אל-ירושלם למלחמה ונלקדה העיר ונשסו הבתים והנשים (תשגלנה) [תשכבנה] ויצא חצי העיר בגולה ויתר העם לא יכרת מן-העיר :
 ג ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב :
 ד ועמדו רגליו ביום-ההוא על-הר הזיתים אשר על-פני ירושלם מקדם ונבקע-הר הזיתים מחציו מזרחה וימה גיא גדולה מאד ומש חצי ההר צפונה וחציו-נגבה :
 ה ונסתם גיא-הרי כי-יגיע גי-הרים אל-אצל ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עזיה מלך-יהודה ובא ה' אלהי כל-קדשים עמך :
 ו והיה ביום ההוא לא-יהיה אור יקרות (יקפאון) [וקפאון] :

(א) הנה יום בא לה' וגו'. אחרי אומרו ענין חבלי משיח באומרו וצרפתיים וכו', ובחנתיים וכו' בא עתה ופירש באיזה דרך יהיה, ואמר. הנה יום בא וגו' ואמר אל יעלה על רוחך שיום החבלי משיח הוא מתייחס אל הרוגז והדין, כי אם יום בא לה' הוא שם הרחמים, כי תחילתו בלבד קשה לנכות חלאת אשמת דבר וסופו רחמים כאשר יבוא בס"ד, כי בתחילה וחולק שילך בקרבך ירושלם.

(ב) ואספתי את כל הגוים וכו'. הנה יראה כי מאת ה' צבאות תצא אסיפת כל הגוים אל ירושלם.

וראוי לשים לב למה יעשה יתברך ככה לאסוף את כל הגוים שם.

ועוד מה ענין ויתר העם לא יכרת מן העיר ולא אמר וחצי העם.

ועוד כי הלא הוא בכלל אומרו (ג) ויצא ה' ונלחם בגוים ההם.

וגם מהיכן יצא.

ועוד אי זה הוא יום קרב שאמר שילחם אז ביום ההוא.

ועוד אומרו (ד) ועמדו רגליו וכו' מה ענין עמידת רגלים אלו.

ועוד דלא עביד קודשא בריך הוא ניסא לבלי צורך,

ומה בצע שיבקע הר הזתים ושיהיה **גיא גדולה מאד**.

ועוד שאם נבקע **מזרחה ימה** שהחצי נשאר לצד מזרח והחצי לצד מערב, איך יאמר אחר כך **ומש חצי ההר צפונה וחציו נגבה** מזרחה וחציו ימה מבעי ליה, ואם הבקוע יהיה חציו לדרום וחציו לצפון, לא היה לו לומר אלא ונבקע הר הזתים ומש חצי ההר צפונה וחציו נגבה. **ועוד אומרו (ה) ונסתם גיא הרי**, אם הניסה היא מחמת הבקוע איך ינוסו אל הגיא שהוא בתוך הבקוע.

ועוד אומרו ובא ה' אלוהי מהיכן יבוא.

ועוד כל קדושים עמך כי מלבד שהיה לו לומר עמו גם עניינו משולל קשר והבנה, וכן שני הפסוקים שאחר זה אין בהם הבנה כלל.

אמנם הנה חכמי האמת על פסוק **(יב) וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו**, הקשו דהוה ליה למימר אשר יצבאו, אלא מלמד שאת **כל אשר צבאו** בחורבנות על ירושלם והצרו את ישראל בגלויות, והדור ההוא של הצוררים ההם מתו מיתת עצמן, יביאם הוא יתברך לעתיד כדי שיקבלו ענשם. וזהו **אשר צבאו** שהוא על העבר, ובזה יאמר הוא יתברך פה **(ב) ואספתי את כל הגוים**, שהוא יתברך יאספם כדי שבאחרונה יקבלו ענשם **ונלכדה העיר** בתחילה, **ויצא חצי העיר בגולה** שיועתקו מן העיר, אותם שעדיין לא הטהרו וצריכים מירוק קצת חלאת אשמה, אמנם **ויתר** העיר הם הנותרים בירושלם אשר כל אחד קדוש יאמר לו לא **יכרת מן העיר**, שלא ישליט הוא יתברך את הגוים להגלות אף גם אחד, ואז ה' אשר כבר שוכן ירושלם עם יתר העם **(ג) יצא ונלחם בגוים ההם**. המגלים את חצי העיר ולא שיצטרך להלחם חלילה, כי הלא לו חפץ ה' כהמס דונג מפני אש ימסו מלפניו, אלא שיעשה הדבר מאליו **כיום הלחמו ביום קרב**, והוא כיום שהיה לישראל קרב שהוא אשר היה עם האמוריים בנחל ארנון, שהיה גיא בין הרי ישראל ובין הר האמורי, והיו אמוריים נחבאים במערות שלפני ההר, ובפני ההר שכנגדו היו שני הסלעים לעומת פתחי המערות, וידבק ה' את שני ההרים ויכנסו שני הסלעים, שמעבר הר זה תוך פתחי שערי המערות, וידרכו את האמוריים שבתוכם כדורך בגת, ואת זה עשה ה' לבדו ולא חלו במ ידים, אמר כי כה יעשה יתברך אז שילחם כמו שנלחם **ביום קרב** של ישראל עם האמורי, שביטל יתברך הקרב שביניהם ונלחם הוא לבדו, וביאר הדבר.

ואמר **(ד) ועמדו רגליו ביום ההוא**. הם ד' **מחנות שכינה** כביכול **מיכאל וגבריאל רפאל ונוריאל**, הם רגלי המרכבה אשר אדני' במ, ולבלתי יחס עמידתו יתברך במקום מייחס הדבר אל רגליהן, מחנות מלאכים הם רכב אלוהים ומאליו נשמע כי ה' במ, ואז **ונבקע הר הזתים** שנגד פני ירושלם לצד מזרח, ותהיה הבקיעה לאורך ההר ולא ברוחב, למען תהיה **גיא גדולה מאד** להחזיק עם רב, באופן יהיה **חצי ההר מזרחה וחציו הימה** לפני ירושלם, וכונתו יתברך

שחצי העם אשר יצא בגולה לפני הגולים אותם ינוסו מהגולים אל הגיא ההוא, כדי שירדפו אחריהם הגולים אותם בתוך הגיא, וישראל נסים בגיא ההוא לאורכו עד אצל אשר עד שם מגיע הגיא, כדי שאחרי צאת ישראל מהגיא וכל הרודפים עודם בתוכו, ישוב יתברך להדביק הבקוע כבתחילה, ושם ימותו הגוים ההם, והנה בבוא ישראל ליכנס מסמוך לעיר אל הגיא לא ימצאו מקום ליכנס, כי ההר נסדק לאורכו לפני האורך הוא לפני ירושלים, על כן מה יעשה הוא יתברך, יעשה שחצי ההר שלפני ירושלים יסדק לרחבו **ומש חציו צפונה וחציו נגבה**, אשר יבוא בקוע זה לפני ירושלים, למען יהיה משם לישראל מסלול ודרך בנוסם לבוא אל הגיא, שבאורך הר הזתים שהיא **גדולה מאד**, וזהו **ומש חצי ההר וכו'**.

וע"י כן **(ה) ונסתם** משם **גיא הרי** מהשבאים. **כי יגיע גיא הרים** אל אצל שהוא רחוק שיהיה מקום להתפשט שם ביני וביני הרודפים, ואז **ונסתם** מתוך הגיא אחר שכבר נסתם אל תוכו, תשובו ותנוסו משם עד אצל פן ישובו ידבקו השני חלקים, **כאשר נסתם מפני הרעש** שנבקע הר ברעש ונסתם, פן ישוב לידבק השבר ואז שתצאו מהגיא אשר עדיין הרודפים כולם בתוכו, אז **ובא ה' אלוהי** לעשות שאמרתי **ויצא ה' ונלחם**, שהוא לסמוך הבקוע ולדרוך הגוים שבנתיים, **כיום הלחמו ביום קרב** אשר כן עשה, כי הדביק שני הרים בנחל ארנון להמית את האמוריים שבמערות, ועלינו לשבח לאדון הכל שלא די אשר ייטיב לישראל בזה, כי אם שגם לא עשאו על ידי מלאך כי אם בעצמו וכבודו, ועל כן אמר הנביא הנני משבח את ה' יתברך ומדבר השבח לנוכח אליו יתברך, ואומר **ובא ה' אלוהי** בעצמו עם היות כי **כל קדושים עמך**, הם כל מלאכך אשר היית יכול לעשות על ידי מלאך ועשית על ידי עצמך.

ושמא תאמר, איך לא נסו גם הרודפים גם הם מהגיא כמו שהיו נסים ישראל, לזה אמר, **(ו) והיה ביום ההוא. לא יהיה אור כולל כי אם יקרות וקפאון**, שיקרם כביכול כאשר עשה ה' בצאת ישראל ממצרים שויהי הענן והחשך ויאר את הלילה, וכענין מכת החשך שלכל בני ישראל לבדם היה אור במושבותם של מצרים, אבל למצריים היה קפאון שהיה חשך נקפה עב ממש, שהיושב לא היה יכול לעמוד כו', כך בזמן ההוא יהיו יקרות ויהיה קפאון יקרות אור לישראל, וקפאון לרודפים אחריהם לבל יצאו מתוך הגיא, עד תדבקם הרעה ומתו בו כמדובר.

ז והיה יום-אחד הוא יודע לה' לא-יום ולא-לילה והיה לעת-ערב יהיה-אור :

ח והיה ביום ההוא יצאו מים-חיים מירושלם

חצים אל-הים הקדמוני וחצים אל-הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה :

ט והיה ה' למלך על-כל-הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד :

י יסוב כל-הארץ כערבה מגבע לרמון נגב ירושלם וראמה-וישבה תחתיה

למשער בנימן עד-מקום שער הראשון עד-שער הפנים ומגדל חננאל עד יקבי המלך :

יא וַיָּשְׁבוּ בָּהּ וְחָרַם לֹא יִהְיֶה-עוֹד וַיָּשְׁבָה יְרוּשָׁלַם לְבִטָּח :

(ז) והיה יום אחד וגו'. אחר אומרו שיהיה **יום שלא יהיה אור** בהיר כולל כל היום, כי אם **יקרות וקפאון יקרות** במקום אחד **וקפאון** במקום אחר, אמר עתה כי **והיה יום אחד הוא יודע** מעתה שהוא **לה'** בעל הרחמים, וסימנו הוא כי יהיה מעורבב עד הערב **לא יום ולא לילה**, **והיה לעת ערב יהיה אור** בהיר.

ועוד סימן אחר ליום הטוב ההוא, והוא, כי **(ח) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם**, **חצים יהיו אל הים הקדמוני** נזחלים **וחצים אל הים האחרון**. ולא יהיה חסר בקיץ כדרך המעיינות הטבעיים, וגם לא ירבו בחורף כי אם שיתחילו בקיץ ויהיה שוה בחורף, ולא שיתחיל בחורף וימשך בקיץ כי אם בהפך, וזהו **בקיץ ובחורף יהיה** באופן יוכר כי בהשגחה נהיה הדבר.

(ט) והיה ה' למלך על כל הארץ וכו'.

הנה מהראוי יאמר והיה ה' ושמנו אחד, ויתכן יאמר והיה אז ה' למלך על כל אומה ואומה, כי אז יהיה **למלך על כל הארץ**, כי גם שמלכותו עתה גם כן על כל הארץ, הוא כי מלכותיה מלכות עלם, עם כל זה לא החשיב את האומות עד בלתי הכירם גדלו ליקרא מלך עליהם, וישם להם שרים חיצונים המנהיגים אומותם מאשר יגזור לתת להם, אך לעתיד שהכל יכירו גדלו יהיה למלך על כולם, ועל ידי כן אז **ביום ההוא** הנזכר שהוא **החבלי משיח וגדולת ישראל ומנוחתם**, אשר יגזור יתברך להשאיר עליזי גאותו **יהיה ה' אחד**, והוא כי הוא יתברך כולל דין ורחמים, כי אין שם שלא יהיו כלולות בו כל הבחינות, ועל כן לפעמים בשם ההויה יתברך פועל רחמים ופעמים דין ופעמים דין ורחמים כאחת, כענין ים סוף באופן שעם היות האחדות עצום מאד נמצא בו יתברך שתי בחינות, אך אז **יהיה ה' אחד** שלא יפעל רק בחינה אחת בעולם, כי גם הדין הכלול בו יפעל רחמים אז על כל הארץ וגם **שמו** יהיה **אחד**, כי זה ידבר אחר נקום נקמת עמלק כמדובר, ועל כן מה שנאמר על **כס י-ה** ארז"ל, כי נשבע הוא יתברך, שלא יתייחדו אותיות י-ה שהם חצי השם עם אותיות ו"ה עד ינקם מעמלק, אמר כי אז יהיה שמו אחד ולא כנפרד חציו מחציו, וזהו **ושמו אחד** כי אחר נקמת עמלק וכל מלכותו בעולם ויהיו השני דברים יחד, כי יהיה **למלך על כל הארץ** והיות **ה' אחד ושמו אחד**.

(י) יסוב כל הארץ כערבה וכו'. בפסיקתא הובאה בילקוט ישעיה אמרו וזה לשונו:

אמר ר' יוחנן עתידה ירושלם להיות מגעת עד שערי דמשק וכו' עד א"ל ומה אתה מקיים **ונבנתה העיר על תלה** שאינה עתידה לזוז ממקומה, אלא מרחבת ועולה מכל צדדיה והגליות באות וננוחות תחתיה, לקיים מה שנאמר כי **ימין ושמאל תפרוצי** הרי

לרוחב, לאורך מנין? **ממגדל חננאל עד יקבי המלך וכו'**, עד לגובה מנין ורחבה ונסבה למעלה, תני ר' אליעזר בן יעקב, עתידה ירושלם להיות רמה ועולה עד שמגעת עד כסא הכבוד, ואומרת להקדוש ברוך הוא צר לי המקום גשה לי ואשבה, עכ"ל.

והנה הרואה מקרא שכתוב **אנכי אהיה לה חומת אש סביב וכו'**, מחוייב באשר הוא יהודי להאמין דברי מאמר זה כפשוטו, כי הוא יתברך ישפיע על ירושלם שפע קדושה עד היות איכותה מעין רוחני, הולכת עולה עד מקור השפע אשר משם הושפעה וכן לאורך ולרוחב, כי על דבר אשר לו מעין רוחניות אינו מן התימה, וקל וחומר מאשר עודנה בחומריותה נתכווצה מהיות ארבעים יום על ארבעים יום, עד היותה מהלך ארבעה ימים על מהלך יום אחד כי על כן נקראה ארץ צבי.

ונבוא אל הענין, והוא, הנביא דבר מאמר רז"ל בטעמם, כי השם הגדול הנזכר **(וי) יסוב כל הארץ** ויתפשט בה **כערבה** שהיא מישור משולל מכשול, כך ימצא הארץ משוללת טומאת מכשול עון, באופן שאין דבר מעכב התפשטותו מכל הארץ **מגבע לרמון נגב ירושלם**, ואם כן איפוא אחר שכל הארץ ראויה להתפשט בה, מה יתרון יהיה לירושלם הקדושה מהכל על שאר כל הארץ, הלא הוא, כי ירושלם הנזכרת תהיה עולה מאליה, והוא מאמרם ז"ל שהזכרנו שתהיה עולה איכות התפשטותה עד כסא הכבוד, וכן גם כן תתרחב ותארך ומה שתתרחב אינו מפרשו, כי כבר פרשו למעלה באומרו **ודמשק מנוחתו**, אך פירש האורך שהוא כמאמר שהזכרנו **ממגדל חננאל עד יקבי המלך** שהם קצוות.

ומה שאמר **משער בנימין וכו'** כי אומר דרך התפשטות שהוא **למשער בנימין עד מקום שער הראשון**, ואחר כך **עד שער הפנים** ואחר כך **ממגדל חננאל עד יקבי המלך**, ונטל סדר רז"ל שתחילה אמרו שמה שתתפשט אינו שתצא מגבולה והלאה, כי אם שכל התפשטותה אינו ממנה והלאה, כי אם שלא תזוז ממקומה שכל ההתפשטות ממנה יהיה, וזהו **וישבה תחתיה** שלא תזוז ממקומה וחונה, ועם כל זה יהיה ההתפשטות **למשער וכו' וממגדל חננאל עד יקבי המלך**, שהוא שיעור מופלג כאשר נאמר במאמר הנזכר.

ושמא תאמר, אם כן איפוא שאיכות מעין רוחניות יהיה לה, איך ישבו בה בני אדם האם יהיו חוצה לה, לזה אמר **(יא) וישבו בה**. ועל ידי היות הדבר כן שהם נאים לה והיא נאה להם, שגם הם יקדש איכותם ימשכו שני דברים:

אחד, שוחרם לא יהיה עוד שלא תחרב ירושלם עוד כאשר בתחילה,

שנית, כי **וישבה ירושלם לבטח**, והוא כי היתה ירושלם יראה פן יקרה לה עוד כפעמים הראשונים, והוצרך יתברך להבטיחה שחרפת אלמנותיה לא תזכרי עוד, וזה גם הוא מאמר הנביא זכריה באומרו **וישבה ירושלם לבטח**.

יב וזאת תהיה המגפה אשר יגף ה' את-כל-העמים אשר צבאו על-ירושלם המק בשרו והוא עמד על-רגליו ועיניו תמקנה בחריהן ולשונו תמק בפייהם :
יג והיה ביאום ההוא תהיה מהומת-ה' רבה בהם והחזיקו איש יד רעהו ועלתה ידו על-יד רעהו :
יד וגם-יהודה תלחם בירושלם ואסף-חיל כל-הגוים סביב זהב וכסף ובגדים לרב מאד :
טו וכן תהיה מגפת הסוס הפרד והגמל והחמור וכל-הבהמה אשר יהיה במחנות ההמה כמגפה הזאת :
טז והיה כל-הנותר מכל-הגוים הבאים על-ירושלם ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך ה' צבאות ולחג את-חג הסוכות :
יז והיה אשר לא-יעלה מאת משפחות הארץ אל-ירושלם להשתחות למלך ה' צבאות ולא עליהם יהיה הגשם :

(יב-יג) וזאת תהיה המגפה וגו'.

הנה אומרו (יד) **וגם יהודה תלחם בירושלם**, יראה שנוסף גם הוא על שונאי ישראל להלחם בירושלם, והוא דבר שאין הדעת סובלתו.

ועוד למה הכניס פסוק זה בין מגפת הגוים למגפת בהמתם.

אך אחר אומרו מפלתם אמר כי **גם יהודה**. הוא **חצי העם שיצא בגולה** בתחילה הנשארים חוצה, אחר שיראו במפלת אויביהם ילחמו בירושלם, ומה תהיה מלחמתם הלא היא כי **ואוסף חיל כל הגוים סביב זהב**, ופירשו שימאנו לתת כל העושר ההוא ליתר העם שנשארו בעיר, אך אינה מלחמת ידים ח"ו.

ושמא תאמר, מה היה שלא נטלום הנותרים מהאויבים והוליוכם מהם איש איש לארצו, לזה אמר שני טעמים:

האחד כי הלא (טו) **וכן תהיה מגפת הסוס הפרד והגמל והחמור**. כי אלה הם כל נושאי משא וכולם לקו, ואיך יוליכו שללם לארצותם בהם.

ועוד טעם שני והוא, כי הלא (טז) **והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם, ועלו מדי שנה בשנה להשתחות וכו'**. ובכן אמור מעתה אם בעצמם יבואו (יז) **להשתחות למלך ה' צבאות**. איך ימנעו השלל מן העם וקדשי ירושלם להחזירם איש לארצו.

**יח ואם-משפחת מצרים לא-תעלה ולא באה ולא עליהם תהיה המגפה
אשר יגף ה' את-הגוים אשר לא יעלו לחג את-חג הסוכות :**
יט זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל-הגוים אשר לא יעלו לחג את-חג הסוכות :
כ ביום ההוא יהיה על-מצלות הסוס קדש לה'
והיה הסירות בבית ה' כמזרקים לפני המזבח :
כא והיה כל-סיר בירושלם וביהודה קדש לה' צבאות ובאו כל-הזבחים ולקחו מהם ובשלו
בהם ולא-יהיה כנעני עוד בבית-ה' צבאות ביום ההוא :

(יח) ואם משפחת מצרים לא תעלה וכו'.

הנה אומרו ולא עליהם נתחבטו בהבנתו רבים, אך ידוע, כי לשון ערב ידמה בטבעו ללשון הקדש, והנה בלשון הנזכר כשרוצים לומר שאין שמים על לב דבר פלוני אם יחסר מהם אומרים מה עליהם, כך בלשון הקדש הוא אומר **ואם משפחת מצרים לא תעלה וכו' ולא עליהם**, הוא כמו מה עליהם בלשון ערב, שלא ישימו לב אל חסרון הגשם כי אין צריכים אליו, כי להם יאורים להשקות אדמתם, אז **תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל הגוים אשר לא יעלו וכו' הם אשר לא יעלו לחוג**, ותהי מכתם **המק בשרם והם עומדים על רגליהם, ועיניהם תמקנה בחוריהן תחת העדר הגשם.**

ושמא תאמר, כי לא זאת עונש שאר גוים כי אם העדר הגשם ולא מגפה רק לגוים הבאים על ירושלם. לזה אמר **(יט) זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים**. שהיא המגפה שנזכרה למעלה, זאת גם כן תהיה **לכל הגוים אשר לא יעלו**, כלומר כי מה שאמרתי **שאשר לא יעלו** לא עליהם יהיה הגשם לא על הגוים אמרתי כי אם על מי שנשארו ממשפחות הבאים על ירושלם, ולא יעלו כדרך הנותרים מהם, וזה אומרו למעלה **והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם וכו' ולחוג וכו'**, ועליהם אמר **והיה אשר לא יעלה מאת משפחות וכו'**, ולא אמר וכל הגוים אשר לא יעלו, כי הם ילקו במגפה אשר יגוף ה' במצרים, כי לא היקל רק בנותר מהבאים על ירושלם, על שלא יבואו לחוג את חג הסוכות, כמו שיבואו להשתחות מדי שנה בשנה **להשתחות למלך ה' צבאות**, ובאומרו למלך בשב"א הלמ"ד נראין דברי **הראב"ע**, שהוא להשתחות למלך של ה' צבאות הוא מלך המשיח.

(כ) ביום ההוא יהיה על מצלות הסוס וגו'. מרוב הבאים לחוג את חג הסוכות הבאים על **מצלות** סוסיהם, שהם קשקשי זהב וכסף התלויים בצוארי הסוסים **קדש לה'**, ויעשו מהם סירות לבית ה' לרוב **כמזרקים לפני המזבח**.

ולא עוד, אלא שלא יאכל בשר שלא יהיה שלמים כאשר היה במדבר, ועל כן **(כא) והיה כל סיר בירושלם וביהודה קדש לה' ובאו כל הזבחים. שלמים ובשלו בהם.**

ושמא תאמר אולי בתוך הבאים לחוג יבוא כנעני בערמה ויאכילוהו קדשים כאשר היה בימי בן בתירה, לזה אמר **ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות ביום ההוא**, כי אז לא נשאר להם שריד או שלא תסבלנו קדושת המקום, כי תהיה **חומת אש סביב לירושלם** ותאכלנו האש הגדולה ההיא.